

РОДНАЕ слова

2012/12

(300)

снежань

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук,
 доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракацова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Кармазаў, У. Каяла, В. Лемцогова,
 І. Лепешаў, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, У. Мархель,
 З. Мельнікава, П. Міхайлаў, М. Мушыньскі,
 М. Новік, В. Рагаўцоў, В. Русілка, У. Рынкевіч,
 У. Сенькавец, А. Солахаў, А. Станкевіч,
 П. Сцяцко, Т. Тамашэвіч, Н. Усава, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, В. Буланда,
 І. Булаўкіна, В. Давідовіч, В. Душэўская,
 М. Жуковіч, Р. Ільіна, З. Камароўская,

В. Кажура, Л. Лазарчык, А. Марціновіч,
 Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт: Мініс-
 тэрства адукацыі прапануе, Асобы ў методыцы, Акту-
 альная тэма, Метадыст прапануе, Дыктант на ўроку,
 Рыхтуемса да цэнтралізаванага тэсціравання, Настаўнік
 прапануе, Прапануем план-канспект, 3 вопыты работы,
 Калі закончыўся ўрок: Кола народных святаў*),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час:
 Класіка і сучаснасць, Літаратура ў кантэксце часу,
 3 гісторыі драматургіі, 3 архіваў часу, Скрыжаван-
 ні; Нацыянальная і сусветная культура: Падзея;*

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён; Кола
 гадоў; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя:
 Мовазнаўчы досвед, Чаму мы так гаворым, Лінг-
 вістычны досвед, Самабытнае слова, 3 гісторыі
 слоў*),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная
 культура: Памяць зямлі, памяць людзей, Спадчы-
 на, На кніжную паліцу, Нацыянальны вобраз свету,
 Мастацтва ў кантэксце часу*),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурны рэдактар
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар
 загадчык прыёмнай

**Марыя Кныш,
 Аляксандр Канановіч,
 Крысціна Пучынская,
 Ніна Ваніцкая,
 Канстанцін Лісецкі,
 Валянціна Ракіцкая,
 Вольга Барздова.**

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

Падліпская Зоя. Верай і праўдай служыць справе асветніцтва: 3 нагоды выхаду трохсотга нумара часопіса “Роднае слова”	3
“Роднаму слову” – 25	4

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Адамовіч Галіна. Вымярэнні чалавечага ў літаратуры: айчынная і сусветная традыцыі	11
Некрашэвіч-Кароткая Жанна. Станаўленне ліра-эпічнай традыцыі ў гісторыі беларускай і рускай літаратур	15
Трафімчык Анатоль. 100 гадоў беларускай п’есе для дзяцей	21
Жыбуль Віктар. “Ульянаўскі ліпень” Рыгора Папараця, альбо Пра што расказалі рукапісы.	23
Гніламёдаў Уладзімір. Максім Танк і Назым Хікмет.	27

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Каўрус Алесь. Правім іншых, паправім і сябе	32
Лепешаў Іван. Пра паходжанне прыказак	37
Сцяцко Павел. Праменне роднай мовы. <i>Працяг</i>	40
Свіцкая Наталля. Фарміраванне народных назваў асобы: Уплыў сацыякультурнага статусу і міфалагічных уяўленняў	42
Лапуцкая Ірына. <i>Каляндар і Каляды</i>	44

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Бут-Гусаім Святлана. Ад простага сказа да складанага: Метадычныя парады і рэкамендацыі. <i>Працяг</i>	46
Гаўрош Ніна, Нямковіч Ніна. Аднасастаўны сказ як асобая сінтаксічная канструкцыя. <i>Працяг</i>	49
Кныш Марыя. Аўтарская дыдактычная сістэма: Сучасны стан. Метадычныя рэкамендацыі. <i>Заканчэнне</i>	51
Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына, Старасценка Таццяна. Дыктант як від практыкавання: навучальны выбарачны дыктант.	53
Пшанічная Ларыса. Тэставыя заданні па беларускай мове. <i>Заканчэнне</i>	55
Шульга Наталля. Павучальны змест апавяданняў “Белая Сарока”, “Плачка”, “Сын Буры” Яна Баршчэўскага: Урок беларускай літаратуры (IX клас).	58

Шагун Надзея. Пімен Панчанка. Паэзія ваеннага часу: Урок беларускай літаратуры (X клас)	60
Павалокіна Наталля. Аповесць “Насцечка”. Кузьма Чорны: Урок беларускай літаратуры (VI клас)	61
Абрамчык Алена. “Так цяжка шлях нам церабіць да Беларусі!": Урок беларускай літаратуры (XI клас)	63

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

Вярбоўская Зінаіда. “Святы Мікола ў госці запрашае, увесь род збірае. . . .”: Сцэнарый зімовага свята.	66

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Рагойша Вячаслаў. Набліжэнне да Беларусі: Летапіс беларускай шляхты Анатоля Статкевіча-Чабаганавы	69
Пацыенка Святлана. Духоўная культура магнатаў Вялікага Княства Літоўскага.	72
Гулак Анастасія. Навуковае выданне, у якое ўкладзена душа	75
Урбан Ганна. Міфалагема жанчыны ў традыцыйнай культуры.	77
Корсак Вольга. Танец танга: гісторыя ўзнікнення і развіцця	81
Трус Мікола. Выстава “Нашы традыцыі” ў Беларускам дзяржаўным тэхналагічным універсітэце.	86

Паэтычная старонка. Папараць Р. Ты сьпіш. . . “Жыцьця я сьпіў атруту. . .”. “Павольна змрок лажыўся над зямлёю. . .”. Жанчына. “Пачакай, падарожнік. . .”. “Калі цыганка прыдзе ноч. . .”. . . . Бывае й так. . .” (26).

Асобы ў методыцы. Язерская Святлана. Васіль Протчанка (48).

Цікава ведаць. Мікола Зімовы (68).

Паказальнік матэрыялаў, змешчаных у часопісе за 2012 г. (87).

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2013 год: Люты (52, 65).

Кола гадоў. Каляндар на 2013 год (39, 41, 85).

Крыжаванка. Целеш Л. “Мілагучная, шчырая, добрая мова” (96).

Часопіс уключаны ў Пэралік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы для прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

ВЕРАЙ І ПРАЎДАЙ СЛУЖЫЦЬ СПРАВЕ АСВЕТНІЦТВА

З НАГОДЫ ВЫХАДУ ТРОХСОТАГА НУМАРА ЧАСОПІСА “РОДНАЕ СЛОВА”

Дарагія сябры!

Расхініце сваю душу насустрач шчыраму матчынаму слову. Адчуйце ўрачыстасць незвычайнага моманту: вы трымаеце ў руках юбілейны 300-ы нумар часопіса. Так сталася, што ён выйшаў напярэдадні яшчэ адной знакавай для грамадскасці даты. Праз месяц спаўняецца 25 гадоў, як у 1988 годзе з’явіўся першы прафесійны часопіс для настаўнікаў-філолагаў “Беларуская мова і літаратура ў школе”, які праз пэўны час, пашырыўшы абсягі навуковых інтарэсаў, стаў выходзіць пад назвай “Роднае слова”.

Ішлі гады, выданне перажывала парою няпростыя часы свайго станаўлення і развіцця, але здолела ісці наперад, задавальняць запыты педагагічнай грамадскасці краіны. Думаецца, нават сама назва часопіса спрыяла гэтаму, бо ў ёй – код сакральнага сэнсу нацыянальнай самаідэнтыфікацыі і своеасаблівага жыццёвага абярэгу.

Дваццаць пяць зім і вёсен прайшло, паважаныя калегі, у нашым агульным клопаце пра беларускую мову, літаратуру, культуру, нацыянальныя традыцыі і каштоўнасці.

Сёння “Роднае слова” – гэта ўжо прызнаны навуковы і метадычны часопіс, які добра вядомы не толькі ў нашай краіне як адзін з ідэалагічных праваднікоў у галіне філалогіі, педагагікі, мастацтвазнаўства і культуралогіі, але і за яе межамі. Мы ганарымся тым, што сярод чытачоў і аўтараў часопіса вядомыя вучоныя Беларусі, Расіі, Украіны, Літвы, Латвіі, Балгарыі, Славакіі, Казахстана, Кітая. Але гэта не толькі гонар, але і вялікая адказнасць.

3 мая 2012 года разам з Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі” стала адным з заснавальнікаў часопіса “Роднае слова”, які па ўзгадненні з кіраўніцтвам дзяржавы абвешчаны пляцоўкай для развіцця інстытута крытыкі.

У Год кнігі па добрай роднаслоўскай традыцыі мы адзначылі юбілей класікаў беларускай літаратуры Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Танка выхадам у свет тэматычных нумароў часопіса, сустрэчамі з вучнямі, студэнтамі і выкладчыкамі.

“Роднае слова” ў апошнія гады тройчы становілася лаўрэатам Нацыянальнага конкурсу друкаваных сродкаў масавай інфармацыі “Залотая Літера” ў намінацыі “Лепшыя матэрыялы навуковай і навукова-папулярнай тэматыкі”.

Намаганьнямі “Роднага слова” рыхтуюцца да друку цікавыя кнігі, рэалізуецца праект шматтомнага выдання па гісторыі старажытных беларускіх родаў.

Словы шчырай удзячнасці ўсім, хто на працягу дваццаці пяці гадоў застаўся верны нашаму часопісу. Мы заўсёды адкрыты да супрацоўніцтва. Клапоцячыся пра захаванне духоўнасці ў грамадстве, выхаванне моладзі ў павазе да роднага слова, развіццё айчынай літаратуры, павышэнне кваліфікацыі педагогаў, у тым ліку і шляхам самаадукацыі сродкамі педагагічных СМІ, фарміруючы маладую навуковую эліту краіны, “Роднае слова” справядліва займае адно з пачэсных месцаў на палічках бібліятэк навучальных устаноў.

Мы перакананы, што роднае – на тое і роднае, каб быць самым неабходным, самым шчырым, самым блізкім, самым надзейным.

З цеплынёй і павагаю ўзгадваем сваіх калег-папярэднікаў, хто стаяў каля вытокаў стварэння часопіса, чыёй руплівай працай і неспакойным сэрцам выдаваўся кожны нумар гэтага ўнікальнага для краіны выдання.

Мы, роднаслоўаўцы, разумеем, як важна быць для сваіх чытачоў і аўтараў надзейным сябрам і святлом паходні. І гэта дае нам падставу верыць у заўтрашні дзень, працаваць творча і натхнёна, раіць, прапаноўваць, саграваць родным беларускім словам, верай і праўдай служыць справе асветніцтва.

З павагаю да вас, дарагія калегі, і надзеяй на доўгія гады супрацоўніцтва

галоўны рэдактар
часопіса “Роднае слова”
Зоя ПАДЛІПСКАЯ.

Паважаныя супрацоўнікі рэдакцыі часопіса “Роднае слова”, члены рэдакцыйнай калегіі, аўтары і чытачы!

Прыміце сардэчныя віншаванні з нагоды 25-годдзя з дня заснавання выдання.

За гады працы часопіс стаў цэнтрам навуковай і метадычнай думкі педагогаў краіны, шчырым дарадцам для настаўнікаў роднай мовы і літаратуры, выкладчыкаў вышэйшых навучальных устаноў. Ваш клопат пра захаванне і прапаганду роднага беларускага слова, нацыянальнай спадчыны, асвятленне пытанняў моўнай і літаратурнай адукацыі дапамагае правільна вызначаць жыццёвыя арыенціры, спрыяе выхаванню асобы ў павазе да роднай зямлі і культуры свайго народа.

Значу, што на сёння ўнікальнасць часопіса “Роднае слова” як сацыяльна значнага выдання ў тым, што ён комплексна прэзентуе найлепшыя дасягненні айчынных і замежных вучоных у галіне філалогіі, мастацтвазнаўства, педагогікі і культуралогіі. Сярод аўтараў – вядомыя вучоныя не толькі Беларусі, але і замежжа.

На старонках часопіса пастаянна змяшчаюцца матэрыялы магістрантаў і аспірантаў, будучых кандыдатаў і дактароў навук, што становяцца ўплывае на фарміраванне навуковай эліты, развіццё інстытута крытыкі ў краіне.

Дваццаць пяць гадоў існавання часопіса “Роднае слова” – пацвярджэнне запатрабаванасці і аўтарытэту сярод чытацкай аўдыторыі. Найлепшыя здабыткі нацыянальнай і сусветнай літаратуры, культуры, мастацтва, творчыя партрэты беларускіх мовазнаўцаў, літаратараў і дзеячаў культуры, архіўныя дакументы, звязаныя з іх дзейнасцю, і многія іншыя запатрабаваныя матэрыялы ўпершыню бачаць свет дзякуючы намаганням вашага выдання.

Нездарма настаўнікі краіны лічаць “Роднае слова” надзейнай крыніцай аўтарытэтных прафесійнай інфармацыі, скарбонкай беларускай педагогічнай думкі.

У дзень юбілею прыміце шчырую падзяку за высокае прафесійнае майстэрства, па-дзяржаўнаму ўдумлівы падыход, пачуццё адказнасці за давераную справу, вернасць прафесійнаму абавязку.

Жадаю ўсім моцнага здароўя, асабістага шчасця, творчых поспехаў і плёну ў працы над новымі актуальнымі і значнымі праектамі на карысць дзяржавы.

**Міністр адукацыі Рэспублікі Беларусь
Сяргей МАСКЕВІЧ.**

Дарагія сябры!

Ад імя Міністэрства культуры сардэчна віншую калектыў часопіса, яго галоўнага рэдактара – Падліпскую Зою Іванаўну з 25-годдзем з дня заснавання выдання!

За гады плённай працы часопіс “Роднае слова” набыў папулярнасць і высокі аўтарытэт, стаў неад’емнай часткай адукацыйнага асяроддзя і культурнага жыцця нашай краіны са сваёй шматлікай чытацкай аўдыторыяй.

Высокі прафесіяналізм вызначаюць літаратуразнаўчыя і мовазнаўчыя артыкулы, матэрыялы па сусветнай і нацыянальнай культуры, што друкуюцца на старонках вашага навуковага і метадычнага часопіса. Менавіта таму на працягу доўгага часу “Роднае слова” адыгрывае прыкметную асветніцкую ролю, дынамічна развіваецца і застаецца запатрабаваным ва ўстановах як адукацыі, так і культуры.

Вам сапраўды ёсць чым ганарыцца. Сведчаннем прызнання вашай працы з’яўляюцца атрыманыя часопісам узнагароды. Ён – лаўрэат IV Нацыянальнага конкурсу друкаваных сродкаў масавай інфармацыі “Залотая Літера” ў намінацыі “Лепшы навуковы, навукова-папулярны часопіс” (2008); лаўрэат VI Нацыянальнага конкурсу друкаваных сродкаў масавай інфармацыі “Залотая Літера” ў намінацыі “Лепшыя матэрыялы навуковай і навукова-папулярнай тэматыкі” (2010). Рашэннем Вышэйшай атэстацыйнай камісіі часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных і педагогічных навуках, мастацтвазнаўстве і культуралогіі.

Сёння “Роднае слова” папулярна і з’яўляецца найлепшым літаратуразнаўчым, мовазнаўчым, культуралагічным працам, распаўсюджвае духоўныя каштоўнасці беларускага народа. Ён належыць да тых асветніцкіх выданняў, што далучаюць маладое пакаленне да беларускай і сусветнай духоўна-культурнай спадчыны. Таму прыміце словы падзякі за шматгадовую адданую працу па падтрымцы і развіцці нацыянальнай літаратуры, мастацтва, беларускай культуры ўвогуле.

Жадаю вам новых здзяйсненняў і творчага натхнення на карысць нашай беларускай літаратуры і культуры.

**Намеснік Міністра культуры Рэспублікі Беларусь
Тадэвуш СТРУЖЭЦКІ.**

Дарагія сябры!

Саюз пісьменнікаў Беларусі сардэчна віншуе вас з 25-гадовым юбілеем часопіса "Роднае слова". Ваша самаадданая, сумленная праца на ніве роднай літаратуры, мовы, адукацыі заслугоўвае павагі і самай шчырай удзячнасці.

На працягу многіх гадоў часопіс цесна супрацоўнічае з Саюзам пісьменнікаў Беларусі. У "Родным слове" пастаянна змяшчаюцца шматлікія матэрыялы, прысвечаныя жыццю і творчасці класікаў беларускай і замежнай літаратуры, публікуюцца крытычныя артыкулы вядомых вучоных па творчасці сучасных пісьменнікаў.

Шмат увагі надаецца вамі працы з вучнёўскай і студэнцкай моладдзю. Ужо другі раз Саюз пісьменнікаў Беларусі сумесна з "Родным словам" праводзіць конкурс навукова-даследчых і творчых прац вучняў, вынікі якога будуць абвешчаны да юбілею часопіса. Такія справы павышаюць цікавасць да беларускай мовы і літаратуры, культуры народа, дапамагаюць творча раскрыцца моладзі, паверыць у свае сілы.

Давайце і далей супольна ўзвышаць духоўнасць нашай маладой таленавітай змены, прапагандаваць усё найлепшае, што ёсць у беларускай літаратуры, выдатныя набыткі нацыянальнай культуры і асветы.

Жадаем усім вам багатага творчага плёну, светлых дзён радасці, жыццёвага дабрабыту.

**Старшыня Саюза пісьменнікаў Беларусі
Мікалай ЧАРГІНЕЦ.**

Упраўленне адукацыі Брэсцкага аблвыканкама сардэчна віншуе калектыў часопіса "Роднае слова" з юбілеем!

25 гадоў адкрыццяў, 25 гадоў творчасці – гэта выдатны вынік для часопіса.

Новы нумар з'яўляецца на свет кожны месяц. Па чалавечых мерках гэта цэлы год, поўны радасці і працы. Вялікі дзякуй вам за асветніцкую дзейнасць, за дапамогу найперш настаўнікам, якія імкнуцца выкладаць беларускую мову і літаратуру ў арганічнай сувязі з нацыянальнай і сусветнай культурай, педагогам, якія дбаюць пра свой творчы і прафесійны рост дзеля якаснага, натхнёнага выхавання грамадзянскіх і патрыятычных пачуццяў у вучняў.

Жадаем вам поспеху на працягу яшчэ многіх-многіх гадоў, здзяйснення ўсіх творчых задум і падтрымкі чытацкай аўдыторыі. Няхай поспех заўсёды спада-роўжнічае вам!

**Начальнік упраўлення адукацыі
Брэсцкага аблвыканкама
Міхаіл ЦІХАНЧУК.**

Шаноўныя роднаслоўаўцы!

Шчыра віншую вас з нагоды юбілею – 25-годдзя з дня заснавання!

Гэта асаблівы дзень у гісторыі выдання. Ён увасабляе плённую працу рэдакцыйнага калектыву на ніве беларускай філалогіі, мастацтвазнаўства, культуралогіі і педагогікі.

За гэты час "Роднае слова" засведчыла сваю жыццяздольнасць, эфектыўнасць і плённасць. Часопіс прапаноўвае шырокай педагогічнай грамадскасці навуковую і метадычную падтрымку, забяспечвае адукацыйны працэс якаснымі матэрыяламі. Яго рубрыкі дазваляюць настаўнікам-філолагам падзяліцца думкамі, ідэямі, творчымі знаходкамі, а новыя праекты на старонках выдання захапляюць як маладых, так і вопытных педагогаў.

Жадаю, каб і надалей часопіс заставаўся надзейным дарадцам у штодзённай працы педагогаў краіны, садзейнічаў раскрыццю красы і моцы матчынай мовы – дзівоснага скарбу беларусаў.

У гэты памятны дзень ад усёй педагогічнай грамадскасці Прыдзвінскага краю прыміце пажаданні моцнага здароўя, даўгалецця, шчасця і дабрабыту, новых здабыткаў у працы на карысць беларускага мовазнаўства.

**Начальнік упраўлення адукацыі Віцебскага аблвыканкама
Іван ШЧУРОК.**

Паважаныя сябры!

Упраўленне адукацыі Гомельскага абласнога выканаўчага камітэта шчыра віншуе супрацоўнікаў часопіса “Роднае слова” з нагоды юбілею.

Ваша выданне з’яўляецца сапраўднай энцыклапедыяй. На старонках часопіса заўсёды можна знайсці апошнія навіны ў галіне адукацыі, навуковыя даследаванні, інавацыйныя праекты, метадычныя парады, наватарскія ідэі, распрацоўкі ўрокаў, пазакласных мерапрыемстваў, аналіз літаратурных твораў. “Роднае слова” стала сапраўдным сучасным дапаможнікам для самага патрабавальнага чытача: ад маладога спецыяліста – да вопытнага педагога.

Часопіс мабільны, дынамічны, актуальны, захоўвае найлепшыя традыцыі паважлівага стаўлення да іншых меркаванняў, грунтуючыся на прынцыпах партнёрства, адкрытасці і аб’ектыўнасці.

Вашым прафесіяналізмам, талентам, творчасцю, душэўнай шчодрасцю і мудрасцю выхоўваецца любоў не толькі да роднай мовы беларусаў, іх спад-

чыны, але і да ўсёй краіны ўвогуле.

Жадаем, каб вас ніколі не пакідалі імкненне, настойлівасць у дасягненні мэт, журналісцкі запал і настаўніцкая адухоўленасць.

Удзячных вам чытачоў, таленавітых аўтараў, вялікага тыражу, шчасця, здароўя і дабрабыту!

3 павагай
начальнік упраўлення адукацыі
Гомельскага аблвыканкама
Сяргей ПАРОШЫН.

Шаноўная Зоя Іванаўна, супрацоўнікі рэдакцыі часопіса “Роднае слова”!

Упраўленне адукацыі Гродзенскага аблвыканкама, дзяржаўная ўстанова адукацыі “Гродзенскі абласны інстытут развіцця адукацыі”, настаўніцтва Гродзенскай вобласці віншуюць калектыў часопіса “Роднае слова” з 25-годдзем з дня заснавання.

Ваш часопіс мае цікавую і непаўторную гісторыю ў чвэрць стагоддзя, свае адметныя традыцыі, але пры гэтым ніколі не стаіць на месцы: штогод новыя знаходкі і актуальныя рашэнні. Кожны нумар дзякуючы прафесіяналізму супрацоўнікаў рэдакцыі адпавядае запытам часу, адлюстроўвае нацыянальны інтарэсы, спрыяе ўмацаванню патрыятызму, папулярызацыі беларускай мовы.

На старонках “Роднага слова” абменьваюцца ўласным вопытам і метадычнымі знаходкамі дасведчаных педагогі Беларусі, выдатныя навукоўцы краіны і замежжа.

За чвэрць стагоддзя вамі сабраны і прадстаўлены сотні матэрыялаў па філалогіі і культуралогіі, мастацтвазнаўстве, педагогіцы, якія дазваляюць павысіць эфектыўнасць навучальнай і выхаваўчай работы ва ўстановах адукацыі, далучыць маладое пакаленне да роднага беларускага слова, да нацыянальнай спадчыны і духоўных здабыткаў нашага народа.

Вашы праекты падтрымліваюць адораных навучэнцаў краіны, развіваюць іх творчыя здольнасці, інтэлектуальны патэнцыял, фарміруюць філалагічную эліту.

Роднаслоўаўцы! У юбілейны год жадаем вам натхнення, новых творчых здабыткаў, рэалізацыі распачатых праектаў, плённай працы ў інфармацыйна-культурнай прасторы Беларусі, шчырых і адданных чытачоў. Вы робіце важную справу на карысць нацыянальнай адукацыі, няхай кожная задумка знаходзіць падтрымку і паспяхова ажыццяўляецца.

Здароўя, шчасця і дабрабыту вам і вашым сем’ям.

3 павагай
першы намеснік начальніка ўпраўлення адукацыі
Гродзенскага аблвыканкама
Вера ГРЫШЭЧКА.

Шаноўныя калегі!

Камітэт па адукацыі Мінгарвыканкама ад імя педагогічнай грамадскасці сталіцы віншуе калектыў часопіса “Роднае слова” з нагоды 25-гадовага юбілею!

Шчыра зычым усім супрацоўнікам часопіса натхнення, творчасці, рэалізацыі планаў і цікавых задум, задавальнення ад вынікаў вашай неабходнай і важнай працы.

Рэдакцыя часопіса ніколі не застаецца ўбаку ад настаўніцкіх праблем, за патрабаванняў.

Публікацыі Вашага часопіса актыўна ўплываюць на станаўленне асобы педагога, спрыяюць асэнсаванню сутнасці ўласнага “я”, рэалізацыі сябе як прафесіянала. Гэта вельмі важна, бо менавіта настаўнік дапамагае сваім вучанцам фарміраваць пачуцці, выпрацоўваць аб’ектыўны ход думак, вызначаць жыццёвыя арыенціры, вучыць любові і дабрыні. Часопісныя матэрыялы

дапамагаюць педагогам глыбей успрыняць здабыткі мінулага, творча іх асэнсаваць і беражліва данесці вучням.

Часопіс робіць шмат для распаўсюджвання эфектыўнага педагогічнага вопыту.

Будзем супрацоўнічаць, будзем сумесна дзейнічаць, каб не парываўся ланцужок пазнання, параўмення, каб у згодзе вырашаліся ўсе пытанні і праблемы! І школьныя, і грамадскія, і дзяржаўныя!

**Першы намеснік старшыні камітэта
па адукацыі Мінгарвыканкама
Марыя КІНДЗІРЭНКА.**

Паважаная Зоя Іванаўна!

Віншую Вас і Ваш калектыў з 25-гадовым юбілеем часопіса “Роднае слова”!

Ваша выданне – унікальны сінтэз нацыянальнай і айчыннай культуры. Адзначаючы юбілей, крок за крокам, з нумара ў нумар вы фарміруеце эстэтычную культуру моладзі, дзеліцеся перадавым педагогічным вопытам, адлюстроўваеце дасягненні найлепшых педагогаў краіны, публікуеце найкаштоўнейшыя метадычныя і псіхалага-педагогічныя матэрыялы.

Пад вашай пільнай увагай – памятныя дні краіны, юбілейныя даты, алімпіяды, цэнтралізаванае тэсціраванне.

“Роднае слова” далучае маладое пакаленне да сусветнай духоўна-культурнай спадчыны, вучыць павазе да роднага беларускага слова, спрыяе захаванню традыцый, умацоўвае патрыятызм.

Свой юбілей калектыў часопіса “Роднае слова” сустракае як агульнапрызнаны аўтарытэт – праваднік беларускай дзяржаўнай ідэалогіі і педагогічнай думкі.

Упэўнена, што прафесіяналізм і досвед, кампетэнтнасць і карпатлівая праца супрацоўнікоў часопіса нададуць асаблівую значнасць вашаму юбілею.

Жадаю вам дасягнуць тых высокіх мэт, якія вы ставіце перад сабой! Хай мудрасць, талент, творчасць і энергія для здзяйснення ўсяго задуманага спадарожнічаюць калектыву аднадумцаў, якім з’яўляюцца супрацоўнікі часопіса “Роднае слова”.

Дзякуй за вашу працу, энтузіязм і прафесіяналізм. Ад усёй душы жадаю вам новых ідэй і дасягненняў, увасаблення ў жыццё задуманых планаў і праектаў, зычу высокіх тыражоў і новых падпісчыкаў. Хай юбілейны год стане пунктам адліку новага этапу развіцця часопіса і выдавецтва!

Здароўя вам, дабрабыту, прафесійнага і творчага даўгалецця!

**З павагай
начальнік упраўлення адукацыі
Мінаблвыканкама
Галіна КАЗАК.**

Ад імя ўпраўлення адукацыі Магілёўскага аблвыканкама сардэчна віншую калектыў рэдакцыі з 25-годдзем часопіса!

За гады існавання часопіс стаў аўтарытэтным перыядычным выданнем, на старонках якога абмяркоўваюцца самыя актуальныя пытанні адукацыі.

“Роднае слова” – гэта разумны, мудры і тактоўны настаўнік, ён размаўляе прафесійнай мовай, умее працаваць са сваім спецыфічным і патрабавальным чытачом, закранаць яго эмацыйныя струны, а не абыяка павучаць, думае самастойна, а не пераказвае ўжо вядомыя цытаты з навучальных дапаможнікаў, умела ўлоўлівае пажаданні і своечасова асвятляе найбольш актуальныя тэмы. Паспехі даюцца нялёгка, але калектыў аднадумцаў здолеў знайсці самы кароткі шлях да сваіх чытачоў і зрабіць часопіс аўтарытэтным выданнем, карысным і педагогам-тэарэтыкам, і настаўнікам-практыкам. З вашым патэнцыялам можна браць любыя рубяжы.

Прыміце самыя цёплыя і шчырыя віншаванні з юбілеем і пажаданні творчых і асабістых поспехаў у вашай працы! І надалей трымайце высокі ўзровень прафесійнага майстэрства, кампетэнтнасці і рознабаковасці.

Кожнаму супрацоўніку жадаю моцнага здароўя, дабрабыту, разумення, цяплення і запатрабаванасці. Новых падзей і здзяйсненняў!

**Начальнік упраўлення адукацыі
Магілёўскага аблвыканкама
Леанід СМАТРЫЦКІ.**

Шаноўныя калегі, аўтары, чытачы! Ад імя супрацоўнікаў выдавецтва “Адукацыя і выхаванне” прыміце шчырыя віншаванні з нагоды 25-годдзя з дня выхаду ў свет першага нумара часопіса “Роднае слова”!

Дзякуючы вашаму прафесіяналізму, таленавітасці, адданасці справе на працягу чвэрці стагоддзя на прасторах нашай краіны жыве, гучыць і набірае моц роднае беларускае слова!

Для шматлікіх чытачоў ваша выданне – гэта магчымасць далучыцца да галоўнай культурнай каштоўнасці Бацькаўшчыны – роднай мовы.

Артыкулы, што друкуюцца на старонках “Роднага слова”, з’яўляюцца крыніцай новых ведаў для шырокага кола чытачоў, скарбонкай перадавога педагогічнага вопыту і ґрунтоўным навукова-метадычным дапаможнікам для настаўнікаў і выкладчыкаў краіны.

Значны ўклад робіць часопіс у развіццё сучаснай навукі: аўтарытэтных навукоўцы і маладыя даследчыкі ў галіне беларускай філалогіі, педагогікі, мастацтвазнаўства, методыкі выкладання беларускай мовы і

літаратуры дзеляцца на старонках выдання вынікамі свайго пошуку.

Высокая якасць надрукаваных матэрыялаў, актуальнасць тэматыкі, разнастайнасць і змястоўнасць рубрык, цікавыя формы ўзаемадзеяння з чытачамі, прывабнае знешняе афармленне – адметныя рысы часопіса.

Дарагія калегі! За 25 гадоў вы набылі ўсё неабходнае для паспяховай дзейнасці сучаснага выдання – высокакваліфікаваны прафесійны калектыў, кампетэнтны аўтарскі актыв, шырокае кола ўдзячных падпісчыкаў, надзейных партнёраў па выдавецкай справе і, галоўнае, – імідж аднаго з самых аўтарытэтных і знакавых часопісаў у рэспубліцы.

Упэўнены, што вы і надалей будзеце ісці па шляху развіцця і ўдасканалення на карысць айчынай навукі, адукацыі і культуры. Няхай усё здабытае за 25 гадоў плённай і самаадданай працы памнажаецца і прыносіць задавальненне, новыя творчыя ідэі і праекты, прафесійны рост!

Жадаем вам моцнага здароўя, аптымізму і сямейнага дабрабыту!

**Дырэктар выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”
Мікалай СУПРАНОВІЧ.**

Паважаныя калегі!

Ад усяго калектыву выдавецтва “Пачатковая школа” сардэчна віншваем вас з 25-гадовым юбілеем часопіса “Роднае слова”. За гэты час часопіс заняў годнае месца ў педагагічнай, метадычнай, навукавай, культуралагічнай і інфармацыйнай прасторы ў нашым грамадстве і ў суайчыннікаў за мяжой, паўсюды, дзе развіваецца і мацнее беларуская мова, літаратура і культура. Ваша выданне з самага пачатку трымае высокую планку якасці, карыстаецца велізарным аўтарытэтам не толькі ў педагогаў сярэдняй школы, але і ў выкладчыкаў вышэйшых і сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў, пісьменнікаў, літаратурных крытыкаў, журналістаў, культуролагаў. Вы дапамагаеце ўсім нам зразумець, адчуць душой і сэрцам прыгажосць і непаўторнасць роднай беларускай мовы, яе непарыўную сувязь з менталітэтам нашага народа. Галоўнае, што вы станёўча ўплываеце на працэс яе далейшага развіцця і ўзбагачэння.

Мне асабліва прыемна сёння пісаць гэтыя віншавальныя радкі, бо 25 гадоў таму давялося асабіста, працуючы памочнікам тагачаснага міністра асветы Л. К. Сухнат, непасрэдна ўдзельнічаць у рэгістрацыі, падрыхтоўцы загада і адкрыцці часопіса “Роднае слова”, разам з першым галоўным рэдактарам “Роднага слова” Міхасём Шавыркiным вырашаць разнастайныя арганізацыйныя пытанні.

Жадаем вам і надалей творчага натхнення і плённай працы на карысць нашага грамадства. Добрых вам аўтараў і ўдзячных чытачоў! Здароўя і дабрабыту вам і вашым родным!

**Дырэктар,
галоўны рэдактар
выдавецтва “Пачатковая школа”
Наталля ВАНІНА.**

Шаноўная Зоя Іванаўна, калектыў часопіса “Роднае слова”!

Ужо 25 гадоў часопіс “Роднае слова” аддана і плённа служыць беларускаму слову, з’яўляецца заўсёды жаданым суразмоўцам для настаўнікаў-славеснікаў, вучоных, аспірантаў і ўсіх, каго хваляюць пытанні мовы, літаратуры, культуры і мастацтва. За чвэрць стагоддзя свайго існавання “Роднае слова” займела трывалую рэпутацыю аўтарытэтнага спецыялізаванага навуковага і метадычнага выдання, надзейнага сябра і дасведчанага дарадцы айчынных педагогаў.

Кампетэнтнасць і высокі прафесіяналізм – вось што найперш адрознівае супрацоўнікаў часопіса і яго аўтараў. Невыпадкава “Роднае слова” ўваходзіць у лік рэцэнзаваных выданняў Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь.

Нягледзячы на дастаткова малады ўзрост, часопіс можа ганарыцца сваёй багатай гісторыяй і слаўнымі традыцыямі. Прыемна, што гэтыя традыцыі захоўваюцца. І ўдвая прыемней, што вы заўсёды ў пошуку новых ідэй, новых рубрык, новых метадычных знаходак і культуралагічных адкрыццяў.

Вашым прыхільнікам можна па-добраму пазаздросціць: чытаючы “Роднае слова”, яны маюць магчымасць не толькі ўдасканаліваць свой прафесіяналізм, але і пашыраць кругагляд, проста атрымліваць асалоду ад займальнага і цікавага чытання.

Шчыра віншую вас з юбілеем часопіса! Паболей вам удзячных чытачоў і падпісчыкаў, яркіх і таленавітых публікацый! Далейшага шчаслівага плавання ў айчыннай медыяпрасторы!

**Галоўны рэдактар
установы «Рэдакцыя газеты
“Настаўніцкая газета”»
Вадзім Кнышаў.**

Дарагія сябры!

Шчыра вітаем выхад у свет юбілейны 300-ы нумар часопіса “Роднае слова”. Гэта значная падзея для ўсёй педагагічнай грамадскасці. За 25 гадоў існавання ваш часопіс стаў добрым дарадчыкам, незаменным памочнікам, надзейным сябрам для ўсіх тых, хто працуе на ніве айчыннай адукацыі. Мы спадзяёмся, што ўсё тое найлепшае, што назапашана вамі, вы будзеце развіваць і ўдасканальваць, каб выхаваць новае пакаленне беларусаў, якія будуць ганарыцца гісторыяй сваёй Бацькаўшчыны. Вы – краса і гонар Беларусі. Зычым вам як калегам творчага плёну, няўрымслівасці, як педагогам – новых пошукаў і выдатных здзяйсненняў, як сябрам – моцнага здароўя, бадзёрасці, радасці і шчасця ў жыцці. Мы ганарымся вамі!

Будзьма разам!

**Ад імя калектыву галоўны рэдактар часопіса “Пралеска”
Алесь САЧАНКА.**

Паважаныя супрацоўнікі часопіса “Роднае слова”!

Калектыву гімназіі з беларускай мовай навучання № 23 г. Мінска сардэчна віншуе вас з нагоды выхаду юбілейнага нумара часопіса!

Мы, як вашы пастаянныя чытачы, з упэўненасцю можам сцвярджаць, што часопіс “Роднае слова” з’яўляецца цікавым суразмоўцам, якому можна выказаць свае меркаванні, сумненні, пажаданні, задаць пытанні, акрэсліць праблемы, ён знаёміць з перадавым вопытам работы найлепшых педагогаў краіны па розных пытаннях навучання і выхавання, выкарыстання новых дасягненняў педагагічнай і псіхалагічнай навукі.

Ваш высокі прафесіяналізм, кампетэнтнасць, творчасць дапамагаюць настаўнікам рэалізоўваць у сваёй практыцы сучасныя падыходы ў выкладанні беларускай мовы і літаратуры. Матэрыялы вашага часопіса выхоўваюць вучняў добрымі, маральна чыстымі, духоўна багатымі людзьмі, якія ганарацца гісторыяй і культурай сваёй Радзімы!

Мы спадзяёмся, што ваша выданне будзе яшчэ шмат гадоў радаваць нас цікавымі і змястоўнымі матэрыяламі.

Ад усёй душы жадаем калектыву часопіса “Роднае слова” і ў далейшым падтрымліваць высокі ўзровень прафесійнага майстэрства, рознабаковасці і кампетэнтнасці, зычым дасведчаных аўтараў і высокага чытацкага прызнання!

**Ад імя калектыву
дырэктар гімназіі № 23 г. Мінска
Ніна НІКІЦІНА.**

Самае вялікае шчасце для кожнага з нас – адчуць творчую суладнасць з навакольнай прасторай, з грамадою і плённа выявіць сваю стваральную прысутнасць у іх.

Гэтай спрадвечнай ісцінай пастаянна кіруецца рэдакцыйны калектыву часопіса “Роднае слова”. Яго першапачатковая назва “Беларуская мова і літаратура ў школе” скіроўвала ўвагу аўтараў і супрацоўнікаў да навучальнай установы, падказвала, што ўсё добрае, разумнае, вечнае ў людскіх душах бярэ пачатак у дзяцінстве і ў школе замацоўваецца і развіваецца. І часопіс верна служыць – прыносіць здабыткі нацыянальнай і сусветнай культуры да маладога пакалення, прасвятляе душы, напаўняе сэрцы рамантычнай адвагай.

Шлях “Роднага слова” ўвесь час не быў простым, але калектыву часопіса можна пераадольвае цяжасці – і вось ужо чвэрць стагоддзя беларуская прастора асвятляецца прамяністым роднаслоўаўскім ззяннем.

Поспехаў вам, калегі! Хай вера і мужнасць не пакідаюць вас!

**Кіраўнік выдання з 1987 да 2007 г.
Міхась ШАВЫРКІН.**

ВЫМЯРЭННІ ЧАЛАВЕЧАГА Ё ЛІТАРАТУРЫ: АЙЧЫННАЯ І СУСВЕТНАЯ ТРАДЫЦЫІ

Калігула з аднайменнай драмы Альбера Камю хацеў стаць звышчалавекам, але стаў недачалавекам. Парфумер, галоўны герой аднайменнага рамана Патрыка Зюскінда, звышмагутны выключна ў адным – у жывёльным. Самім грамадствам народжаныя антыгерой Алекс, і тры яго *druga* (калі захаваць стыль аўтара рамана), і падобныя да іх персанажы, з рамана “Механічны апельсін” Энтані Бёрджэса. Крайні полюс крайняга індывідуалізму заўважаны і вынесены на ўсеагульны суд пісьменнікам – чалавекам абвостранага ўспрымання і майстрам дасканалыя валодання словам. Менавіта пісьменнік прымушае добра ўгледзецца ў падобны тып, задумацца, узважыць і падвесці вынік.

Другім крайнім полюсам выяўлення чалавека ў чалавеку можна назваць найвышэйшую задуму Бога пра чалавека, якога Ён стварыў па Сваім вобразе і падабенстве. Быць створаным па вобразе і падабенстве Бога абазначае не проста механічна належаць да свету Боскай сутнасці і ўжо не прыкладаць ніякіх намаганняў. Быць вобразам і падабенствам Бога – значыць працаваць штодня над сабой, рабіцца такім, як было задумана, заслужыць вобраз і падабенства. Дзеля гэтага чалавеку даецца жыццё – для рэалізацыі найвышэйшай задумы, для развіцця зададзеных параметраў росту, для разгортвання магчымасцей свайго богападабенства. *Не быць* – значыць не спраўдзіцца, не самарэалізавацца, гэтаксама як і застацца або стаць недачалавекам.

Быць вобразам і падабенствам Бога змяшчае ў сябе пачатак, творчую задуму, зачын лёсу, пралог: “Зямны бажок... Ён патрабуе з неба лепшых зорак / І асалодаў лепшых на зямлі...” – кажа Мефістофель, адзін з герояў “Фаўста” І. В. Гётэ, у “Пралогу на небе” [4, с. 159 – 160]. Быць вобразам і падабенствам Бога прадвызначае таксама і жыццёвы фінал, “канечны вынік” усіх жыццёвых і творчых намаганняў: “Дык вось канечны вынік мудрасці людской: / Што толькі той жыцця і волі варт, / Хто кожны дзень за іх ідзе на бой...” [4, с. 559], – апошнія словы загалова рама героя трагедыі “Фаўст” І. В. Гётэ.

Падобная формула чалавека патэнцыялу *быць і стаць* вобразам і падабенствам Бога дадзена і ў “Боскай камедыі” Дантэ: “О хрысціане, гордыя сердцамі... / Вам невдомек, што толькі червы мы, / В которых зреет мотылек нетленный, / На Божий суд взлетающий из тьмы” [5, с. 258].

Уся літаратура і ўсе мастацтвы так ці інакш рухаюцца паміж названымі дзвюма іпастасямі, паказваючы ўзыходжанне чалавека, рэалізацыю “вобраза і падабенства” ў пошуках і знаходжанні свайго зямнога прызначэння – або страту закладзенага высокага патэнцыялу. Чалавеказнаўчая роля мастацтва з адлюстраваннем перыпетый жыццёвага лёсу чалавека натуральна пераходзіць да чалавекатворчай ролі. З чалавеказнаўства літаратура пераносіць акцэнт на чалавекатварэнне. У сучасным грамадстве пераважна культывуецца прынцыпова іншая парадыгма.

Калі абапірацца на дыялог-спрэчку пра чалавека паміж Госпадам і Мефістофелем у “Пралогу на небе” (другім уступе да трагедыі “Фаўст” І. В. Гётэ), дык магчымасць узвышэння, “магутнасць творчага гарэння” [4, с. 158] дадзены чалавеку самім Госпадам. Але іх імкнецца сказіць, скасаваць Спакушальнік (Мефістофель): “...ползая в помёте, жрать будет прах от башмака” [3, с. 18]. Гасподзь і Мефістофель спрачаюцца: *быць* альбо *не быць* чалавеку чалавекам. Яны спрачаюцца ў часы “ад Іава”. Спрэчка не завершаная пры жыцці І. В. Гётэ, яна працягваецца і сёння. “Кожны з нас – частка вялікай і ашаламляльнай гісторыі барацьбы сатаны з Богам”, – кажа святар Свята-Петрапаўлаўскага сабора Мінска Віталь Харытановіч [2, с. 6].

Нас цікавіць сюжэт, дзе чалавек спраўджвае або не спраўджвае *пераўтварэнне*, змяненне ад “чарвяка” да “матылька” (паводле Дантэ), набыццё “вобраза і падабенства”. Цікаваць магчымасць і яе рэалізацыя. З мэтай акрэсліць шляхі чалавека лёсу азірнемся назад разам з Фаўстам, які падсумоўвае “канечны вынік”, “крышталь” пражытага і перажытага, “паэзіі і праўды” (па

назве твора І. В. Гётэ), жыццёвага вопыту, усёй сукупнасці таго, што адбылося.

“Дык вось канечны вынік мудрасці людской...” – кажа Фаўст і глядзіць наперад: чалавек, паміраючы, здольны прадбачыць будучыню. Такі матыў (чалавек, паміраючы, прадугадвае наступнае) вядомы са старажытных, паганскіх вераванняў, ён пашыраны і ў літаратуры Сярэднявечча. “Канечны вынік” для Фаўста бачыцца наперадзе. Але ўсё-ткі ён найперш застаецца ззаду – гэта набыткі пражытага, “скарб” перажытага (“І гэты скарб... / У сэрцы перажыты”, – як потым скажа герой Якуба Коласа [8, с. 291]). У лірычным уступе да трагедыі І. В. Гётэ сфармуляваў думку, што адгукнулася ў творах іншых аўтараў: “Насущное отходит вдаль, а давность, / Приблизившись, приобретает явность” [3, с. 8].

Каб спраўдзіць найвышэйшую задуму Бога пра чалавека, чалавек павінен рэалізаваць сябе, або выканаць сваё прадвызначэнне. У еўрапейскай цывілізацыі гэтая думка сфармулявана яшчэ ў “Энеідзе” старарымскага паэта Вергілія. Эней, загатоўны герой паэмы, 12 месяцаў заставаўся побач з Дзідонай, карфагенскай царыцай, якую кахаў. Але не каханне было яго пакліканнем. Зразуець прызначэнне, “волю багоў”, знайсці і спраўдзіць пакліканне – вось што рухае героем і што спрыяе не толькі яго асабістаму ўзвелічэнню, але і ўзвелічэнню створанага згодна з гэтым наканаваннем горада (Рыма), потым імперыі (Рымскай імперыі) і дынастыі (Юлія Цэзара, Актавіяна Аўгуста).

Рэалізоўваючы сябе, чалавек так ці інакш спраўджвае або Боскае, або д’ябальскае ў сваёй натуре. Як сказаў літаратуразнавец І. Чарота, “усе мы на роўнай адлегласці ад Бога, але не на аднолькавай адлегласці ДА Бога. Бо апошняя залежыць ад таго, рухаецца чалавек насустрач Богу ці не” [11, с. 7]. Тое, праз што рэалізоўвае сябе чалавек, набліжае яго да Бога або аддалае ад Яго.

Калі вызначаць, праз якія віды дзейнасці (учынкi, справы) чалавек рэалізоўвае сябе, тады варта звярнуцца да феномена чалавека, складнікаў яго чалавечай сутнасці. Так, у траянскім цыкле міфаў расказваецца пра суд Парыса, які павінен быў аддаць яблык найпрыгажэйшай з багінь. Звяртаючыся да Парыса, кожная з багінь спакушае чалавека найвялікшым, чым ён можа валодаць: Гера абяцае ўладу над людзьмі (сацыяльнае), Афiна – моц (прыроднае), Афродыта можа падарыць каханне найпрыгажэйшай з жанчын (пачуццёвае). Думаецца, сучасны чалавек, апынуўшыся “на ростанях”, абраў бы іншае, чым Парыс, які аддаў перавагу найвышэйшаму з пачуццяў – Каханню...

Згодна з сучаснымі трактоўкамі філосафаў, чалавек – адзінства трох пачаткаў: біялагічнага, сацыяльнага і псіхічнага. Так ці інакш ён ажыццяўляе і рэалізоўвае адзін з іх або сукупнасць іх. Калі чалавек рэалізоўвае сябе праз біялагічнае, бачым часта зніжэнне чалавечага ў чалавеку: “Ён розумам святло тваё заве / І з ім усё-такі жывёлінай жыве” [4, с. 159], – не сумее Мефістофель у вядомай спрэчцы з Госпадам за душу Фаўста. Сацыяльнае агучана ў формуле “чалавек ёсць чалавек грамадскі” (паводле К. Маркса). Рэалізоўваць сябе пераважна ў сацыяльным плане – значыць, як вучыць гісторыя і літаратура ХХ ст., быць адзінкай сярод тысяч, мільёнаў падобных, быць шрубкай у сацыяльным механізме. Калі чалавек рэалізоўвае сябе праз псіхічнае, пачуццёвае, назіраем або ўзвышэнне, або зніжэнне чалавечага ў чалавеку – таксама ў залежнасці ад “канечнага выніку”.

Рэалізоўваючы сябе, чалавек так ці інакш спраўджвае або не спраўджвае сваю асаблівую ролю ў гісторыі, у жыцці іншага чалавека, а таксама пэўнай мясцовасці, народа, чалавецтва. І чым большая сацыяльная роля выконваецца чалавекам, тым большая адказнасць кладзецца на яго плечы, тым больш адметна накладваецца яго лёс на лёс грамадства, на развіццё нацыянальнай, чалавечай культуры і цывілізацыі. *Кім быць і як служыць свету* – у гэтым бачыцца магчымасць самарэалізацыі ў свеце. Фаўст здзяйсняе сябе ў *паўнаце* жыцця. Маргарыта здзяйсняе сябе ў *любаві* да Фаўста. Коласаўскі ж Сымон-музыка здзяйсняе сябе ў *служэнні Мастацтву*.

Служэнне. Паўната жыцця. Любоў. Тры адказы на пытанне пра сутнасць жыцця, пра тое, праз што можа рэалізаваць сябе чалавек. Гэтыя адказы мы знаходзім у класічных творах літаратуры, у прыватнасці ў “Фаўсце” І. В. Гётэ і “Сымоне-музыку” Я. Коласа.

Дантаўскі герой праходзіць праз Пекла, Чысцец і Рай, каб наблізіцца да Бога, спазнаць асноўны закон, згодна з якім пабудаваны Сусвет: “Любовь, что движет солнце и светила” [5, с. 521]. Таму што ў аснове Служэння, у аснове Жыцця – Любоў, яна рухае чалавекам у розныя перыяды яго жыцця, на шляхах яго Служэння, у часы нараджэння і смерці, і закон Любоўі – наймагутнейшы, найвялікшы закон Сусвету.

Так любіць мора, рыб, птушак стары кубінскі рыбак Сант’яга (з твора “Стары і мора” Э. Хемінгуэя). Так любіць пушчу стары паляшук дзед Даніла з паэмы “Сымон-музыка” Якуба Коласа.

У любаві да свету, да прыроды выяўляецца і спрадвечнае адухаўленне чалавекам сіл і з’яў прыроды, і нават не старажытнае, язычніцкае, а народнае, ментальнае (тое, што вызначае менталітэт беларуса) уменне чалавека жыць у гар-

монії з навакольным асяроддзем, прыстасоўвацца да суролага, дзікага, знаходзіць у ім патаемную прыгажосць, мудрасць, душу. Такая душа беларуса, душа Сымона-музыкі і дзеда Данілы, які на суперак прыгнэту, на суперак уладзе “пушчы” як цемры духоўнай сцвярджае-замацоўвае вечны закон – закон любові – і ў гэтым сэнсе набліжаецца да герояў І. В. Гётэ. “Канечны вынік мудрасці людскай” – проста любіць усё, праз што, у чым, з дапамогай чаго чалавек рэалізоўвае сябе.

Любоў і адна з наймацнейшых яе праяў – каханне... Душа Фаўста знаходзіць душу каханай па-за межамі зямнога існавання, на прасторах Раю, каля Багамаці.

Сустрэліся ў Зямным Раі, а потым пайшлі прыступкамі Нябеснага Раю і героі “Боскай камеды” – Дантэ і Беатрычэ. Італьянскі гуманіст ужо ў першым вялікім творы “Новае жыццё” прыроўнівае зямную прыгажосць Беатрычэ да найвышэйшай, незямной прыгажосці: “Любовь гласит: дочь праха не бывает / Так разом и прекрасна и чиста. / Но глянула – и уж твердят уста, / Что в ней Господь нездешний мир являет” [6, с. 39]. Антычная традыцыя ўслаўлення прыгажосці жанчыны, адроджаная Дантэ, адметная тым, што жанчына ў ёй свеціцца асаблівым святлом, прамяністасцю багоў, яна да багоў прыпадабняецца знешне. Хрысціянская традыцыя звязвае духоўную прыгажосць з блізкасцю да Боскай дасканаласці. Прыгажосць зямная – адлюстраванне красы нябеснай. І жаночая прыгажосць, усхваленая паэтамі, можа набліжаць да разгадак таямніц свету, можа сведчыць пра незямное свято.

Спалучэнне язычніцкай і хрысціянскай традыцый пры стварэнні вобраза жанчыны, калі зямная прыгажуня бачыцца азоранай незямным святлом, сустракаем у “Боскай камеды” Дантэ: “Затым на Беатрычэ з цеплынёю / Я стаў глядзець, але яна мяне / Сляпіла прамяністасцю сваёю, / І я ад ззяння гэтага знямеў” [7, с. 397]. Франчэска, герой санетаў Франчэска Петраркі, бачыць сваю Лауру на нябёсах, яна становіцца настаўніцай, выратавальніцай чалавека на яго зямных шляхах: “...Расставшись с оболочкою земною, / Мадонна взмыла во владенья света. / Живая, лишь сиянием одета, / Она с высот небесных правит мною...” [9, с. 114]. Захоплены Фаўст, убачыўшы антычную прыгажуню Алену Спартанскую на карнавалі ў палацы імператара, усклікае: “Какой в меня поток сиянья хлынул!” (пер. Б. Пастарнака [3, с. 244]).

У кантэксце адраджэнскіх ідэалаў бачыць жанчыну і Максім Багдановіч. У вершаваным апавяданні “У вёсцы” да Мадонны прыроўненая простая вясковая дзяўчынка, якая падхоплівае на рукі маленькага хлопчыка і ўсімхаецца яму [1, т. 1, с. 144 – 146].

Узвышаецца і душа таго чалавека, які здолеў убачыць, зразумець характэрнае душы іншага, і асабліва таго, хто змог перадаць убачанае. Ці не ў гэтым – перадаць іншаму абагоўленае пачуццё, пачуццё захаплення найвышэйшай прыгажосцю чалавека – і заключаецца вялікая роля мастацтва?!

Але “падрабнела і людзіна, / Падрабнеў цяпер і свет...” [8, с. 426], – казаў дзед Даніла, герой паэмы “Сымон-музыка”. На жаль, сучасная літаратура нярэдка перадае адмоўныя пачуцці: нянавісць, злобу, зайздасць. У класіцы – бачым зусім іншае.

Матыў адухаўлення, абагаўлення чалавека (праз судакрананне, лучнасць, сумоўе) скразны ў сусветным мастацтве. Так, Саваоф на карціне Мікеланджэла “Стварэнне свету” працягвае руку, і вось-вось яна дакранецца да рукі Адама. І чалавек ажыве... Перадаць іншаму жыццё, пачуццё любові... Падобнае знаходзім і ў беларускай літаратуры. Так, матыў стварэння прыгожай Галатэі антычным скульптарам Пігмаліёнам дапамагае Максіму Танку ўзнавіць цудоўны момант тварэння, момант ажыўлення, адухаўлення прыгажосці: “– Шчаслівы ты, што можаш Галатэю / У мармуры стварыць, Пігмаліён. / Перад яе прывабнасцю нямею. / І мне здаецца, што ўсё гэта – сон. / – Не сон! / Чакай / Яшчэ разцом прайду я, / Яшчэ распраўлю валасоў брую. / І ты пабачыш наяву жывую. / Глядзі! Скідае туніку сваю” [10, с. 59].

Душа паэта адраджаецца, узвышаюцца пачуцці чалавека, калі ён прыгадвае моманты духоўнага, душэўнага прасвятлення: “Страница лепшая ў штодзённіку жыцця! / Зноў з ціхай радасцю цябе чытаю я. / Хай шмат чаго ўжо з тых гадоў крыніца змыла / У памяці маёй, хай тэй дзяўчынкі мілай / Ўжо воблік губіцца у цёмнай глыбіне, / Я веру, ў цяжкі час ён гляне на мяне” [1, т. 1, с. 146]. Каханне і любоў пераўтвараюць чалавека, дазваляюць бачыць прыгажосць ва ўсім, што навокал, – пераўтвараюць Сусвет. Захапленне М. Багдановіча красой “О, колькі ёсць красы цудоўнай поруч з намі...” перагукаецца з радкамі Ф. Петраркі. Пад уплывам моцнага пачуцця чалавек бачыць прыгажосць навакольнага свету і, успрымаючы яе, добраслаўляе свет у цэлым: “Благаславенны дні і сінь начэй, / І год, і час, і дзіўнае імгненне, / І край той ціхі, і кутка квітненне, / Дзе я ў палон папаўся двух вачэй” (пер. М. Дуброўскага). Матыў добраславлення – скразны ў сусветнай літаратуры.

Змяняецца і той, хто кахае, і той, каго кахаюць. Адноўлены, перароджаны, абагоўлены вобраз каханай наоў узвышае паэта. “Чым болі сходзіць дзён, начэй, / Тым імя мілае вышэй” [1, т. 1, с. 153] – гэта не толькі пра дрэва, на кары

якога выразана імя каханай, гэта пра найвышэйшае духоўнае пачуццё, душэўнае прасвятленне, узвышэнне, перажытае паэтам пры ўспаміне пра каханне.

Пераўтваральная сіла кахання. Змяняецца жанчына – і дзякуючы яе ахвяравальнаму змяненню не толькі пераўтвараецца іншы чалавек і свет навокал, але і працягваецца жыццё. Такі закон прыроды як найвышэйшая заканамернасць і прыгажосць услаўляецца ў творчасці М. Багдановіча: “Так крохкая, пушыстая багатка / Пад ветрам аблятае, каб магло / Яе насенне узрасці і кветнуць, / І толькі кволае сцябло пасля / Гаворыць аб жыцці, дзіцям адданым” [1, т. 1, с. 163].

Новым жыццём пераўтвараецца жанчына і з ёй Сусвет: “Так таінственна ўсё, так знаёма, / Ўсё так проста і так неразгадана” (“Хаўтуры”) [1, т. 1, с. 241]. І хоць смерць ідзе крок у крок побач з жыццём, паэт добраслаўляе жыццё. Матывы добраславення – асноўны ў творчасці М. Багдановіча. Добраславення жыцця, кахання і нават смерці, калі за ёй стаіць новае жыццё. Гэтаму навучыў Максіма вопыт маці Марыі Апанасаўны, якая памерла, “каб жыццё дзіцёнку даць!” [1, т. 1, с. 165], і якую паэт цаніў вышэй за ўсё, якую добраслаўляў усёй сілай свайго ўзнёслага таленту.

Загадку жанчыны, што праляцела па вуснах Мадонны, Моны Лізы, Веранікі, заўважылі сапраўдныя паэты, але разгадаць так і не здолелі: “І прад высокую красою, / Увесь зачараваны ёй, / Скланіўся я душой маёй, / Натхнёнай, радаснай такою...” (“Вераніка”) [1, т. 1, с. 152]. Так крышталізаваўся ў творчасці М. Багдановіча матывы схілення перад найвышэйшай прыгажосцю.

Разважаючы пра вобраз і падабенства Бога, багасловы называюць тыя якасці, якія прыпадабняюць чалавека да Бога: любоў, свабода, здольнасць ствараць. “Усеагульная сытасць і хуткасць руху неўзабаве будуць дасягнуты, але далей што? – пытаўся вядомы вучоны Д. Ліхачоў. І адказваў: – Развіццё культуры! А мы скарачаем культуру, скарачаем выкладанне гуманітарных навук у школе” [12, с. 275]. Творчасць – гэта самаадбудова чалавека як вобраза і падабенства Богага, тое, што ператварае “чарвяка” ў “матылька”, паводле вызначэння Дантэ.

Праз любоў і творчасць, якія ажыццяўляюцца свабодным выбарам свабоднага чалавека ва ўмовах свабоды творчасці, можа напоўніцу рэалізавацца шлях чалавечага духоўнага росту. У гэтым і ёсць сэнс, прызначэнне і змест чалавечага жыцця. Праз творчасць у самых розных сферах прыватнага, грамадскага, цывілізацыйнага жыцця асоба рэалізуе сябе і ў выніку дасягае Гармоніі, спраўджае задуму Божую адносна чалавека...

Душа расце з часу нараджэння. У працы, у паўсядзённых клопатах, у проста чалавечай радасці набіраецца мудрасці. І пажынае плады ў хвіліну смерці чалавека. І забраць з сабой яна можа толькі тое, што ўзрасціла ў сабе.

Памірае Фаўст. Але Мефістофель, які спрачаўся з Госпадам за яго душу, не ўпільнаваў жаданага. Несмяротную часцінку зносяць анёлы – туды, дзе пануюць Бог і вечнасць, дзе накіравана сустрэцца душам Фаўста і Маргарыты. Іх сустрэча-зліццё і ёсць адказ на пытанне, які так засяроджана шукаў Фаўст з самага пачатку трагедыі. Асноўны сэнс вечнасці Фаўста, такім чынам, – ва ўзбагачэнні несмяротнай душы, узвышэнні яе праз пошукі і пакуты, праз вечнае памкненне да недасяжных вяршынь творчасці, любові, самаздзяйснення.

Чалавек жыве тады, калі ў ім ажывае яго творчая душа, як ажыла статуя Галатэі, створаная Пігмаліёнам. Таму, калі хочаце жыць, – тварыце. Калі хочаце жыць прыгожа – тварыце вакол сябе прыгожае. Калі хочаце жыць вечна – шануйце ў пачуццях і справах мінулае і сучаснае, каб будучыня працягнула вам руку ўдзячнасці. Тварыце ў сваёй душы вечнае – Любоў.

Спіс літаратуры

1. Багдановіч, М. А. Поўны збор твораў: у 3 т. / М. А. Багдановіч; Акад. навук Беларусі, Ін-т літ.; рэдкал. : В. В. Зуёнак [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992 – 1995.
2. Временное “поражение” добра – только видимость: Священник отвечает на вопросы читателей о добре и зле // Аргументы и факты в Белоруссии. – 2009. – № 32. – С. 6.
3. Гете, И. В. Собрание сочинений : в 10 т. / И. В. Гете; сост. Н. Вильмонт, Б. Сучков; под общ. ред. Н. Вильмонта, Б. Сучкова, А. Аникста. – М. : Худож. лит., 1976. – Т. 2 : Фауст : трагедия.
4. Гётэ, Ё. В. Выбраныя творы / Ё. В. Гётэ; уклад. Л. Баршчэўскі, П. Копанеў. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 1999.
5. Данте, А. Божественная комедия / А. Данте; пер. с итал. М. Лозинского. – Минск : Маст. літ., 1987.
6. Данте, А. Новая жизнь / А. Данте; пер. с итал. А. Эфроса. – М. : Худож. лит., 1985.
7. Дантэ, А. Боская камядэя / А. Дантэ // Хрэстаматыя па літаратуры народаў свету : дапам. па сусвет. літ. для сярэд. навуч. устаноў гуманітар. профілю (X кл.) : у 2 ч. / уклад. Л. Баршчэўскі. – Мінск : Беларус. гуманітар. адукац.-культ. цэнтр, 1995. – Ч. 1. – С. 112 – 124.
8. Колас, Я. Сымон-музыка / Я. Колас // Збор твораў; АН БССР. Ін-т літ. імя Я. Купалы; рэдкал. : Я. Колас [і інш.]. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1952. – Т. 4. – С. 289 – 486.
9. Петрарка, Ф. Сонеты / Ф. Петрарка. – Мінск : Выш. шк., 1982.
10. Танк, М. “Мне пару крыл дало юнацтва...”: выбраная лірыка / М. Танк; уклад. В. Рагойшы. – Мінск : Маст. літ., 2003.
11. Чарота, І. Інтэлігенцыя не ўзяла ад візіту таго, што павінна была і магла / І. Чарота // Звезда. – 2009. – 15 кастр. – № 194. – С. 7
12. Шэкспір, У. Санеты. Трагедыі / У. Шэкспір; уклад., прадм. і камент. В. Небышынца. – Мінск : Маст. літ., 1989.

Галіна АДАМОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Жанна НЕКРАШЭВІЧ-КАРОТКАЯ

СТАНАЎЛЕННЕ ЛІРА-ЭПІЧНАЙ ТРАДЫЦЫІ Ў ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ ЛІТАРАТУР

Ліра-эпічныя жанры – у першую чаргу паэма – з даўніх часоў былі найбольш прыдатнымі літаратурнымі формамі для мастацкага ўвасаблення ключавых нацыянальных ідэй і архетыпаў мыслення, асноўных інтэнцый грамадскага жыцця, а таксама для фармулёўкі эстэтычнай праграмы мастака слова. Не трэба ўжываць шмат эпітэтаў, каб ацаніць значэнне паэм Адама Міцкевіча, Янкі Купалы і Якуба Коласа або ліра-эпічных твораў Васілія Жукоўскага, Аляксандра Пушкіна і Міхаіла Лермантава для гісторыі беларускай і рускай літаратур адпаведна. Аднак калі пачынаючы з сярэдзіны XIX ст. даволі лёгка рабіць навукова апраўданыя супастаўленні і праводзіць паралелі ў галіне вывучэння ліра-эпасу дзвюх літаратур, то гісторыя прыгожага пісьменства старажытнага перыяду і пачатку XIX ст. уяўляе цалкам супрацьлеглую карціну. У першую чаргу гэта матывуецца прыналежнасцю даўняй беларускай і рускай літаратур да розных культурных парадыгмаў, або, паводле П. Бурдзье, адрознай структурай іх літаратурных палёў.

Гісторыя літаратур большасці краін Еўропы пачынаючы з часоў ранняга Сярэднявечча прадстаўлена значнай колькасцю вершаваных твораў, да якіх у еўрапейскай літаратуразнаўчай традыцыі ўжываецца дэфініцыя *carmina maiora* – творы вялікай паэтычнай формы. Першапачаткова яны ствараліся на лацінскай мове і іх мастацкая фактура выяўляла цесную сувязь з антычнай традыцыяй (найперш з “Энеідай” Вергілія), але ў межах *carminum maiorum* эпох Рэнесансу і Барока выпявалі новыя літаратурныя тэндэнцыі.

Першая паэма, якую беларускія даследчыкі разглядаюць у кантэксце гісторыі айчыннага пісьменства, – “Пруская вайна” (Кракаў, 1516) Яна Вісліцкага, напісаная на лацінскай мове. Паэма, ідэйна сканцэнтраваная вакол “шчаслівай чуткі” пра перамогу ў вайне з тэўтонцамі 1410 г., прысвечана ўхваленню дынастыі Ягелонаў: у другой кнізе ўслаўляецца кароль Ягайла, пераможца пад Грунвальдам, у трэцяй – яго чацвёртая жонка, каралева Соф’я з роду беларускіх князёў Гальшанскіх, а таксама іх унук – сучаснік Яна Вісліцкага кароль Жыгімонт I. Традыцыя, распачатая Я. Вісліцкім, мела плённы працяг. У працэсе развіцця шматмоўнага пісьменства Беларусі ў XVI і XVII стст. лацінамоўная паэма актыўна эвалюцыянуе ў творчасці Мікалая Гусоўскага,

Базыля Гіяцынта, Францішка Градоўскага, Яна Радвана, Яна Крайкоўскага, Хрыстафора Завішы, Язафата Ісаковіча. Ва ўсіх гэтых паэмах, напісаных па-лацінску, адлюстраваліся ключавыя падзеі беларускай гісторыі. Менавіта ў шматмоўнай і поліканфесійнай культуры Вялікага Княства Літоўскага пачалося фарміраванне “ліцвінскага” протанацыянальнага дыскурсу, які быў важным этапам на шляху самаідэнтыфікацыі беларусаў.

Найбольш прадстаўнічай і канструктыўнай прэзентацыяй культурнага космасу Беларусі стала паэма “Радзівіліяда, або Пра жыццё і подзвігі Мікалая Радзівіла” (Вільня, 1592) Яна Радвана. Твор, задуманы фармальна як панегірычная паэма ў гонар Мікалая Радзівіла Рудога, выяўляе ў сваёй мастацкай фактуры ўсе элементы класічнай эпапеі. Пры гэтым у паэме Я. Радвана знайшоў найбольш поўнае адлюстраванне “сімвалічны капітал” (тэрмін П. Бурдзье [1, с. 30]) нацыянальнай культуры – рэлевантныя для гістарычнага света-сузірання беларусаў легенды і паданні: перасяленне Палямона і яго спадарожнікаў у прынёманскі край, захоп драўлянскага горада Іскарасценя княгіняй Вольгай, забойства князя Святаслава ліцвінам Курам, сон Гедыміна і заснаванне Вільні ды інш. “Радзівіліяду” Яна Радвана, як і “Песню пра зубра” М. Гусоўскага, вылучае падкрэслены антываенны пафас і поўная адсутнасць у творы “алімпійскага” плана (неабходнага кампазіцыйнага элемента антычных эпапей). Упершыню ў еўрапейскай паэзіі ў “Радзівіліядзе” шырока прэзентуецца Беларусь: як на ўзроўні тапонімаў і гідронімаў, так і на ўзроўні ўвасаблення істотных светапоглядных і міфапаэтычных дамінантаў, рэлевантных для беларускага нацыянальнага менталітэту.

Пяру Мікалая Гусоўскага належыць, акрамя “Песні пра зубра”, першы ўзор агіяграфічнай паэмы ў айчынным пісьменстве – “Пра жыццё і подзвігі святога Гіяцынта” (1525). У XVII ст. новыя творы гэтага жанру стварылі Ян Крайкоўскі (“Эпас пра Св. Казіміра”, 1604) і Язафат Ісаковіч (“Язафатыда”, 1628). Плённае развіццё жанру агіяграфічнай паэмы звязана з жаданнем пісьменнікаў надаць слоўную вытанчанасць любімым агіяграфічным сюжэтам. Найбольшая ўвага аддавалася дзяржаўнаму значэнню культу святога падзвіжніка, змагара за веру. У межах гераічных і агіяграфічных паэм ажыццяўлялася

Жанна Вацлаваўна Некрашэвіч-Кароткая – даследчык старажытнай літаратуры. Кандыдат філалагічных навук (1999). Дацэнт кафедры гісторыі беларускай літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтар больш як 180 навуковых прац па гісторыі беларускай літаратуры, у тым ліку манаграфій “Нясвіжская Мельпамена: Драматургія Францішкі Уршулі Радзівіл” (2002), “Беларуская лацінамоўная паэзія: ранні Рэнесанс” (2009), “Беларуская лацінамоўная паэзія: позні Рэнесанс і ранняя Барока” (2011), паралельнага выдання твораў першага лацінамоўнага беларускага паэта Яна Вісліцкага (2005), суаўтар акадэмічнай “Гісторыі беларускай літаратуры XI – XIX стагоддзяў” (т. 1, 2006).

прэзентацыя “дасканалы героя” (*herois perfecti*), які, згодна з прадпісаннямі класічных паэтык, павінен быць цэнтральнай постацю эпічнага апаведу. Разам з тым рэнесансныя і барочныя паэмы ў шматмоўнай літаратуры Беларусі вызначаюцца моцным суб’ектыўным пачаткам, выразна эксплікаванай аўтарскай пазіцыяй, што давала шырокі шлях пранікненню лірычных пачаткаў у межы эпічнага апаведу.

Лацінамоўны ліра-эпас паступова заняў прыярытэтнае становішча ў даўняй паэзіі Беларусі. Так, С. Кавалёў піша пра «відавочную “лацінізацыю” паэзіі Беларусі на мяжу XVI – XVII ст.» [2, с. 26]. Моўныя прыярытэты вызначаліся шэрагам акалічнасцей, якія характарызавалі літаратурнае жыццё Вялікага Княства Літоўскага ў гэты час: адпаведная палітычная і культурная арыентацыя эліты грамадства, акцэнтаванне “рымскай” канцэпцыі паходжання арыстакратаў краіны, цесныя літаратурныя кантакты з краінамі Цэнтральнай і Заходняй Еўропы, што прывяло ўрэшце да культывавання лацінамоўнай вершаванай культуры, фактычна, да пачатку XIX ст.

Кніжная паэма на лацінскай мове ў гісторыі айчыннага пісьменства прайшла чатыры вылучаныя С. Аверынцавым (у дачыненні да антычнага эпасу) стадыі эвалюцыі: тэзіс – антытэзіс – сінтэз – зняцце [3, с. 212 – 229]. Яе генезіс, у сваю чаргу, звязаны з фарміраваннем новага вітка літаратурнай эвалюцыі, новага “тэзісу” – рэнесанснай эпапеі, дзе ліра-эпічная прырода выяўляецца намнога больш экспліцытна, чым у помніках архаічнага эпасу. Ліра-эпічная традыцыя ў полілінгвістычнай літаратуры Беларусі пачынае фарміравацца ў эпоху Рэнесансу. Да спецыфічных рысаў літаратурнага развіцця Беларусі ў гэтую эпоху адносіцца супадзенне канца стадыі “тэзісу” (да яе належыць паэма Я. Вісліцкага “Пруская вайна”) з пачаткам стадыі “антытэзісу” (да яе адносіцца “Песня пра зубра” М. Гусоўскага). На стадыі “антытэзісу” ўзнікла большасць паэм “лівонскага” цыкла, а вось “Радзівіліяда” Я. Радвана адносіцца ўжо да стадыі “сінтэзу”. Стадыя “сінтэзу” звязана таксама з барочнай эпапеяй “Караламахія”

Х. Завішы, прысвечанай перамозе войска Я. К. Хадкевіча пад Кірхгольмам у 1605 г., і з агіяграфічнымі паэмамі Я. Крайкоўскага і Я. Ісаковіча, што дэманструюць асацыяцыю гераічнага ідэалу з ідэалам хрысціянскім. На гэтых трох стадыях адбываецца станаўленне і эвалюцыя лацінамоўнага ліра-эпасу, які дасягае росквіту ў перыяд, пераходны ад Рэнесансу да Барока. Фаза “зняцця” ў лацінамоўным

ліра-эпасе Беларусі прадстаўлена як шматлікімі панегірычнымі паэмамі другой паловы XVII – XVIII стст., так і паэтычнымі трагедыямі; самая вядомая з іх – “Энеіда навыварат” Вікенція Равінскага – стала ўжо, фактычна, першай паэмай на беларускай мове.

Паэтапнае вывучэнне спецыфікі развіцця лацінамоўнага ліра-эпасу ў полілінгвістычнай літаратуры Беларусі XVI – першай паловы XVII ст. з улікам тэорыі традыцыі і літаратурных кантактаў дазваляе стварыць цэласнае ўяўленне пра спецыфіку фарміравання і эвалюцыі ліра-эпічнай традыцыі ў айчынным пісьменстве з часоў Рэнесансу да перыяду ўзнікнення новай беларускай літаратуры. Асноўным фактарам фарміравання гэтай традыцыі стала тэндэнцыя да эпізацыі, якая склалася, з аднаго боку, у выніку актыўнай адаптацыі айчыннымі пісьменнікамі найлепшых здабыткаў як антычнай, так і новалацінскай (сярэднявечнай і рэнесанснай) паэзіі Заходняй Еўропы, з другога боку, на фоне спецыфічнага характару прозы Беларусі названага перыяду (адсутнасць рамана, пашырэнне этнаграфізму і этыялагічнасці ў летапісах і мемуарах, узмацненне суб’ектыўнага пачатку). З канца XVI ст. тэндэнцыя да эпізацыі вылілася ў эпічную дамінанту развіцця старажытнай паэзіі Беларусі, якая напачатку характарызаваўся пераважна лацінамоўныя творы, але надалей спрычынілася да развіцця эпічнага вершавання і на іншых літаратурных мовах Беларусі.

Сёння, калі знойдзены і апублікаваны многія не вядомыя раней помнікі лацінамоўнай паэзіі Беларусі, ёсць падстава гаварыць не пра паступовае затуханне традыцыі літаратурнай творчасці на лацінскай мове, а, наадварот, пра трывалае яе захаванне ў сферы ліра-эпічнай паэзіі. Лацінская паэзія эпох Рэнесансу і ранняга Барока садзейнічала фарміраванню на нашых землях развітой паэтычнай культуры, якая пашыралася надалей за кошт твораў не толькі на лацінскай, але таксама на польскай, царкоўнаславянскай і беларускай мовах. Эпічная дамінанта была важным фактарам захавання гэтай

традыцыі. Пры тым многія аўтары лацінамоўных паэм імкнуліся супрацьпаставіць свае творы эпапеям Гамера і Вергілія, і культ Антычнасці не меў для айчынных творцаў такога значэння, як для лацінамоўных аўтараў краін Цэнтральнай і Заходняй Еўропы. Абсалютным аксіялагічным арыенцірам для іх былі падзеі гераічнай гісторыі Айчыны. На падставе прагматычнай творчай дыскусіі з паэтамі-папярэднікамі ўзнікала дынаміка жанравай структуры класічнай эпапеі, а “гераічны памер” – гекзаметр – паступова пашыраў функцыі і пазбаўляўся жанраватэматычнай зададзенасці, пастуляванай нарматыўнымі паэтыкамі.

Папулярнасць лацінскай кнігі спрыяла развіццю на Беларусі асноўнага феномена эпохі Адраджэння – рэцэпцыі Антычнасці, і на гэтым грунце паступова сфарміраваўся лацінамоўны ліра-эпас. Нічога падобнага не назіралася ў культуры суседняй Маскоўскай дзяржавы, дзе, як адзначаў Д. Ліхачоў, “у XIV – XV стст., у эпоху Перадраджэння зварот да Антычнасці не меў дзейснага значэння” [4, с. 118], а ў XVI ст. культурны працэс, акрэслены як Перадраджэнне, увогуле спыніўся. “У адрозненне ад літаратуры рускай, – адзначаў У. Кароткі, – беларуская літаратура з пачатку XVI ст. развівалася пад уздзеяннем ідэй гуманізму, якія і прывялі да росквіту Рэнесансу на нашых землях” [5, с. 13 – 14]. Гэтая заўвага дае ключ да разумення істотнай розніцы ў працэсах фарміравання ліра-эпічнай традыцыі ў дзвюх літаратурах.

У рускай літаратуры паэма з’яўляецца ў эпоху Класіцызму, прычым менавіта як гераічная паэма, арыентаваная на вергіліеўскую мадэль эпасу. Да XVIII ст. адносяцца некалькі гістарычных паэм: “Петрыда” Антыёха Кантэміра, “Петрыда” Міхаіла Ламаносава, “Дзімітрыяда” Аляксандра Сумарокава. Аўтарам чатырох гераічных паэм (адна з іх – “Расіяда”) быў Мікалай Хераскаў. На пачатку XIX ст. з’явіўся шэраг створаных паводле класічных узораў гістарычных паэм, прысвечаных Пятру Вялікаму. Разам з тым у рускай паэзіі пачатку XIX ст., найперш у творчасці А. Пушкіна, выявілася прынцыпова новая тэндэнцыя – актыўнае супрацьстаянне класіцыстычным тэндэнцыям, на грунце чаго сфарміравалася і расквітнела новая, сапраўды руская (г. зн. створаная на жывой рускай мове) паэзія.

Знішчальны ўдар па пазіцыях класіцыстычнай школы нанёс Аляксандр Пушкін паэмай “Руслан і Людміла”, напісанай у 1820 г. У паэме мы бачым выдатныя ўзоры разбурэння канона “дасканалага героя”, прынцыпова важнага для класічнай эпапеі, а таксама парадыванне стылістыкі гераічнага апаведу. Вось два найбольш яркія прыклады (з другой і трэцяй кніг адпаведна):

(Людміла) Дивится пленная княжна,
Но втайне думает она:
“Вдали от милого, в неволе,
Зачем мне жить на свете боле?
О ты, чья гибельная страсть
Меня терзает и лелеет,
Людмила умереть умеет!
Не нужно мне твоих шатров,
Ни скучных песен, ни пиров.
Не стану есть, не буду слушать,
Умру среди твоих садов!”
Подумала и стала кушать.

(Руслан) Вблизи осматривая диво,
Объехал голову кругом
И стал пред носом молчаливо;
Щекочет ноздри копием.
И, сморщась, голова зевнула,
Глаза открыла и чихнула.

Парадыйнасць “Руслана і Людмілы” адчуваецца на ўсіх узроўнях паэтыкі твора. Тым часам свой “пазітыўны” і найбольш важны ліра-эпічны вопыт – “Яўгенія Анегіна” – А. Пушкін называе раманам у вершах, робячы праграмную заяву ў 7-й главе твора:

Промчалось много, много дней
С тех пор, как юная Татьяна
И с ней Онегин в смутном сне
Явились впервые мне –
И даль свободного романа
Я сквозь магический кристалл
Еще не ясно различал.

Разам з тым у той самы час, калі А. Пушкін працаваў над “Яўгеніем Анегіным”, у 1827 г. ён напісаў гістарычную паэму “Палтава”, якую можна разглядаць як працяг традыцыі класічнага гераічнага эпасу. Аднак праз некалькі гадоў пасля выхаду паэмы В. Бялінскі ацаніў яе дастаткова крытычна. «Праз два гады пасля “Цыганоў” (г. зн. у 1829 г.), – пісаў крытык, – выйшла новая паэма Пушкіна – “Палтава”, у якой рэзка выявілася намаганне паэта адарвацца ад ранейшай дарогі і цвёрдай нагой стаць на новы шлях творчасці. Але дзе відаць намаганне, там яшчэ няма дасягнення... Таму ў “Палтаве” відаць нейкая нерашучасць, нейкае хістанне, у выніку якіх з гэтай паэмы выйшла штосьці вялікае, аб’ёмнае, але ў той самы час бязладнае, дзіўнае, няпоўнае. “Палтава” багатая на новы элемент – народнасць у выяўленні... і ў той самы час у гэтай паэме няма адзінства, яна не ўяўляе з сябе цэлага» [6, с. 75]. Праўдападобна, рускаму крытыку не даспадобы прыйшлася відавочная эпічнасць “Палтавы”, яе набліжанасць да класічных узораў эпасу.

Увогуле, В. Бялінскаму належыць вызначальная роля ў справе аксіялагічнай мінімізацыі паняцця “эпас” у яго класічным разуменні. Паказальная дыскусія паміж В. Бялінскім і К. Аксакавым пасля

Тытульны аркуш выдання з паэмай “Пруская вайна” Яна Вісліцкага. Кракаў, 1516 г.

выхаду ў свет “Мёртвых душ” М. Гогаля, іх, як мы памятаем, аўтар аднёс да жанру паэмы. К. Аксакаў у рэцэнзіі на “Мёртвыя душы” даводзіў, што твор з’яўляецца яркім сведчаннем адраджэння ў рускай літаратуры традыцый габераўскага эпасу. Увогуле, на думку К. Аксакава, старажытны эпас у працэсе далейшага літаратурнага развіцця паступова драбнеў і, нарэшце, апусціўся (“снизолі”) да рамана [7, с. 142 – 143]. В. Бялінскі рэзка крытычна ўспрыняў такую думку і ў водгуку на публікацыю К. Аксакава сфармуляваў хрэстаматыйна вядомае азначэнне рамана як “эпасу нашага часу” [8, с. 251]. Менавіта В. Бялінскі стварае своеасаблівую апалогію рамана, адначасова выносячы прысуд класічнай эпопеі. Такое стаўленне да класічнай эпопеі вергіліеўскага тыпу з боку рускіх літаратараў і крытыкаў цалкам вытлумачальнае. Класічнай эпопеі не было ў рускай літаратуры ні ў эпоху Рэнесансу, ні ў эпоху Барока. Яна з’явілася толькі ў эпоху Класіцызму як экзатычная кветка, прывезеная з Захаду, і не магла стаць грунтам фарміравання нацыянальнай ліра-эпічнай традыцыі. Гэты грунт стварылі балады В. Жукоўскага, “Руслан і Людміла” А. Пушкіна ды іншыя *carmina maiora*, якія не мелі ўжо ніякага дачынення да вергіліеўскага тыпу эпопеі. Вось чаму М. Бахцін, адстойваючы думку, што рамана стаць на чале працэсу развіцця і абнаўлення літаратуры, прызнае эпопею жанрам, што дайшоў да нас “ужо цалкам гатовым, нават застылым і амаль што амярцвелым” [9, с. 205]. Тэрмін *эпапея*, які М. Бахцін ужывае толькі ў дачыненні да

архаічных твораў, аказаўся “адкінуты” ў далёкую мінуўшчыну і ніяк не атаясамліваўся з літаратурай новага часу.

Канцэпцыя М. Бахціна, арыентаваная на “адлучанасць” тэрмінаў “эпас” і “эпапея” ад помнікаў кніжнай паэзіі, не была стратнай для расійскага гістарычнага літаратуразнаўства. Яна прыніжала ролю класічнай эпопеі вергіліеўскага тыпу, якой у старажытнай рускай літаратуры проста не было. Але гэтая канцэпцыя выяўляе сваю бесперспектыўнасць у кантэксце гісторыі беларускай літаратуры: найбольш перадавыя мастацкія тэндэнцыі ў айчынным пісьменстве эпохі Рэнесансу звязаны, прынамсі, з развіццём жанру паэтычнай эпопеі, у той час як рамана паводле еўрапейскага ўзору ў арыгінальным старажытным пісьменстве Беларусі практычна не прадстаўлены.

У асяроддзі польскіх і беларускіх (“ліцвінскіх”) літаратараў на пачатку XIX ст., як і ў асяроддзі расійскіх літаратараў, вяліся актыўныя пошукі, звязаныя з імкненнем асэнсаваць па-новаму шляхі развіцця паэтычнай эпопеі. На мяжы XVIII і XIX стст. з’явіўся шэраг польскамоўных паэм, што спадкавалі гэтую класічную форму: у 1796 г. – “Станіслава” Марціна Мольскага, у 1807 г. – “Лехіяда” Яна Паўла Вароніча, каля 1818 г. – “Храбрыяда” Тымона Забароўскага, а ў 1818 г. – “Юзэфіяда” Андрэя Свідэрскага і “Ягеланіда” Дызмы Бончы Тамашэўскага. Рамантыкі, як і класіцысты, “марылі пра стварэнне твора, які ахапіў бы найбольш важныя для гісторыі народа падзеі” [10, с. 56]. Фактычна гэта былі пошукі рамантычнай эпопеі. На пачатку XIX ст. разважанні пра эпопею становяцца своеасаблівай навуковай модай, якая закранула і Віленскі ўніверсітэт. Трактат “Пра эпопею” напісаў адзін з філаматаў Юзаф Кавалеўскі [11, с. 10]. Праблема эвалюцыі эпічнай паэзіі цікавіла яшчэ ў студэнцкія гады і Адама Міцкевіча. У артыкулах «Развагі над “Ягеланідай” Тамашэўскага» (1818), “Гётэ і Байран” (1824) ён пісаў пра спецыфіку гістарычных формаў паэзіі, аддзяляў “паэзію пра старажытнасць” ад “паэзіі пра сучаснасць і будучыню” [10, с. 311]. Уласнай творчасцю паэт паказаў шляхі эвалюцыі ліра-эпасу. З-пад яго пяра выйшлі “літоўская апавесць” “Гражына” і “гістарычная апавесць” “Конрад Валенрод” як узоры паэтычнага эпасу, дзе ўвасоблены дух мінуўшчыны (такое ключавое паграбаванне акцэнтаваў сам паэт у прадмове да “Конрада Валенрода”). Аднак сапраўднай “эпапей новага часу” [10, с. 306] стаў “Пан Тадэвуш”, цесна звязаны з помнікамі ліра-эпічнай паэзіі эпохі Рэнесансу (найперш з “Песняй пра зубра” М. Гусоўскага, на што ў свой час звярнуў увагу Ян Каспровіч). Другім паўнаватасным прадаўжальнікам даўняй ліра-эпічнай традыцыі быў Уладзіслаў Сыракомля, аўтар некалькіх паэм – “Маргер”, “Старыя вароты”, “Начлег гетмана”, “Улас”, “Ян з роду Дубарог”.

Мастацкая спадчына лацінамоўных эпокаў эпох Рэнесансу і Барока стала выдатнай школай паэтычнага майстэрства для паэтаў XIX ст., і не толькі для паэтаў. Грунтоўная эпічная школа часам давала фундамент для фарміравання таленту празаіка. На нашу думку, так адбылося з Янам Баршчэўскім, навучэнцам згаданай Полацкай акадэміі. “З Полацка, – пісаў Л. Яноўскі, – не выйшла школа пісьменнікаў, якую, на ўзор літоўскай і ўкраінскай, можна было б назваць беларускай, аднак жа рамантычны дух адбіўся таксама і на некаторых яе выхаванцах. Аніводны з іх не можа быць залічаны да гарачых прыхільнікаў новага кірунку, але адна рыса Рамантызму – народнасць, ці, лепш сказаць, краёвасць, – прыкметна праяўляецца ў самым славутым з іх – Яне Баршчэўскім, які быў таленавітым песняром сваёй айчыны” [12, с. 238]. Як піша Р. Падбярэскі, Я. Баршчэўскі ў гады навучання ў Полацкай акадэміі захапляўся вершаваннем на класічны манер і нават напісаў паэму “Пояс Венеры”: “Аформіўшы яе паводле класічнага ўзору, ён здабыў аплудысменты таварышаў” [13, с. XXVI]. Аднак надалей пісьменнік адышоў ад класічнай эпапеі і ад паэтычнай формы ўвогуле, бо “калі падчас вакацый ён вяртаўся ў родны край, то сярод навакольнай шляхты той самы паэтычны чорцік праяўляўся ў іншай форме” [13, с. XXVI] – у той арыгінальнай абразковай форме мастацкай прозы, якую пісьменнік выбраў для “Шляхціча Завальні”.

Міхась Тычына звярнуў увагу, што само паняцце прозы ў беларускай літаратуры выпрацоўвалася ў час росквіту паэзіі, таму “яно непазбежна несла ў сабе адлюстраванне яе мастацкага ўздзеяння” [14, с. 30]. Гэтая думка, бадай, мае непасрэднае дачыненне да творчасці Я. Баршчэўскага. Гаворачы пра “Шляхціча Завальню”, звернем увагу на адну акалічнасць, на якую не зважалі папярэднія даследчыкі. Многія польскамоўныя выданні XIX ст. мелі два тытульныя аркушы: першы з іх носіць, так бы мовіць, прэзентацыйны характар і ўтрымлівае толькі назву кнігі (часта скарачаную), а другі з’яўляецца паўнаўраўнаважым тытулам (з імем аўтара, поўнай назвай кнігі, пазначэннем месца, года выдання, выдавецтва). На першым тытульным аркушы першага выдання “Шляхціча Завальні” (Пецярбург, 1844) чытаем: “Шляхціч Завальня, або Беларусь”. Толькі другі тытульны аркуш прэзентуе звыклую для нас назву “Шляхціч Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях”. На нашу думку, ужыванне на першым тытульным аркушы прыведзенай скарачонай назвы (“Шляхціч Завальня, або Беларусь”) мела ў сабе скрыты сімвалічны сэнс, увасабляла феноменальную мастацкую задуму Я. Баршчэўскага, што адштурхоўвалася ад тэорыі класічнай эпапеі. Фактычна ўжо ў загаловку твора (другая назва якога – “Беларусь”)

Тытульны аркуш выдання з паэмай “Караламахія” Хрыстафора Завішы. Вільня, 1606 г.

аўтар дае зразумець, што менавіта Беларусь – тая самая *idea perfecti herois* (ідэя дасканалага героя), дэклараваная М. К. Сарбеўскім як неабходнае для паэтаў-эпікаў патрабаванне. Дасканалы (прычым дзейсны!) герой твора Я. Баршчэўскага – сама Беларусь, неўміручы дух яе народа.

У апавяданнях “Шляхціча Завальні” немагчыма не заўважыць моцны паэтычны – дакладней, міфапаэтычны – струмень, а таксама “магічнае сілавое поле страчанага Айчыны (Вялікага Княства Літоўскага, Беларусі)” [15, с. 415]. Гэтыя элементы паэтычнай фактуры твора ў літаратуры Беларусі папярэдніх эпох найбольш плённа ўвасабляліся ў помніках лацінамоўнага ліра-эпасу (у паэмах М. Гусоўскага, Б. Гіяцынта, Я. Радвана). І хоць Я. Баршчэўскі, у адрозненне ад М. Гоголя, які сам назваў свае “Мёртвыя душы” паэмай, не дае адпаведнай жанравай дэфініцыі, сюжэтна і кампазіцыйна твор арганізаваны прыкладна так, як “Песня пра зубра”: у паэме М. Гусоўскага зубр – такі самы ключавы наратыўны сімвал, як Беларусь у творы Я. Баршчэўскага. Магчыма, і ў назве артыкула Р. Падбярэскага хаваецца філалагічная гульня: назву можна зразумець не толькі як “Беларусь і Ян Баршчэўскі”, але таксама як «“Беларусь” і Ян Баршчэўскі». Такім чынам, аўтар уступнага артыкула мог акцэнтаваць другую назву “Шляхціча Завальні” (“Беларусь”), каб падкрэсліць яго праграмную ролю для творчасці Яна Баршчэўскага, ды і для ўсёй беларускай літаратуры.

Зважаючы на пераемнасць ліра-эпічнай традыцыі ў гісторыі шматмоўнага пісьменства Бе-

ларусі, мы можам у больш шырокай гістарычнай перспектыве асэнсаваць працэс літаратурнай эвалюцыі. «Паміж дзвюма сіметрычна суаднесенымі эпохамі духоўнага ўздыху народа, – пісаў У. Конан, – гуманістычным Адраджэннем XVI ст. і нацыянальным Адраджэннем другой паловы XIX – пачатку XX ст. – амаль двухсотгадовы перыяд запаволенага, часам “паўпадпольнага”, неафіцыйнага развіцця беларускай культуры, літаратуры і літаратурнай мовы. Гэта была пераходная эпоха ад культуры беларускай народнасці, якая яшчэ не паспела аформіцца ў класічную нацыю, да ўласна нацыянальнай, самабытнай культуры беларусаў – новай у Еўропе нацыі» [16, с. 30]. Гэты амаль двухсотгадовы перыяд быў запоўнены не толькі зваротам да здабыткаў вусна-паэтычнай творчасці беларускага народа, але і “прыгаданнем” багатай традыцыі лацінамоўнага вершавання.

Шэраг разгледжаных намі прыкладаў дазваляе зрабіць выснову, што працэс генезісу і эвалюцыі ліра-эпічнай традыцыі ў айчынным пісьменстве прэзентуе той асаблівы шлях, які прайшла ў гэтай галіне паэтычнай творчасці беларуская літаратура. Ніл Гілевіч звяртаў увагу на неабходнасць у любой галіне духоўнай дзейнасці фарміраваць выразнае ўяўленне пра тое, “якім павінен быць наш уласны шлях з увагі на асаблівасці нашай гісторыі, нашага нацыянальнага характару і менталітэту” [17, с. 8]. Сваім асаблівым шляхам у гісторыі пісьменства фарміравалася і айчынная ліра-эпічная традыцыя.

Эвалюцыя ліра-эпасу ў беларускай літаратуры ўяўляла з сябе паступальны працэс. Кожная новая паэма, узнікаючы ў стылёва-мастацкіх рамках пэўнай эпохі, як і любы літаратурны твор, «абуджае ўспаміны пра тое, што ўжо прачытана, выклікае ў чытача пэўную эмацыйную ўстаноўку і ўжо самім сваім пачаткам закладае чаканне “сярэзіны і канца”, якія могуць або захавацца на працягу чытання ў адпаведнасці з правіламі жанравай гульні ці з разнавіднасцямі тэксту, або змяняцца, атрымліваць іншыя арыенціры, іранічна абвяргацца» [18, с. 235]. З’яўленне класічных эпапей вергіліўскага тыпу ў беларускай літаратуры эпох Рэнэсансу і Барока (“Пруская вайна”, “Радзівіліяда”, “Караламахія”) непазбежна прывяло да травесціравання гэтай жанравай формы: на змену гераічнаму эпасу прыйшоў героіка-камічны: спачатку на лацінскай мове (“Птушыны сойм” М. Карыцкага), а потым і на беларускай (“Энеіда навыварат”). Але ўсе падобныя творы – сведчанне непарыўнасці ліра-эпічнай традыцыі, таму Г. Кісялёў у артыкуле, прысвечаным “Энеідзе навыварат”, слухна прыгадвае “Радзівіліяду” і “Птушыны сойм” як творы, што (гэтаксама як і травестацыя В. Равінскага) знаходзяцца “ў несумненнай жанрава-стылёвай залежнасці ад Вергілія” [19, с. 135]. У сваю чаргу, “Пан Тадэвуш” А. Міцкеві-

ча, “Ваколіцы Віцебска” Т. Лады-Заблоцкага, “Маргер” і “Улас” У. Сыракомлі сталі якасна новым этапам на шляху развіцця традыцыі. Урэшце, на гэтым багатым грунце, хоць, вядома, і ў кантэксце новых эстэтычных тэндэнцый, узбуйнела ліра-эпічная творчасць класікаў новай беларускай літаратуры – Янкі Купалы і Якуба Коласа.

Спіс літаратуры

1. **Бурдэ, П.** Поле літаратуры / П. Бурдэ // Новое літаратурное обозрение. – 2000. – № 45. – С. 30.
2. **Кавалёў, С. В.** Гісторыя беларускай літаратуры: другая палова XVI ст.: курс лекцый / С. В. Кавалёў. – Мінск: БДУ, 2005.
3. **Аверинцев, С. С.** Поэзия Нонна Панополитанского как заключительная фаза эволюции античного эпоса / С. С. Аверинцев // Памятники книжного эпоса: стиль и типологические особенности. – М.: Главная редакция восточной литературы, 1978.
4. **Лихачев, Д. С.** Возрождение в Средневековье (Отчет В. В. Кожинову) / Д. С. Лихачев // Русская литература. – 1973. – № 4.
5. **Кароткі, У.** Эпохі і стылі ў старажытных усходнеславянскіх літаратурах (дыскусійныя праблемы літаратуразнаўчай тэрміналогіі) / У. Кароткі // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай: VII Міжнар. навук. канф.: зб. навук. арт.: у 3 т. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2007. – Т. 1.
6. **Белинский, В. Г.** Собрание сочинений: в 3 т. / В. Г. Белинский; под общ. ред. Ф. М. Головенченко. – М.: ГИХЛ, 1948. – Т. 3.
7. **Аксаков, К. С.** Литературная критика / К. С. Аксаков; сост. А. С. Курилова. – М.: Современник, 1982.
8. **Белинский, В. Г.** Избранное / В. Г. Белинский. – М.: Московский рабочий, 1954.
9. **Бахтин, М. М.** Эпос и роман (О методологии исследования романа) / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М.: Худож. лит., 1975.
10. **Bruchnalski, W.** Między średniowieczem a romantyzmem / W. Bruchnalski. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975.
11. **Цвірка, К.** Паданне пра філаматаў, або Доля аднаго пакалення / К. Цвірка // Філаматы і філарэты: зборнік / уклад. К. Цвірка. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 1998.
12. **Janowski, L.** [Rec.:] J.G. Materiały do dziejów Akademii Polockiej i szkół od niej zależnych. Kraków, 1905 / L. Janowski // Pamiętnik literacki. R. V. Z. II. – We Lwowie, 1906.
13. **Podbereski, R.** Białoruś i Jan Barszczewski / R. Podbereski // [Barszczewski Jan] Szlachcic Zawalnia, czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach... – Petersburg: w Drukarni Karola Kraja, 1844. – Т. 1.
14. **Тычына, М.** Змена кадры: літаратурна-крытычныя артыкулы / М. Тычына. – Мінск: Маст. літ., 1983.
15. **Тычко, Г. К.** Гістарычная сімволіка шматэтнічнай Рэчы Паспалітай і яе інтэрпрэтацыя ў польскай і беларускай літаратурах XIX – пачатку XX ст. / Г. К. Тычко // Мовазнаўства. Літаратура. Культуралогія. Фалькларыстыка: XIII Міжнар. з’езд славістаў (Любляна, 2003): Дакл. бел. дэлегацыі. – Мінск: Беларус. навука, 2003.
16. **Конан, У.** Беларускае нацыянальнае адраджэнне. Гістарычна-тыпалагічны аналіз паняцця / У. Конан // Беларусіка = Albaruthenica: кн. 1 / рэд. А. Мальдзіс [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993.
17. **Гілевіч, Н.** “Каб не ўмёрлі...” / Н. Гілевіч // Беларусіка = Albaruthenica: кн. 1 / рэд. А. Мальдзіс [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993.
18. **Jauss, H. R.** Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft / H. R. Jauss. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1970.
19. **Кісялёў, Г. В.** “Энеіда навыварат” / Г. В. Кісялёў // Гісторыя беларускай літаратуры XI – XIX стст. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – Т. 2: Новая літаратура: другая палова XVIII – XIX ст.

100 ГАДОЎ БЕЛАРУСКАЙ П'ЕСЕ ДЛЯ ДЗЯЦЕЙ

Перадгісторыя беларускай дзіцячай п'есы складае некалькі стагоддзяў. Карані з'явы – у фальклорным багацці народа. Але калі сёння драматургія належыць двум відам мастацтва – літаратуры і тэатру – і можа выступаць самастойна як адзін з іх, то раней яна не была аўтаномнай і практычна не вылучалася з такіх сінкрэтычных з'яў, як абрады, рытуалы, гульні, што пранізвалі побыт нашых продкаў. З'яўленне драматычнага элемента трэба шукаць “у культывым абрадзе і неадлучных ад яго песнях, а таксама ў гульнях, у каторых тэатральны інстынкт, які мае кожны чалавек, знаходзіць сваё выражэнне ў дзеі” [1, с. 2]. Пад уплывам хрысціянства язычніцкія абрады страцілі сваё культывае прызначэнне. Эвалюцыя культуры абумовіла той факт, што матэрыял, які пазней стаў падмуркам стварэння драматургіі для дзяцей, першапачаткова ўвогуле такім не разглядаўся, маючы канкрэтную парадыгму “дарослага” функцыянальнага прызначэння. Са стратай гэтай ролі багацце этнічнай культуры паступова выкрышталізавала формы мастацтва, што прадугледжвалі і скіраванасць на дзяцей.

У XII – XVI стст. на Беларусі развіваецца скамароства – адзін з народных відаў тэатра. Гэта ці не першая на нашых землях праява драматычнага дзеяства, адна з галоўных функцый якога мастацкая. Хоць літаратурна-драматургічны аспект скамароства заставаўся ў цені тэатральнага, “творчасць скамарохаў, несумненна, аказала пэўны ўплыў на фарміраванне драматургіі і асноўных мастацкіх прынцыпаў народнай драмы, батлейкі і школьнага тэатра” [2, с. 74]. Трэба адзначыць, што скамарошныя відовішчы не арыентаваліся на гледача пэўнай узроставай катэгорыі, рэпертуар быў разлічаны і на дарослых, і на дзяцей.

Рэлігійна-канфесійныя працэсы XV – XVI стст. спрычыніліся да развіцця тэатральнага мастацтва на Беларусі праз стварэнне тэатра лялек – батлейкі, якая неўзабаве стала заняткам школяроў-семінарыстаў, студэнтаў духоўных школ, а ад іх у канцы XVII – пачатку XVIII ст. трапіла да месачковых рамеснікаў і сялян. Гэта выклікала пашырэнне рэлігійнага рэпертуару і тэндэнцыю да секулярызацыі тэм [2, с. 98 – 99], пачалі пераважаць сацыяльныя і побытавыя матывы. Мастацкія характары і сюжэтныя калізій лялечных пастановак характарызаваліся схільнасцю да перадачы тыповых з'яў паўсядзённага жыцця (перадусім сялянскіх мас). Батлеечная драматургія была разнастайнай, асабліва плённа развівалася камедыя. Батлеечныя пастаноўкі не мелі строгага

прызначэння “дзіцячага тэатра”, а разлічваліся на ўсе ўзроставыя катэгорыі.

XVI – XVIII стагоддзі сталі часам стварэння школьнага (пры езуіцкіх калегіях), а потым прыгоннага тэатраў (пры дварах феодалаў), а таксама росквіту вуснай народнай драматургіі. Сюжэты для школьнай драматургіі выкарыстоўваліся спачатку толькі з Бібліі, пасля – і са свецкага жыцця. У школьных тэатрах вучні выступалі не столькі рэцыпіентамі, колькі ўдзельнікамі пастановак, адначасова і іх суб'ектамі, і аб'ектамі. Пастаноўка школьных драм выконвала і вучэбныя задачы: фарміраванне ў вучняў – асноўных выканаўцаў драм – майстэрства рыторыкі і акцёрскіх навыкаў, засваенне іншага вучэбнага матэрыялу. На больш шырокія колы былі разлічаны прыгонны тэатр і вусная народная драматургія.

З пачаткам пісьменніцкай дзейнасці Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча беларускамоўны літаратурны працэс напаяўся аўтарскімі п'есамі. Вучні яго школы рэгулярна практыкавалі тэатральныя пастаноўкі, у тым ліку з выхаваўчымі мэтамі. Францішак Багушэвіч у знакамітай прадмове да “Дудкі беларускай” адзначыў неабходнасць стварэння кніжак для дзяцей на роднай мове. І беларускамоўная дзіцячая літаратура ўзнікла неўзабаве.

Такім чынам, да пачатку XX ст. былі створаны грунтоўныя перадумовы для фарміравання дзіцячай драматургіі. Раннія віды драматургічнай культуры тым часам на Беларусі архаізаваліся, прыходзілі ў заняпад. Пад'ём нацыянальнага руху на пачатку XX ст. спрыяў развіццю беларускай культуры і літаратуры. Паэзія, паводле М. Багдановіча, праходзіла “ўсе шляхі, а пачасці і сцежкі, каторыя паэзія еўрапейская пратаптывала болей ста год” [3, с. 287]. Беларускія аўтары першых драматургічных твораў для дзяцей скарысталіся з назапашанага ў народнай культуры матэрыялу. Узнікненне дзіцячай п'есы стала адным са сведчанняў паўнавартаснасці ўсёй беларускай нацыянальнай літаратуры. Менавіта драму Ф. Гегель быў схільны разглядаць “як найвышэйшую ступень паэзіі і мастацтва ўвогуле, паколькі як па сваім змесце, так і па сваёй форме яна дасягае ў сваім развіцці найбольш дасканалай цэласнасці. <...> Драма – гэта стварэнне ўжо развітога ўнутры сябе нацыянальнага жыцця” [4, с. 537 – 539]. І В. Бялінскі лічыў яе найвышэйшым літаратурным родам, “вянком літаратурнага майстэрства”. У той жа час “п'еса – драма, камедыя, – пісаў М. Горкі, – самая цяжкая форма

літаратуры, – цяжкая таму, што п’еса патрабуе, каб кожная дзейная ў ёй адзінка характарызава-лася і словам, і справай самасільна, без падказак з боку аўтара” [5, с. 594].

Першыя здабыткі беларускай драматур-гіі, адрасаванай непасрэдна дзецям, з’явіліся яшчэ ў дакастрычніцкі час. Гэта – “Снатворны мак” Кандрата Лейкі (1912) і “Смерць пастушка” Змітрака Бядулі (1914). Раней апублікаваных аўтарскіх п’ес для дзяцей не выяўлена.

П’еса “Снатворны мак” Кандрата Лейкі ўпершыню ўбачыла свет у снежаньскіх нумарах “Нашай Нівы” і паралельна была выдадзена ў Вільні асобнай кніжачкай. “*Сцэна для дзіцячых тэатраў*” (аўтарскае азначэнне) стала арганічнай з’явай тагачаснага адраджэнскага кантэксту ў нацыянальнай літаратуры. У ёй аўтар звяртаецца да фальклорных матэрыялаў і казачнага сюжэта. Канфлікт твора нескладаны, як і патрабуюць законы кнігі для дзяцей малога веку. Ідэяльную карціну – апісваецца вясенняе жыццё кветак у садзе – парушаюць Асва, Пчала, Мурашка, Матыль, Скакунец (страказа) і два хлопчыкі. Яны хочуць абрававаць добрага Мака. Але яго ратуе падарунак Дзеда-Левавіка – “*дзівадзейны парашок*”: злчынцы зачараваны вечным сном. Па традыцыі чарадзейных казак зло пераможана. І ўсё ж без заключных акордаў (рабаўнікі былі не толькі вернуты да жыцця, але і велікадушна запрошаны на чарговае свята) не атрымалася б твора з гучным гуманістычным лейтматывам. Як адзначае С. Лаўшук, “перамога фізічная дапаўняецца маральным верхавенствам, што не магло не ўзмацніць выхаваўчага ўздзеяння твора” [6, с. 7]. У дадзеным выпадку мы маем справу якраз з такім вырашэннем канфлікту, які ўяўляе з сябе эстэтычную каштоўнасць, маючы агульназначны жыццёвы змест, і “эфект катарсісу ў такім канфлікце дасягаецца не за кошт перамогі над праціўнікам і рэалізацыі практычнай жыццёвай задачы, а ў выніку фарміравання вышэйшых адносін да жыцця, адкрыцця яго сэнсу і каштоўнасці” [7, с. 90].

Майстэрства К. Лейкі выявілася і ў стварэнні вобразаў. Персанажы атрымаліся жывымі і каларытнымі, хоць аўтар свядома спрощана, эканомна падышоў да выяўлення іх характараў, якія рэпрэзентуюцца чытачу ўжо сфарміраванымі. Такі падыход дазваляе дзецям без хістання ў вызначыцца з сімпатыямі і антыпатыямі, а гэта фарміруе сацыяльна адэкватную аксіялогію рэцыпіента. Героі надзелены чалавечымі рысамі, што дае магчымасць лепей спасцігнуць як іх унутраны свет, так і сам канфлікт, яго развязку на карысць хрысціянскіх, агульначалавечых каштоўнасцей. Нягледзячы на некаторыя недахопы (А. Семяновіч указвае на элементы маралізатарства, недастатковасць займальнасці і жывасці

дыялогаў [8, с. 229]), п’еса “Снатворны мак” стала ўзорнай у беларускай дзіцячай літаратуры.

Савецкая крытыка прыніжала вартасць твора з-за прапаганды ўсеагульнага прымірэння ў класавым антаганістычным грамадстве, ідэі братэрства і ўсёдаравання [2, с. 400 – 401]. З такім падыходам цяжка пагадзіцца хоць бы таму, што п’еса “Снатворны мак” стваралася напярэдадні жорсткіх для чалавецтва часоў – Першай сусветнай вайны, і заклік аўтара да саборнасці, зварот да хрысціянскіх каштоўнасцей глядзяцца як прадчуванне іх недахопу ў недалёкай будучыні.

Такім чынам, гісторыя стагоддзямі рыхтавала глебу для ўзнікнення драматургічнага віду літаратуры для дзяцей. “Ніхто з пэўнасцю не ведае, дзе тыя рубяжы, з якіх пачынаецца гісторыя беларускай дзіцячай драматургіі. <...> Прынамсі, і сёння ў многіх нашых мясцовасцях бытуюць розныя разлічаныя на дзіцячае ўспрыманне сцэнкі, якія дайшлі да нас праз стагоддзі. Дайшлі ўдасканаленымі і адшліфаванымі многімі і многімі пакаленнямі нашых продкаў” [6, с. 3]. Спробы ў жанрах драматургічных твораў для дзяцей у дакастрычніцкі перыяд “з’явіліся як бы заяўкай на будучае” [2, с. 401]. П’еса Кандрата Лейкі запачаткавала рамантычна-казачную тэндэнцыю, якая, нягледзячы на сацыяльна-палітычныя перашкоды 1930-х гг. у беларускай літаратуры, атрымала вельмі паспяховае развіццё, пашыраючы тэматычнае і праблемнае кола, ствараючы шырокі жанравы спектр і багатую галерэю разнастайных характараў. Беларуская дзіцячая драматургія (у многім дзякуючы багатай і каларытнай перадгісторыі) паўстае адразу як паўнаватасная з’ява літаратуры і мастацтва ў цэлым.

Спіс літаратуры

1. **Аляхновіч, Ф.** Беларускі тэатр / Ф. Аляхновіч. – Вільня : Выд. газ. “Голас беларуса”, 1924.
2. **Гісторыя беларускага тэатра** : у 3 т. / М. Каладзінскі [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983 – 1987. – Т. 1 : Беларускі тэатр ад вытокаў да Кастрычніка 1917 г. – 1983.
3. **Багдановіч, М.** Поўны збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – Т. 2.
4. **Гегель, Г. В. Ф.** Эстетика : в 4 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Искусство, 1968 – 1973. – Т. 3. – 1971.
5. **Горький, М.** О пьесах / М. Горький // О литературе : Литературно-критические статьи / М. Горький. – М. : Сов. писатель, 1953.
6. **Лаўшук, С.** Ля вытокаў беларускай дзіцячай драматургіі / С. Лаўшук // Хлопчык у лесе : Рэпертуар. зб. – Мінск : РЦЭВД, 1992.
7. **Хомякова, О. Р.** Конфликт как категория формы и содержания / О. Р. Хомякова // Весці БДПУ. – Серыя 1. – 2006. – № 1.
8. **Семяновіч, А. А.** Беларуская драматургія (дакастрычніцкі перыяд) / А. А. Семяновіч. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1961. – 242 с.

Анатоль ТРАФІМЧЫК,
даследчык літаратуры.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Віктар ЖЫБУЛЬ

“УЛЬЯНАЎСКИ ЛІПЕНЬ” РЫГОРА ПАПАРАЦЯ, альбо ПРА ШТО РАСКАЗАЛІ РУКАПІСЫ

Таленавітаму паэту Рыгору Папарацю (сапр. Сапун; 1902 – 1948) не пашчасціла выдаць пры жыцці аніводнай кніжкі, хоць пісаў і друкаваўся ён не меней за іншых сваіх сучаснікаў. Напэўна, каб выдаць кнігу, адно творчай актыўнасці замала: трэба было і трымаць пастаянны кантакт з мінскімі выдавецтвамі. А Рыгор Папараць жывіў у Ленінградзе, кіраваў тамтэйшай філіяй “Маладняка”, пазней – БелАППа. Сталінскія ж рэпрэсіі і ўвогуле прымусілі яго прыпыніць літаратурную дзейнасць...

У чым Рыгору Папарацю пашанцавала – дык гэта ў захаванасці асабістага архіва. Як вядома, у 1930-я гг. архівы многіх пісьменнікаў былі канфіскаваныя пры арыштах альбо пазней згарэлі ў час вайны. А архіў Рыгора Папараця перажывіў усе выпрабаванні, цудам збярогся дзякуючы яго блізкім сваякам, а найперш жонцы, былой настаўніцы гісторыі Любові Кузьмінічне Арловай, і пляменніцы Ніле Канстанцінаўне Разінскай, – і цяпер захоўваецца ў Беларускай дзяржаўнай архіве-музеі літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ, ф. 414, воп. 1; тут і далей у дужках спасылкі на гэтую крыніцу).

Даследчык, які захоча папрацаваць з архіўнымі дакументамі Рыгора Папараця, напэўна, зверне ўвагу на тое, што амаль палову пазначаных у вопісе адзінак захоўвання (19 з 40) складаюць рукапісы мастацкіх твораў паэта, прычым 17 з іх – вершы і паэмы. На першы погляд можа падацца, што паэтычная спадчына, пакінутая Р. Папарацем, даволі багатая. Але пры больш уважлівым азнаямленні высвятляецца, што многія вершы перапісаны па некалькі разоў і, адпаведна, паўтараюцца ў розных адзінках захоўвання. Некаторыя з іх (“Даруйце мне”, “Закукуй, зязюля”, “Ля Фінскае затокі”, “О, любы мой народ...”, “Айстры асеньнія, кветкі маркотныя...”, “Пад асеньнія воплескі клёну...”, “Сястрыца мілая, галубка дарагая...”, “Прыйдзі”, “Напярэдадні...”) маюць па 3 – 5 аўтографаў, не ўлічваючы рукапісных і машынапісных копій, зробленых Любоўю Арловай у 1980-я гг.

Большасць варыянтаў аўтографаў альбо цалкам паміж сабой супадаюць, альбо маюць вельмі нязначныя адрозненні – але нават яны могуць шмат пра што раскажаць. Першае, што прыцягвае ўвагу, – дробны, але надзвычай прыгожы каліграфічны почырк, якім паэт перапісваў вер-

шы. Калі меркаваць па почырку пра характар яго ўладальніка, то перад намі паўстае чалавек акуратны, самадастатковы, інтравертны, але ён не супраць падзяліцца думкамі з іншымі. Роўныя радкі не наскокваюць адзін на адзін – паміж імі існуе пэўная адлегласць, што сведчыць пра добра развітае лагічнае мысленне аўтара. Нягледзячы на асабісты, інтымны характар многіх вершаў, Р. Папараць хацеў быць кімсьці прачытаным – завіткі загалоўных літар у яго вершах выконваюць функцыю хутчэй дэкаратыўнага складніка, і нават самі нататнікі ён дапаўняў тэхнічна-кампазіцыйнымі элементамі кніжнага афармлення: нумараваў старонкі, а часам і пазначаў назву, дату і месца напісання на тытульным лісце. Тамсама ў верхнім левым куце пісаў сваё імя і прозвішча (дакладней, псеўданім). Падобна, што кожны нататнік выконваў для паэта і нейкую ўласную асобную ролю, падпарадкоўваўся пэўнай аўтарскай задуме. Пераканацца ў гэтым можна пагартушышы запісныя кніжкі Рыгора Папараця.

Бадай “самы звычайны” з Папарацевых нататнікаў захоўваецца ў архіўнай справе № 15. Але звычайным падаецца ён толькі на першы погляд. У адрозненне ад іншых нататнікаў, вершы сюды запісваліся ў храналагічным парадку (нязначна

парушаным толькі аднойчы) – непасрэдна па меры напісання. Як сведчаць подпісы, усе яны створаныя цягам аднаго месяца – з 2 да 25 ліпеня 1928 г. – і ў адным месцы, у пасёлку Ульянава. Атрымліваецца, што перад намі – вынік аднаго з найбольш плённых перыядаў у паэтычнай творчасці Рыгора Папараця, калі ён пісаў некалькі вершаў на тыдзень, а часам і два, цягам аднаго дня. Калі ў А. Пушкіна была “Болдзінская восень”, у Я. Купалы – “Ляўкоўскі цыкл”, то ў Р. Папараця, калі можна так назваць, – “Ульянаўскі ліпень”. Менавіта тады нарадзіліся і творы, якія ўваходзяць у лік найлепшых у спадчыне паэта. Яны змешчаны ў выдадзеных ужо ў канцы ХХ ст. (шкада, што маленькім накладам і таму цяпер амаль недаступных) зборніках Р. Папараця “Даруйце мне” і “Завеі пачуццяў” (абодва 1996), а таксама перыядычных выданнях і паэтычных анталогіях – гэта вершы “Закукуй, зязюля”, “Калі мне так сумна і прыкра на сэрцы...”, “О, любы мой народ...”, “Паэза змроку” і нават... “Ля Фінскай затокі”.

Апошні быў так названы паэтам пазней, пад час падрыхтоўкі да публікацыі ў газеце “Савецкая Беларусь” (1929, № 176), а подпіс пад ім ператварыўся ў “Ленінград, 1928 г.”. Насамрэч жа твор напачатку не меў назвы (пачынаецца радком “Мой блізкі дружа...”), а пасёлак Ульянава месціўся далёка і ад Фінскай затокі, і ад Ленінграда / Санкт-Пецярбурга: подпіс “Пас. Ульянава, Менишчына” пад паэмай “Шляхі” (Чырвоны сейбіт, 1928, № 8) сведчыць, што калыску натхнення Рыгора Папараця трэба шукаць бліжэй да родных мясцін творцы... І сапраўды, як падказалі паэтавы сваякі, пасёлак Ульянава знаходзіўся на тэрыторыі цяперашняга Пухавіцкага раёна, паміж вёскамі Шалягі (дзе Рыгор Папараць нарадзіўся) і Варонічы (дзе паэт пахаваны), на маляўнічым беразе ракі Пціч, ля былой сядзібы пана Дрыжынскага. Ва Ульянаве Рыгоравы бацькі ў 1920-я гг. атрымалі зямлю і жылі там, пакуль пасёлак не быў ліквідаваны ў сярэдзіне 1930-х гг. у сувязі з аб’яднаннем у калгас, пасля чаго сям’я вярнулася ў Шалягі.

“Шмат вершаў было напісана ў пасёлку Ульянава Рыгорам, – пацвярджае паэтава сястра Ганна Макараўна Малашонак. – Будучы яшчэ студэнтам, ён ажаніўся на артыстцы балета Элеаноры Пятроўне Багучунас (правільна – Багачунас. – В. Ж.). Жылі яны разам з маці Элеаноры Пятроўны – Кацерынай Восіпаўнай. Маці і дачка былі выхаванымі і адукаванымі людзьмі, вельмі добра адносіліся да Рыгора і цанілі яго талент. Летам яны разам з Рыгорам прыезджалі на пасёлак Ульянава” (адз. зах. 27, арк. 2).

Менавіта Элеанора была ў той час музай і натхняльніцай Рыгора Папараця, ёй ён адра-

саваў нямала цёплых лірычных вершаў, у чым можна пераканацца, адгарнуўшы яшчэ адзін паэтаў нататнік (адз. зах. 14), адметны напісанымі над творамі прысвячэннямі, якія ў іншых запісных кніжках і сшытках найчасцей не пазначаны: “Элеаноры Багачунас” (“Думы”, “Я сьніў цябе... ты з белаю лілеяй...”, абодва 27.01.1930), “Лорыку” (“Ты апошнія зоры ўзялася тушыць...”, “Напрыэдадні”, 18.07.1930), “Майму Лорыку” (верш “Прыдзі”), “Лорыку – маёй адзінай радасьці” (“Хай дні твае у радасьці бурштыняць...”, 1930), “Ло” (“Ты сьпіш...”, 03.07.1928). Яшчэ два вершы маюць прысвячэнні “да маткі” (“Нешта я расчужаны іначай...”) і “сябру і бацьку” (“Гараць агні...”, 23.11.1927), яшчэ над адным вершам (“Ночка, якая ты любая мне...”, 06.03.1929) прысвячэнне закрэслена.

Звестак пра Элеанору Багачунас (у замужжы Сапун) захавалася мала. Паводле ўспамінаў паэтавых сваякоў, гэта была “дачка латышкага стралка, аблашчанага савецкай уладай”, “вельмі прыгожая, вытанчаная, рамантычная жанчына” [1, с. 22]. А яшчэ – жанчына адданая, самахварная і гарача закаханая ў мужа: калі яго ў 1937-м арыштавалі і зняволілі, Элеанора здзейсніла амаль немагчымае: разам са сваёй маці і Рыгоравым бацькам Макарам Міхайлавічам прадала ўсю мэблю, карціны, каштоўнасці і выкупіла яго з турмы – пад подпіску, што займацца літаратурнай дзейнасцю паэт болей не будзе. На жаль, век Элеаноры Багачунас-Сапун быў нядоўгі: цяжка захварэўшы, яна заўчасна памерла ў 1939 г. (адз. зах. 30, арк. 3).

Першая жонка Р. Папараця мела і пэўныя мастацкія здольнасці: яшчэ адзін з нататнікаў паэта (адз. зах. 8) аздоблены яе графічнымі малюнкамі-віньеткамі, падпісанымі “Э. Сапун”. Віньетки Элеаноры Сапун зроблены да цыкла вершаў “Адыходная сядзіба” (1930 – 1931), прысвечанага калгаснаму будаўніцтву. Аднак на іх зусім не манументальныя постаці калгаснікаў з трактарамі, а сілуэты хат, тыноў, азяродаў і дрэўцаў, якія ўвасабляюць патрыярхальную вёску. Мінорны настрой малюнкаў нібы звяртае ўвагу на трагічны бок працэсу калектывізацыі.

Як бачым, да запаўнення паэтычных нататнікаў і сшыткаў Рыгор Папараць ставіўся з вялікай адказнасцю, дбаючы пра іх эстэтычны выгляд. Падобна, што перапісанне вершаў каліграфічным почыркам было для яго ўжо само па сабе мастацкім актам і ў пэўным сэнсе кампенсоўвала адсутнасць выдадзенай кнігі. Кожную запісную кніжку з вершамі паэт, магчыма, успрымаў як раўназначную паэтычнаму зборніку, а творчае супрацоўніцтва з жонкай-мастачкай сведчыць толькі на карысць нашага меркавання. Нават у вонкавым афармленні тэкстаў ён

заставаўся верным той “эстэцкай вытанчанасці”, якую адзначыў у яго паэзіі пісьменнік Алесь Пашкевіч [2, с. 9].

Аднак выдаць “сапраўдную” ўласную кнігу Р. Папараць усё ж збіраўся. Як ён планаваў назваць яе, сёння невядома, але ў астатнім рукапіс зборніка дайшоў да нас у поўным варыянце і таксама захоўваецца ў асабістым фондзе паэта (адз. зах. 7). Кнігу аўтар склаў з чагых частак, усяго меркаваў уключыць 34 вершы. У некаторых выпадках уклеены машынапісныя копіі і выразкі з газет, некаторыя тэксты напісаны ад рукі. Вершы гэтым разам не датаваныя (за выняткам выразаных з газет), але, суадносячы з аўтографамі іншых адзінак захоўвання, няцяжка ўстанавіць, што напісаныя яны як найменш у перыяд з лістапада 1927 да ліпеня 1930 г. Такім чынам, Рыгор Папараць рыхтаваў зборнік не раней за 2-ю палову 1930 г., а гэта ўжо быў небяспечны час, калі разгарнулася кампанія па барацьбе з “нацыянал-дэмакратызмам”, ішлі поўным ходам арышты па сфабрыкаванай справе “Саюза Вызвалення Беларусі”. Відаць, што паэт укладаў зборнік, ужо адчуваючы ці прадчуваючы цэнзурны ціск. Так, для першага раздзела ён адабраў шмат публіцыстычных, “маршавых”, урбаністычных вершаў, дзе ў большай ці меншай ступені прысутнічае грамадзянскі пафас. Некаторыя творы зведалі “ідэалагічныя” праўкі. Так, у паэта ёсць верш – своеасаблівы кароткі гімн беларускаму народу, напісаны, дарэчы, ва Ульянаве 21 ліпеня 1928 г.: “*О, любы мой народ! / Сваю я галаву схіляю / І падаю падрэзаным трысьціём – / Багат ты мудрасьцю, як сонца / сваім сьветам. / Што ў параўнаньні гэніі з табою? – / Ні больш як мэтэор, / Адзін маланкі бляск, як ты гару насытаў / з думак-пэрлаў*” (адз. зах. 15, арк. 13). Рыхтуючы ж зборнік, паэт замяніў першы радок на “*О, мой пралетар’ят!..*” (адз. зах. 7, арк. 5). Аднак наступныя тры раздзелы складае ўжо больш спакойная інтымная лірыка, напоўненая выключна асабістымі перажываньнямі і нечаканымі асацыяцыямі, кшталту: “*Неба келіх, каханьне віно, / Сонца вусны, а зоры надзеі, / Месяц у небе – жыцьцёвае дно, / Мае думкі для вас – архідэі*” (адз. зах. 7, арк. 24).

У тэкстах меркаванага зборніка сустракаюцца як аўтарскія праўкі, так і пазначэнні алоўкам, якія належаць рэдактару альбо рэцэнзенту рукапісу. Відаць, што рэцэнзент не разумеў некаторых вобразна-стылістычных абаротаў Р. Папараць, падкрэсліваючы такія, напрыклад, радкі: “*Захоцуюць стаць / і ветры / на калені, / Каб жыватворчую / пацалаваць / расу*” (арк. 12), “*Дым / як / Душа*” (арк. 13), “*Мяне ня спыніць / прысак, / Няхай гарыць / мая старая хата*” (арк. 22), “*І тэлеграфны / часам дрот / гавай-*

скую / гітару / мне заменіць” (арк. 28), “*Я кахаю мазолісты / шчокат*” (арк. 35) і інш. Хутчэй за ўсё, рукапіс быў вернуты аўтару на дапрацоўку. Але перарабіць і выдаць зборнік паэту перашкодзіў пераслед, які ён зведаў у 1931 г. пасля напісання і зачытвання ў сяброўскім коле верша “Памяці Ігнатоўскага”, дзе Р. Папараць “выказаў думку, што гэтага чалавека, сапраўднага сына Бацькаўшчыны, прымусілі застрэліцца ворагі беларускага народа” [2, с. 6]. Рыгора Сапуна выключылі з апошняга курса інстытута, закончыць навучанне ён змог толькі праз год [1, с. 22]. На выданне асобнай кнігі можна было і не спадзявацца...

Паэт стаў больш асцярожным – усё радзей звяртаўся да інтымнай лірыкі, аддаючы перавагу творам “на патрэбу дня” і вершаваным водгукам на падзеі, што мелі рэзананс у савецкай прэсе: “Паўстаньне рабоў”, “Прыкутыя да жорнаў”, “У калгасе жыцьцё – шыр...”, “Ідзём”, “У распачы ночы”, “Мая краіна! – айчына...”, “Рабочы” (усе 1931); “Голас крат (барацьбіту – Тэльману)”, “Жалоба як ноч (памяці С. М. Кірава)” (абодва 1934) і інш. У гэты перыяд Р. Папараць пачаў актыўней асвойваць буйныя паэтычныя формы, напісаўшы шэраг твораў з выразнай публіцыстычнай скіраванасцю. Так, раздзел “Факты” з няскончанай паэмы “Готыка” (1931) прысвечаны палітычным падзеям у Нямеччыне, паэма “Паўстала краіна, паўстала ад сну...” (пач. 1930-х гг.) – калгаснаму будаўніцтву, “Чорны чалавек” (1932) – пакутам жыхароў Конга пад прыгнётам бельгійскіх каланізатараў, “Вораг ня сьпіць” (“Лісце ў садзе шуршыць...”; 1933) – асуджэнню кулацкай ідэалогіі і псіхалогіі.

Але было б памылкай сцвярджаць, што Р. Папараць быў заняты выключна выкананнем літаратурнага сацзаказу: у шэрагу вершаў (“Дні кіпяць...”, “Пры спатканьні з бацькам”, “Адказ бацьку”, 1931; “Часіна з маткаю”, 1934), нягледзячы на прысутнасць “калгаснай” тэмы, усё ж дамінуюць лірычны пачатак, асабістыя перажыванні паэта, яркая вобразнасць, а ў некаторых (“Пра завеі пачуццяў”, “Яснай раніцай, можа, сьцюжаю...”, абодва 1931; “Наследаванне Ясеніну”, 1934) усякая “сацыяльная прывязка” і ўвогуле адсутнічае. Сапраўдны паэт заўсёды знойдзе магчымасць застацца самім сабой...

Спіс літаратуры

1. Кекелева, Т. “У справе жыцця людзі бачаць” : Драматызм творчасці Рыгора Папараці / Т. Кекелева // Роднае слова. – 2002. – № 11.
2. Пашкевіч, А. Акорды слоў / А. Пашкевіч // Завеі пачуццяў : вершы, паэма, аповяданне / Р. Папараць. – Мінск : ФМЛ “Пегасавы крылы”, 1996.

Рыгор ПАПАРАЦЬ

ТЫ СЬПІШ...

Ты сьпіш... а я ўвесь час
 Ё бярозах трачу дні.
 Устань... няхай гараць агні...
 Скажы, што разлучыла нас?
 Ё жыцьці так шмат надзей,
 Устань... хай згіне сон.
 Пад мілагучны звон
 Ты прытуліся да грудзей.
 Ты сьпіш? – ачніся, ўстань...
 Ачніся, дзетка, хутка,
 Вазьмі вот незабудкі –
 Прынёс табе я ў дань.
 Ня чуеш... крэпка сьпіш,
 Ня дышуць жарам грудкі,
 Не разбудзіць цябе, галубка,
 Хай сон вартуе ціш...
 Ты сьпіш.

3-VII-28 г.
 п. Ульянава.

* * *

Жыцьця я сьпіў атруту
 Яшчэ з грудзей матулі...
 І тыя, што далі прытулак,
 Маю зламалі руту.

7-VII-28 г.
 п. Ульянава.

* * *

Павольна змрок лажыўся над зямлёю* –
 Заместа родных васількоў
 Ты кідала пад ногі мне лілеі.

Было так шмат надзей, як матылькоў,
 Калі чакала ў садзе нас альтанка
 У ціхім шэпаце бярозавых лісткаў.

Над садам дум ударыў гром... маланка...
 І разляцеліся як дым надзеі –
 Самотная стаіць адна альтанка.

13-VII-28 г.
 п. Ульянава.

ЖАНЧЫНА

Для поэты жанчына – натхненне,
 Творчы дух ё яго працы сьвятой,
 Для другіх яна проста сумленьне,
 Бы з атрутаю нейкі настой.

Яе лёс – лёс маліны пасьпелай,
 Яе сочнасьць абсмоктуюем мы,
 І рукою сваёю “нясьмела”
 Абрываем мы грудак вясны.

* Верш уяўляе з сябе цвёрдую страфічную форму тэрцыны.
 У іншых варыянтах твора паэт дзеля дакладнай рыфмы
 ўжывае дыялектную лексему *зямлю* замест *зямлёю*. – *Заўвага*
 В. Жыбуля.

Ло.

І чаму ж так, чаму так няроўна
 Ё нас захован пачатак пачатку?..
 І жанчына з мужчынаю кроўна,
 А ў мужчыны яна толькі цацка.

 Зусім мала у нас яна просіць,
 Быць ня цацкаю, быць чалавекам,
 Паглядзіце глыбей ў яе просінь,
 Дык з труны само зваліцца века.
 Ё падарунак прыносіў хто гэніяў,
 Як зямельная куля драмала?..
 На хартоў хто любоўніц выменьваў,
 Дзе жанчыны вялікае права?..

14-VII-28 г.
 п. Ульянава.

* * *

Пачакай, падарожнік...
 Пачакай, абсьмяяны, скрыўджаны сьветам,
 Побач са мною сядзь, адпачынь.
 О, не спазнаў, друг мой!..
 Сьлязьмі вось гэтае бярозы, што сьпёку
 засланяе,

Абмый свой твар...
 Яны ў збанок мой насыцякалі...
 Вось вопратка... Я выткаў яе сам...
 Вазьмі і апрані –
 Мо' будуць менш жыгальці мухі тваё цела.
 17/VII 28 г.
 п. Ульянава.

* * *

Калі цыганка прыдзе ноч
 І чорны шоўк расчэша кос,
 Тады бягу ад родных ўпروح
 І скарб зьбіраю з пэрлаў-рос.
 Маіх ў той час суквецце дзён
 Між клёнаў песьціць салавей,
 А той, кім быў я нараджон,
 Чамусьці плача між лілей.

15/II-29 г.
 Ленінград.

* * *

...Бывае й так,
 што
 лепш зірнуць на гада,
 Дастаць з карчоў
 і выцяраці
 рукою склізь –
 З яго вачэй
 халодная спагада
 спагаду палкую
 нам можа
 замяніць.

31/V-31 г.

Падрыхтаваў да друку
 Віктар ЖЫБУЛЬ.

Уладзімір Гніламедаў – літаратуразнаўца, крытык, прэзаік; доктар філалагічных навук, акадэмік. Нарадзіўся 26 снежня 1937 г. у в. Кругель Камянецкага раёна. Скончыў філалагічны факультэт Брэсцкага педагагічнага інстытута імя А. С. Пушкіна (1959). Працаваў завучам Тамашоўскага дзіцячага дома, настаўнікам Камароўскай сярэдняй школы на Брэстчыне. У 1965 г. пасля заканчэння аспірантуры пры Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы АН Беларусі стаў навуковым супрацоўнікам гэтай установы.

З 1969 да 1976 г. працаваў у апарате ЦК КПБ інструктарам, а потым загадчыкам сектара мастацкай літаратуры. З 1972 г. член Саюза пісьменнікаў Беларусі. З 1976 г. на пасадзе намесніка дырэктара Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН Беларусі, з 1977 г. адначасова загадваў аддзелам тэорыі літаратуры. У 1997 – 2006 гг. дырэктар Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі. Цяпер галоўны навуковы супрацоўнік Цэнтра даследаванняў культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

75

Друкавацца як крытык і літаратуразнаўца пачаў з 1962 г. Першыя кнігі: “Лірычны летапіс

часу” (1967), “Ленін у сэрцы” (1968), “Сучасная беларуская паэзія” (1969), потым выйшлі манаграфія “Традыцыі і наватарства” (1972), зборнік літаратурна-крытычных артыкулаў “Упоравень з часам” (1976), кнігі “Сучасная беларуская паэзія: творчая індывідуальнасць і літаратурны працэс” (1983), “Іван Мележ: Нарыс жыцця і творчасці” (1984), “Класікі і сучаснікі” (1987), “Праўда зерня: Творчы партрэт Васіля Зуёнка” (1992), “Янка Купала: Новы погляд” (1995), “Ад даўніны да сучаснасці: Нарыс пра беларускую паэзію” (2001), “Як само жыццё” (1980), “Ля аднаго вогнішча” (1984), “Пафас жыццесцвярджэння: Вобраз чалавека актыўнай жыццёвай пазіцыі ў сучаснай беларускай паэзіі” (1985) і інш. Адзін з аўтараў і рэдактараў “Гісторыі беларускай літаратуры XX ст.” у 4 тамах. Аўтар раманаў “Уліс з Прускі”, “Расія”, “Вяртанне”, “Валошкі на мяжы”, “Ліхалецце”.

Лаўрэат Літаратурнай прэміі імя Уладзіміра Калесніка, прэміі Рэспубліканскага літаратурнага конкурсу (2007), прэміі НАН Беларусі (2006).

Уладзімір ГНІЛАМЕДАЎ

Скрыжаванні

МАКСІМ ТАНК І НАЗЫМ ХІКМЕТ

Беларуская і турэцкая літаратуры маюць (вядома, кожная свае) багатыя і даўнія традыцыі. У старажытныя часы яны вельмі розніліся, што, зразумела, абумоўлівалася прыналежнасцю Беларусі і Турцыі да розных культурных арэалаў – заходняга і ўсходняга. Рысы тыпалагічнага збліжэння намеціліся, на наш погляд, недзе ў XIX ст., калі пад уздзеяннем імклівых гістарычных падзей хуткімі тэмпамі мянялася аблічча свету, умацоўваліся культурныя сувязі і жвава развіваўся міжнацыянальны літаратурны працэс, дэманструючы рэальнае адзінства таго панятку, той з’явы, якую Ё. В. Гётэ на-

зваў “сусветнай літаратурай”. У гэты час якраз і фарміруецца новая беларуская літаратура ў тым выглядзе, у якім мы бачым і ўспрымаем яе і сёння, – з развітымі жанрамі паэзіі, прозы, драматургіі, публіцыстыкі, з усімі прыкметамі актыўнага стаўлення да жыцця і разнастайным арсеналам выяўленчых і выразных сродкаў. Пісьменніцкая творчасць у тыя дні развівалася на рамантычнай хвалі, паскорана, выкарыстоўваючы ўвесь духоўны патэнцыял, выяўляючы шматвяковы досвед народа, асаблівасці яго характару і складу. Алесь Адамовіч пісаў: «Літаратура наша, як толькі яна стала гістарычным і мастацкім фактам, адразу і поўнасьцю пачала развівацца ў “сілавым полі” літаратуры сусветнай, да чаго імкнулася, ад чагосьці адштурхоўвалася, ствараючы свой воблік і надаючы сваю

Выступленне на Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Турцыя і Беларусь у сусветным літаратурным працэсе” (Мінск, 18 кастрычніка 2012 г.).

У рэдакцыі газеты «Наша воля»: Міхась Васілёк, ? Шаўчук, Вінцэнт Склубоўскі, Пятрусь Граніт, Максім Танк. Вільня. 1935 або 1936 г.

афарбоўку агульначалавечай мастацкай культуры» [1, с. 18].

Новая турэцкая літаратура таксама, на ўзор літаратур заходнееўрапейскіх, пачала складацца ў сярэдзіне XIX ст. Письменнікі шырэй звярталіся да рэальнага жыцця, да героя-сучасніка, ставілі актуальныя праблемы. Яны выступалі супраць султанскага самаўладдзя, выпрацоўвалі новы эстэтычны густ і паэтыку, пераходзілі ад старой «літаратуры дывана» да сучаснай, адзначанай крытычным поглядам на рэчаіснасць.

Істотнай асаблівасцю беларускай літаратуры, што ўскладніла яе існаванне і развіццё, было тое, што гэтае развіццё адбывалася ва ўмовах адсутнасці нацыянальнай незалежнасці і дзяржаўнасці. Перад турэцкім грамадствам, турэцкімі літаратарамі пытанне нацыянальна-вызваленчага змагання ў такой іпастасі не стаяла.

Вялікі ўплыў на развіццё як беларускай, так і турэцкай літаратур аказалі гістарычныя падзеі пачатку XX ст., шэраг войнаў і рэвалюцый, у прыватнасці Кастрычніцкая рэвалюцыя ў Расіі. Змянілася не толькі палітычнае, але і эстэтычнае аблічча свету, узнікла мноства новых ідэяна-мастацкіх праграм, тэндэнцый, напрамкаў. Панарама творчых пошукаў стала надзвычай шматграннай і разнастайнай, адзначанай дзейнасцю многіх яркіх паэтаў і празаікаў. Пабольшала рысаў тыпалагічнага супадзення і збліжэння паміж нацыянальнымі літаратурамі і асобнымі письменнікамі, якія пакінулі прыкметны след у свеце мастацкага слова і ў развіцці міжнацыянальнага перакладчыцкага ўзаемаабмену.

Турэцкая літаратура XX ст. багатая на імёны буйных, сусветна вядомых мастакоў слова. Адзін з іх Назым Хікмет. Колькі часу прайшло (з 60-х гадоў мінулага стагоддзя), калі я ўпер-

шыню прачытаў гэтыя радкі, аваяныя рамантыкай мудрасці, а яны помняцца і сёння:

*Если я гореть не буду,
Если ты гореть не будешь,
Если мы гореть не будем, –
То кто же рассеет тьму?*

Пер. К. Сіманова.

Той, хто ведае Усход, яго культуру, можа адчуць гуманістычны дух усходняй паэтычнай традыцыі, своеасаблівасць вобразнага мыслення і разам з тым уражвальную простасць сучаснага выказвання. Верш шмат гаворыць пра яго аўтара Назыма Хікмета, яго адносіны да свету. У вобраз *цёмры ён*, будучы камуністам, менш

за ўсё ўкладвае палітычны сэнс. *Цёмра* для паэта перш за ўсё сфера маральных заканаў, цёмных інстынктаў і пабуджэнняў чалавека, якія нярэдка, на жаль, вызначаюць яго паводзіны і ўчынкі.

Калі шукаць блізкую постаць у беларускай паэзіі, дык гэта будзе, на мой погляд, Максім Танк, стагоддзе з дня нараджэння якога мы адзначылі сёлета. Адзін і другі прыйшлі ў літаратуру, у паэзію з выразнымі ідэямі рэвалюцыйнага змагання, перабудовы, перайначвання ўсяго сацыяму, прынеслі новыя тэмы і праблемы, новую метрыку верша, метафору і вобразнасць, невядомую дагэтуль араатарскую інтанацыю, экспрэсіўную паэтыку, разлічаную на «мільённы маштаб абагульнення».

«Хай будзе святло!» – менавіта так назваў свой зборнік вершаў 1970-х гадоў беларускі паэт, і тут ёсць пэўная пераклічка з творчасцю турэцкага калегі.

Нарадзіўся Назым Хікмет у 1902 г. у горадзе Салонікі ў арыстакратычнай сям'і. Максім Танк – паэт сялянскага паходжання, на дзесяць гадоў маладзейшы, аднак сёння яны ўспрымаюцца як творцы аднаго пакалення, якому выпала жыць у складаным і грозным XX ст. Лёс звязаў іх з рэвалюцыйным рухам, камуністычнай партыяй, аднак адзін і другі былі перш за ўсё паэты, таленавітыя паэты, якія пракладалі ў мастацтве і ў жыцці новыя шляхі спазнання і творчасці. Паэзія М. Танка і Н. Хікмета шырока адчыненая кожнаму, для гэтага трэба даверыцца паэтам, увайсці ў іх свет з чыстым сэрцам. Абодва былі сярод тых буйных мастакоў (часта трагічнага лёсу), што ўдзельнічалі ў рэалізацыі надзвычай зманлівага праекта – прымірыць і ссябраваць дзве супрацьлегласці – жыццё і рэвалюцыю, паэзію і камунізм.

*Жыць нам прыйшлося вялікімі днямі.
На пераломе
Жалеза і песні.
У новых маланках, у новым громе,
Свет стары грудзям быў цесны.*

Для М. Танка такія адчуванні былі натуральнымі і зразумелымі: рэвалюцыйная перабудова “старога свету” ў гістарычным стаўленні беларускага народа супала з высокай хваляй нацыянальна-вызваленчай барацьбы, якая стала для паэта справай вельмі асабістай і сардэчнай. Можна з упэўненасцю сказаць: нацыянальна-вызваленчы, гуманістычны пафас перамагаў у яго паэзіі, што ніколі не вычэрпвалася рэвалюцыйнай ідэяй з яе пагардлівымі адносінамі да прыроды і да чалавечай асобы.

Усім ладам паэтычнага мыслення М. Танк звязаны з эстэтычным вопытам ХХ ст. З сучасных беларускіх творцаў ён найбольш уважліва і паглыблена вывучаў дасягненні прагрэсіўных мастакоў ХХ ст.: У. Маякоўскага, П. Неруды, П. Элюара, В. Незвала, В. Бранеўскага, Т. Ружэвіча і іншых. М. Танк спасцігаў іх уменне адлюстравань у магутным лірычным сінтэзе ўсю разнастайнасць сучаснасці. У гэты рад упэўнена можна паставіць і Н. Хікмета, які не чужы быў беларускаму калегу паводле мастакоўскіх шуканняў.

Як паэт Назым Хікмет дэбютаваў у 1920 г. вершам “Палонны сарака разбойнікаў”, які быў скіраваны супраць акупацыі Турцыі і які не спадабаўся англічанам і султанскаму двару. Жыццём паэта стала барацьба, за што ён падвяргаўся пераследаванням і арыштам. У 1924 г. уступіў у камуністычную партыю Турцыі, супрацоўнічаў з рэвалюцыйнымі газетамі і часопісамі і прытрымліваўся крайне “левых” эстэтычных пазіцый, часта неапраўдана ўскладняючы мастацкую структуру паэтычнай мовы. Пачуваў сябе авангардыстам. З цягам часу, аднак, у яго творчасці з’явіліся замалёўкі канкрэтных чалавечых характараў, побытавыя дэталі, загучалі задушэўныя лірычныя ноты. Крытыка ўжо не раз аналізавала асаблівасці паэтыкі Н. Хікмета – маштабнасць мыслення і светаўспрымання, асацыятыўнасць вобразнасці, раскутасць радка, трапнасць слова.

Назым Хікмет не раз наведаў Савецкі Саюз. Упершыню яшчэ ў 1921 г., потым у 1927-м. На радзіме ж лічыўся “платным агентам рускіх”. У турмах ён правёў у сукупнасці сямнаццаць гадоў, быў вызвалены пад уздзеяннем сусветнай грамадскай думкі, па агульнай амністыі, якую абвясціў урад Турцыі ў 1950 г. Але пераследаванні працягваліся, і Хікмет вы-

рашыў пакінуць краіну. У 1951 г. уцёк у Савецкі Саюз. У Маскве звездаў і радасць, і расчараванне. Ён думаў, што прыехаў у краіну, дзе сацыялістычныя ідэалы ператвараюцца ў рэальнасць, аднак надзеі паэта не апраўдаліся. Рэальнасцю быў сталінскі культ, усеагульная падазронасць, рэпрэсіі, страх казаць праўду. За дванаццаць гадоў жыцця ў Маскве Н. Хікмет не раз перажыў палітычны, духоўны і маральны крызіс. У выступленні на сустрэчы з тэатральнымі дзеячамі Масквы (Н. Хікмет быў яшчэ і буйным драматургам) ён сказаў: “Браты! Калі я сядзеў у адзіночцы, я выжыў, можа быць, толькі таму, што мне сніліся маскоўскія тэатры. Мне сніліся Меерхольд, Маякоўскі... Гэта была сама рэвалюцыя вуліц, што перайшла ў рэвалюцыю сцэны. І што ж я ўбачыў цяпер у маскоўскіх тэатрах? Я ўбачыў дробнабуржуазнае, безгустоўнае мастацтва, якое чамусьці называе сябе рэалізмам, ды яшчэ і сацыялістычным. А акрамя таго, я ўбачыў столькі падхалімства і на сцэне, і вакол яе... Хіба падхалімства можа быць рэвалюцыйным? На днях я павінен сустрэцца з таварышам Сталіным, якога глыбока паважаю. Але я, як камуніст камуністу, скажу яму прама, што ён павінен наказаць, каб прыбіралі яго незлічоныя партрэты і статуі – гэта так вульгарна...” [2, с. 14].

Вядома, пасля такіх выказванняў сустрэча адбыцца не магла.

Смерць Сталіна, ХХ з’езд партыі і тое, што адбылося потым, многае змянілі ў светапоглядзе і Н. Хікмета, і М. Танка. У канцы 1950-х гг. турэцкі паэт напісаў вельмі асабісты, кранальны верш “Поўнач. Апошні аўтобус”:

*Кондуктор выдал билет.
Меня дома не ждет
ни черная весть, ни званный обед.
Меня ждет разлука.
Я иду разлуке навстречу
без страха и без печали.
Великая тьма подошла и встала со мной рядом.
Меня теперь не обескуражит
предательство друга –
нож, который он в спину всадит,
мне пожимая руку.
И не в силах меня спровоцировать враг.
Я прорубался сквозь заросли идиолов.
Как легко они падали наземь!
Все, во что я когда-то верил,
я снова проверил на зуб...
И теперь – как ни жалко это, –
я увлечься больше не в силах
ложью, даже самой красивой.
И не пьянят меня больше слова,
ни мои слова, ни чужие.*

Пер. Р. Фіша.

З цягам часу спадзяванні на ачышчальны “агонь рэвалюцыі” прайшлі як у Н. Хікмета, так і ў М. Танка.

Ідэя камунізму – адзін з культурных знакаў чалавецтва. Ісціна і дабро – не адно і тое паняцце – далёка разышліся ў расійскай мадэлі камуністычнай цывілізацыі, мадэлі, якой уласцівыя насілле, скіраванасць на перастварэнне, рэвалюцыйнасць у сусветных маштабах.

Беларускі паэт пісаў:

*Я спытаў чалавека,
Які прайшоў праз агонь,
І воды,
І медныя трубы:
– Што самае цяжкае
На гэтым свеце?
І ён адказаў:
– Прайсці праз вернасць.*

Гаворка ідзе пра вернасць свайму народу, дэмакратычным ідэалам, асабоваму самавыяўленню праз яскравыя, насычаныя зместам вобразы. Гэтую вернасць захавалі і адзін паэт, і другі, і ў такім сэнсе М. Танк і Н. Хікмет блізкія на анталогічным узроўні.

Вось верш Н. Хікмета:

*Самое лучшее море:
то, где ещё не плавал.
Самый лучший ребёнок:
тот, что ещё не вырос.
Самые лучшие дни нашей жизни:
те, что ещё не прожиты.
И – прекраснейшее из слов,
что сказать я тебе хотел:
то, что ещё не сказал я...*

Хіба не падобна гэта на паэтыку М. Танка, на яго паэтычную логіку?

Паэзія, гаворачы філасофскай мовай, суб’ектыўны вобраз аб’ектыўнага свету, які ўздзейнічае на мастацкае слова ўсёй сукупнасцю сваіх фактараў, падзей, з’яў і тыпаў, што знаходзіць прамое і апасродкаванае выражэнне ў жыццядчуванні паэта. У вершах М. Танка многа перажытага, перадуманага. Паэт трапна сказаў пра сябе, што ўзваліў “на плечы слову свайму вясну і зіму, цяжкія мяшкі смеху, слёз, чалавечых клопатаў”. Мастацкія радкі яго – у тым ліку самыя “свабодныя” – адзначаныя высокім талентам, жыццёвасцю і эстэтыкай.

Законы паэтыкі М. Танк, як і Н. Хікмет, падпарадкоўвае законам прыроды. Верлібр не толькі тып верша, але і новая канцэпцыя жыцця, якое бачыцца паэту ў яго рэальным напаўненні, у разнастайнасці “высокага” і “нізкага”, у багаці штодзённай прозы. Пры гэтым з’явы глабальнага парадку і падзеі менш значныя, ка-

мерныя, набываюць у яго паэзіі роўныя правы.

На мяжы 1950 – 1960-х гг. у паэзіі Н. Хікмета, які знаходзіцца ў гэты час у СССР, узмацняюцца матывы адзіноты, расставання, суму. Суму па радзіме, па Стамбуле.

*Стоим над водой –
солнце, кошка, чинара, я и наша судьба.
Вода прохладная,
чинара высокая,
я стихи сочиняю,
кошка дремлет,
солнце греет.
Слава Богу, живем!..*

Або яшчэ:

*Родина, родина,
не осталось на мне даже шапки работы твоей,
ни ботинок,
носивших дороги твои.
Твой последний пиджак из бурской материи
износился давно на спине...
Ты теперь у меня
только в этих морщинах на лбу,
в свежем шраме на сердце.
Родина, родина.*

На першы план выходзіць інтымная тэма, любоўная лірыка, якую ў маладосці авангардыст Н. Хікмет адмаўляў. Ён сумуе па каханай – Мюнеўвер-ханым, якая засталася ў Стамбуле:

*Тебя в лицо не видал я сто лет,
сто лет – не вел с тобой бесед,
сто лет – не встречал с тобой рассвет,
сто лет – тебя рядом нет.
Сто лет не впивал теплоту твою.
Сто лет меня женщина ждет,
сто лет – в далеком краю;
на ветке одной мы были как два плода,
с ветки упали – если встретимся, то когда?
Сто лет, как разлука назначена нам судьбой,
уходят года –
сто лет в мерцающей тьме бегу за тобой.*

Пер. Я. Віткоўскага.

Падобныя матывы добра відаць і ў вершы “Арэхавае дрэва” (1960):

*Я – дерево ореховое в парке Гольхане.
И листья, как рыбки, дрожат с зари и до зари,
они, как шелковый платок, шуршат,
шуршат – бери,
сорви их, милая моя, и слезы свои сотри.*

*Листья мои – руки мои, сто тысяч зеленых рук,
сто тысяч рук я протянул, касаюсь тебя,
Стамбул,
листья мои – мои глаза, и я гляжу вокруг,
сотнею тысяч глаз гляжу, гляжу на тебя,
Стамбул.*

*Лістыя мои – б'юцца они,
как сотня тысяч сердец.*

*Я – дерево ореховое в парке Гюльхане,
но ни полиция, ни ты не знаете обо мне.*

Пер. М. Паўлавай.

Калісьці, яшчэ ў 1930-я гг., перыяд паэтычнай маладосці Максіма Танка, патрыярх беларускай паэзіі Янка Купала ў размове пра яго творчасць з Пятром Глебкам адзначыў: “А шырыня ў яго вершах цудоўная!” Падмечана тонка і дакладна. Углядаючыся ў адзінкавае, М. Танк імкнуўся да шырыні. На прыкладзе таленавітых сучаснікаў ён вучыўся знаходзіць неабходныя ў паэзіі крупіны прозы, узбудзіць вобраз, канкрэтызаваць паэтычныя перажыванні ў ёмістай метафары, думаць асацыятыўна. Танкаўская эстэтыка ўзбагачалася ўшчыльненай структурай радка, густым мазком вобразнасці, інтанацыйнай рухомасці і экспрэсіяй. Талент М. Танка заўсёды востра адчуваў пагрозу знешняй, ілюзорнай паэтычнасці.

У зборніках 1960 – 1980-х гг. адчуваецца шырокае, свабоднае дыханне выдатнага мастака, яго сталы талент. Свет паэта цесна звязаны з зямной рэальнасцю, але гэта свет мастака з уласцівай яму фантазіяй, рамантычнымі ўзлётамі, нечаканымі адкрыццямі. Ён умее маштабна думаць, трансфармаваць паэтычны вобраз, разглядаць вялікае ў малым, у асобнай дэталі – веліч усяго існага. “Вечныя” паэтычныя формы абагачаюцца сучасным светаўспрыманнем. Жаданне знайсці паэтычнае ў жыцці патрабавала новага падыходу да катэгорыі паэтычнага. У многіх вершах, асабліва ў тых, у якіх паэт імкнецца адлюстраваць галоўнае ў абліччы сучаснага свету, ён прыкметна, няхай і са стратай якіх-небудзь жывапісных вартасцей, узмацняе момант прамога і таксама ў многім асабістага тлумачэння з’яў, часцей за ўсё ў нерыфмаванай, свабоднай форме.

*Я пісаў Зямлі многа лістоў
Пяром, якім пішуць лірычныя песні,
Гімны розныя, маніфесты,
Пісаў я смыкамі ўсіх скрыпак,
Якія смяюцца і плачуць;
Пісаў спіцамі дрогкіх калёс,
Якарамі і мачтамі караблёў,
Штыком і сапёрнай лапатай;
Пісаў кубкамі, з якіх п’юць
За здароўе і вечную памяць, –
Але пакуль што
Адказ атрымаў я
Толькі на ліст мой,
Напісаны плугам.
Вось ён.
Парэжце на скібы яго.*

*Частуйцеся.
Ешце.*

Некаторая стрыманасць у пачуццях, паэтычны рацыяналізм, уласцівыя М. Танку, абумоўлены філасофскай скіраванасцю яго пошуку, духоўнымі запатрабаваннямі сучаснага чалавека ў маральна-эстэтычным асваенні свету.

Імануіл Кант лічыў сутнасцю паэзіі “незацікаўленае сузіранне”. Раней М. Танка не зусім задавальняла такое разуменне паэзіі, аднак па часе кантаўскае “незацікаўленае сузіранне” становіцца ў яго вершах вельмі плённым.

*Пахнуць пераспелыя суніцы.
Чую подых кожнага лістка.
Чую, як духмяная ігліца
Ападае з голляў сасняка.
Чую, як міжзорныя ракеты
Пралятаюць надзе нада мной...
Можа, мы – апошнія паэты,
Што вось так цікавяцца зямлёй?*

Кранаюць вершы М. Танка, створаныя на схіле жыцця, у 1990-я гг.

*Я не пакрыўджуся,
Калі забудзеце
Мой адрас і мяне.
Не забывайце толькі
Імён і адрасоў
Сваіх азёр і рэк,
І траў, і дрэў, і птушак,
Калі не хочаце,
Каб вас яны забылі.*

Сёння гэтыя радкі ўспрымаюцца як паэтычны тастамент.

Паэзія Максіма Танка і Назыма Хікмета – выдатная з’ява сучаснай сусветнай культуры. Аснову творчасці аднаго і другога абумовіў вялікі талент і смелы зварот да важных і актуальных тэм, жаданне спасцігнуць сутнасць чалавечага існавання, стварыць праўдзівае і цэласнае ўяўленне пра свет, сцвердзіць самыя неабходныя жыццёвыя каштоўнасці.

Сёння мы з’яўляемся сведкамі таго, як Захад і Усход імкнуцца да большага паразумення паміж сабой, абмену каштоўнасцямі і гістарычным досведам. У гэтым працэсе ёсць месца і для літаратуры, для паэзіі, для спадчыны Максіма Танка і Назыма Хікмета.

Спіс літаратуры

1. **Адамовіч, А.** Маштабнасць прозы : урокі творчасці Кузьмы Чорнага / А. Адамовіч; Акад. навук БССР, Ін-т літ. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972.

2. **Меликли, Т.** Назым Хикмет в Москве (1951 – 1963 годы) / Т. Меликли // Дружба народов. – 2010. – № 7.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Мовазнаўчы досвед

Алесь КАЎРУС

ПРАВИМ ІНШЫХ, ПАПРАВИМ І СЯБЕ

У сучаснай маўленчай практыцы адзначаюцца нярэдка выпадкі парушэння ўсталяваных патрабаванняў да выбару і ўжывання слова і яго формы, а гэта вядзе да зніжэння літаратурнага ўзроўню тэксту, пісьмовага і вуснага. Разгледзім некаторыя з такіх словаўжыванняў.

ДЗІЦЯ, ДЗЕЦІ, ДЗЕТКІ

Назіраецца адыход ад літаратурных нормаў пры ўжыванні назоўніка *дзіця*. Найперш спынімся на формах множнага ліку *дзеці*, *дзеткі*. Абедзве яны правільныя, нарматыўныя, напрыклад, у такіх сказах.

Бібліятэку наведваюць дарослыя і дзеці; Дзеці – наша будучыня; Малыя дзеткі – малыя бедкі; [27-гадовая грамадзянка] адпусціла двух дзетак – 2009 і 2010 гадоў нараджэння – пагуляць [на двор] (Звязда. 22.08.2012). *З кожным годам павялічваецца колькасць крэатыўных беларусаў, якія жадаюць вучыць сваіх дзетак у школе і дзіцячым садку па-беларуску* (3 ліста-звароту бацькоў. Наша слова. 11.07.2012).

Сапраўды, на дзяцей кажуць *дзеткі*, калі яны малыя, або ў ласкавай гаворцы пра дзяцей, пры звароце да іх, а таксама калі аповед вядзецца з гледзішча бацькоў.

Аднак цяперашнім часам злоўжываюць формай *дзеткі*. Калі пра немалалетніх дзяцей распавядае хтосьці чужы, то памяншальна-ласкавая форма назоўніка ўспрымаецца як не зусім дарэчы.

Дзеткі і моладзь наведваюць музей [у Ракуцёўшчыне] (Беларускае радыё. Першы канал. 6.08.2012). *Уладзімір Іванавіч [Мацвееў] сорак шэсць гадоў працаваў у Мінскай абласной штампалагічнай паліклініцы, лячыў дзетак, робячы ім прыгожыя ўсмешкі* (Пралеска. 2008. № 8).

Падамо шырэньшы кантэкст, з якога відаць неправамернасць ужывання слова *дзеткі*. ...*У майго сябра ёсць шыкоўна абсталяваная трохпакаёвая кватэра, дача, дарагая машына. Ён жанаты, двое дзетак. Як кажуць, “упака-*

ваны” цалкам. Але час ідзе. Сёлета старэйшы сын Сайкіна наступае ў вышэйшую навучальную ўстанову сталіцы. Аляксей упэўнены, што яго “малы” стане студэнтам абавязкова... (Звязда. 20.07.2012). Тут лепш падыходзіць назоўнік *дзеці*. А вось субстантываваны прыметнік *малы* прыведзены ў адпаведнасць з яго значэннем у сказе – узяты ў двукоссе.

Не на месцы назоўнік *дзеткі* ў тэксце стылістычна нейтральным ці з афарбоўкай афіцыйнасці, калі гаворка ідзе з пункту погляду службовай асобы. Напрыклад, загадчык аддзела адукацыі сказаў: “Клопат пра *дзетак* быў і застаецца на першым плане ў нашай працы”.

Як гэта ні дзіўна і прыкра, але некаторым аўтарам не ўдаецца пазбегнуць памылак пры скланенні, здавалася б, такога простага і частотнага назоўніка, як *дзіця*. Некалькі прыкладаў.

Намаляваць альбом свайму ўласнаму дзіцю (радыё “Свабода”. 27.01.2012). *У Цэнтры маці і дзіця* (Беларускае радыё. Першы канал. 29.09.2012). *У абарону дзіця* (Беларускае радыё. Канал “Культура”. 30.04.2012). *Нецвярозы мужчына ітурхнуў дзіцяці і запатрабаваў аддаць усе грошы* (Народная воля. 26.06.2012). *Знайсі сродкі на выхаванне дзіця* (Гродзенскае абласное радыё. 1.08.2012). *Жанчына знаходзіцца ў адпачынку па доглядзе за дзіцяці* (радыё “Сталіца”. 22.07.2012).

У апошнім сказе, напэўна, аб’ядналіся два выразы: *догляд дзіцяці і догляд за дзіцем*. Першы – нарматыўны. Параўнаем: *Штомесячная дапамога па доглядзе дзіцяці будзе складаць Br 843 тыс. 870...* (Звязда. 31.07.2012).

Можа, да такой блытаніны прычыніліся і нашы слоўнікі. У ТСБМ даецца артыкул: ДЗЕТКА, -і, ДМ -у, Т. -ам, м. і н.; ДМ -тцы, Т. -ай, ж.; Р. мн. -так. Разм. Ласкавая назва дзіцяці. *На дзядзінцы, агароджаным высокімі мурамі, гуляла куца дзетак*. Гартны. / у знач. зваротка. – *Збегай, дзетка, да дзядзькі Мікодэма, няхай прыйдзе суды, – прастагнала старая*. Сабаленка.

Артыкул зроблены няўдала. *Дзетак* у сказе з твора Цішкі Гартнага – гэта форма роднага склона множнага ліку не назоўніка *дзетка*, а *дзеткі*

(ласк. да дзеці). Ілюстрацыя з твора Р. Сабаленкі пацвярджае, што слова *дзетка* ўжываецца як зваротак. Так і ў сказе: “*дзетка, куды ноч – туды й сон*” – / сказала б мама (І. Бельская. Дзеяслоў. 2012. № 5). А ці бывае яно членам сказа – дзейнікам, дапаўненнем? Цяжка выявіць прыклады, якія б дазволілі адказаць на пытанне станоўча. Відаць, да назоўніка больш падыходзіць характарыстыка, дадзеная аналагічнаму рускаму слову: ДЕТКА, -и, ж. ...Разг. Ребенок, дитя (преимущественно в ласковом обращении к ребенку, к дочери или сыну) [7].

Паводле ТСБМ, назоўнік *дзетка* скланяецца, мае канчаткі, з аднаго боку, мужчынскага і ніякага роду, з другога – жаночага. Але ж мы не кажам: *цешуся маім дзеткам, цешуся маёй дзеткай; прыйшоў мой дзетка, прыйшла мая дзетка, прыйшло маё дзетка*. А гаворым натуральна: *цешуся маім дзіцем (дзіцянем), цешуся з майго дзіцяці (дзіцяняці); прыйшло маё дзіця (дзіце), дзіцяня (дзіцяне)*. Да дзіцяці дарослыя прамаўляюць: “А мая ж ты дзетка!” (в. Поланск Пружанскага раёна).

Штучная парадыгма назоўніка *дзетка*, на жаль, перанесена і ў “Граматычны слоўнік назоўніка” (2008). Добра, што ён не пераняў з ТСБМ ненарматыўнага слова *дзіцёнак* (мабыць, скалькаванага з рускага *ребенок*). Варта падаваць у слоўніках назоўнік множнага ліку *дзеткі* (як варыянт традыцыйна ўжываецца пры звароце да аднаго дзіцяці): – *Хадзі, дзеткі, сюды, – паклікала яго цётка ў камору* (Я. Колас).

ПРЫСУТНІЦАЦЬ, АДБЫЦЦА

У канцы ХХ – пачатку ХХІ ст. было заўважана неапраўданае пашырэнне ўжытку дзеяслова *прысутнічаць*, калі без яго можна абысціся, выкарыстаўшы, залежна ад кантэксту, іншае, больш дакладнае слова. Выказвалася меркаванне: “Так, не лёгкія і не простыя шляхі слова. Калі гэтак будзе ісці далей, то гадоў праз 20 – 30 будуць успрымацца як нармальныя сказы: *Уваход адсутнічае* (цяпер: *уваходу няма*). *У класе прысутнічаюць адзін стол і два крэслы*. *У палене прысутнічае сук*. *У дошцы прысутнічае цвік*.”

Прагноз, хоць і выказаны ў крыху жартоўнай форме, невясёлы” (Настаўніцкая газета. 20.03.2001; Настаўнік. 5.04.2001).

На жаль, прагноз часткова спраўдзіўся. Сёння чытаем: *Купілі прыгожы букет для першай настаўніцы. Прысутнічала і хваляванне: як складуцца адносіны з аднакласнікамі, хто будзе настаўніцай...* (Звязда. 22.08.2012). Гэтыя гарады [Менск, Вільня, Гародня] *прысутнічалі ў лёсе М. Багдановіча і З. Верас, але ўбачыліся яны [пісьменнікі] толькі ў Менску* (Наша слова. 20.06.2012).

Беларуская мова дае магчымасці выказацца больш натуральна: *было хваляванне, хваляваліся; гэтыя гарады прычыніліся да лёсу М. Багдановіча і З. Верас і пад*.

Заганная практыка абмежавацца нейкім адным словам, тады калі ў мове ёсць сінанімічныя, часта больш прыдатныя ў пэўным кантэксце лексічныя адзінкі, прасочваецца і на ўжыванні дзеяслова *адбыцца*. У кнізе “Да свайго слова” падаюцца адпаведнікі рускага дзеяслова *состояться* ‘раскрыць свой талент, здольнасці, магчымасці’. Гэта: *ажыццявіцца, самарэалізавацца, спраўдзіць сябе, спраўдзіцца, здзейсніць сябе, здзейсніцца* ды інш. [3, с. 11 – 12].

Аднак часам ужыванне слова *адбыцца* выходзіць за свае семантычныя межы. Дырэктар Нацыянальнага цэнтра ўсынаўлення распавядае: “Мяне вельмі пужаюць выпадковыя дзеці. **Яго ніхто не чакаў, а ён адбыўся**. Яму ніхто не рады, ад яго ўсе адбіваюцца. Людзям трэба рыхтавацца да свядомага бацькоўства” (Звязда. 12.10.2012).

Аповед крыху “недавыказаны”, і ўсё ж можна зразумець, што пад словам *выпадковыя* маюцца на ўвазе тыя дзеці, якіх бацькі не збіраліся, не “планавалі” займець. Вылучаны сказ (напэўна, няўважлівы пераклад рускага *Его никто не ожидал, а он состоялся*) падлягае выпраўленню: *Яго ніхто не чакаў, а яно (!) з’явілася (з’явілася на свет, нарадзілася)*.

Гэты прыклад сведчыць, што слова *адбыцца*, выціскаючы іншыя адпаведнікі, займае іх месца, бярэ на сябе іх ролю.

Падобнае назіраецца і пры ўжыванні дзеясловаў *з’ехаць, сысці*. На гэтых словах спынімся больш падрабязна, бо іх разгляд у такім аспекце робіцца, бадай, упершыню.

З’ЕХАЦЬ, СЫСЦІ

Калі глядзець на пададзеныя дзеясловы безадносна да кантэксту, дык пытанніў і заўваг яны, бадай, не выклікаюць. І сапраўды, гэтыя словы звыклія, даўнія, празрыстыя будовай, часта ўжывальныя ў мове сучаснікаў. Кожнае з іх мае акрэсленае кола значэнняў (паводле “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы”, 1977 – 1984): першае – 7, другое – 15.

У прыватнасці, дзеясловы *з’ехаць, сысці* ўжываюцца адпаведна, калі трэба выказаць значэнне ‘выехаць, паехаць адкуль-небудзь (звычайна далёка або надоўга)’ ці ‘пайсці куды-небудзь (звычайна на некаторы час)’. Праілюструем.

Але на гэты раз *Іра з’ехала на нейкую вучобу* (К. Цвірка). *Дзяўчына была вымушана з’ехаць з Капыля, дзе скончыла школу, да бацькоў у вёску Бабоўня* (Звязда. 30.06.2012). *Так і не бачылі з таго часу дзеда. Сышоў у ноч і знік* (М. Лынькоў).

Апошнім часам у моўнай практыцы нярэдка назіраюцца выпадкі недакладнага ўжывання згаданых слоў. Разгледзім некалькі тыповых прыкладаў.

Навучаўся ён [Уладзіслаў Дмахоўскі] спачатку ў Вільні, потым Парыжы, з'ехаць на радзіму ў 1862 г. яго прымусіла смерць бацькі (Наша слова. 1.08.2012). *Працавала [жанчына] на мясцовым маслазаводзе [у Клімавічах], а калі выйшла на пенсію, то з'ехала на радзіму [у Сімферопаль]* (Звязда. 24.04.2012). У гэтых сказах павінна быць іншае слова: *паехаць* або *вярнуцца*.

Надоечы, каб хоць трохі развезца, адначыць, ён узяў "адгул", у спецыяльную сумку пасадзіў ката, сеў у электрычку, паехаў на лецішча. Паглядзеў там на лес, пагаварыў з суседзямі, сабраў ягад... А сабраўся з'язджаць – няма [ката] (Звязда. 2.08.2012). З кантэксту добра відаць, што вылучанае слова неправамерна ўжыта замест *ад'язджаць*, *вяртацца*.

Жанчыны кажуць пачакаць, што вось-вось таннае малако прывязуць, але я сыходжу (Народная воля. 25.05.2012). Паводле сэнсу тут падыдуць словы *адыходжу*, *адыходжуся*, *іду* і нават *пайшоў*.

"Павячэраеце з намі?" – з нейкай кранальнай цеплынёю запыталася ў мяне спадарыня Марыя. І гатаваць сыйшла (Дзеяслоў. 2012. № 4). На самрэч гаспадыня *пайшла*, *выйшла* рыхтаваць вячэру.

У варунках дамінавання рускай мовы складанасць словаўжывання павялічваецца ад таго, што часам рускаму дзеяслову, як, напрыклад, *уйти*, *уехать*, адпавядае не адзін, а некалькі беларускіх. І, натуральна, аўтар вуснай і пісьмовай мовы (ці сказаць інакш, моўца і пісьмоўца) апынаецца перад неабходнасцю выбару найболей прыдатнага слова ў дадзеным кантэксце. Але вынік бывае не заўсёды ўдалы. Часта выкарыстоўваюць *сысці*, *з'ехаць*. Паказвае на тое, што запачаткоўваецца тэндэнцыя выціснуць гэтымі словамі кадыфікаваныя беларускія адпаведнікі (іх некалькі) рускіх дзеясловаў *уйти* (*уходить*), *уехать* (*уезжать*). Няхай чытачы пераканаюцца ў гэтым, назіраючы моўныя факты з тэкстаў беларускіх СМІ (дзеля эканоміі месца падамо сказы без пашпартызацыі).

З Паўлам Радзюкевічам пагаварыць не атрымалася, бо ён якраз з'ехаў за межы краіны ў адначынак; Тут [у барысаўскім клубе БАТЭ] я рабіў першыя крокі, адгэтуль з'ехаў у Еўропу; [Бацькі паэта], як і многія тагачасныя беларускія сяляне, яшчэ задоўга да Першай сусветнай вайны з'ехалі ў Прыбалтыку ў пошуках заробку; Жанчына... нават адмовілася ад агляду работнікамі хуткай медыцынскай дапамогі. У суправаджэнні сына выратаваная з'ехала дадому.

Дзеяслоў *з'ехаць* заняў месца традыцыйных нарматыўных у падобных кантэкстах слоў *паехаць*, *выехаць* (у апошнім сказе патрабуецца такая замена: *паехала* ці *вярнулася*).

А вось ілюстрацыі неналежага ўжывання дзеяслова *з'язджаць*. *Да суботы паспрабуецца завяршыць бягучыя справы і вярнуцца дамоў з камандзіроўкі, калі вы з'язджалі; У ліпені пасол з'язджае, адпрацаваўшы тут [у Беларусі] тры гады*. Дакладнасць можа быць дасягнута ў першым сказе словамі: *выязджалі*, *ад'язджалі*, *ездзілі*, у другім – *ад'язджае*. Параўнаем: *Вечарам [быў] на прыёме ў пасла Турыцы Шулэ Соймал; яна ад'язджае, развітальны (грандыёзны!) банкет* (Дзеяслоў. 2012. № 4).

Асобна пакажам адыход ад літаратурнай нормы пры ўжыванні дзеяслова *сысці*. *Урад сышоў у адстаўку ў сувязі з развалам парламенцкай кааліцыі большасці; Але многія ваенныя праз год-два пасля распаду СССР і яго Узброеных сіл сыходзілі на пенсію* (сустракаецца таксама назоўнік *сыход* [на пенсію]); *У выніку Эберхардт сышоў на радыё; Кантралёры сышлі ў пакой для ператрусу*. Прапануем варыянты правак (паводле паслядоўнасці сказаў): *пайшоў у адстаўку; выходзілі на пенсію, выхад на пенсію; пайшоў на радыё; пайшлі (зайшлі) у пакой*.

Яшчэ прыклад. *Кіроўца сышоў з месца аварыі, накінуўшы мёртвага пасажыра*. Хіба ж мог хлопец-няўдатнік у такой сітуацыі спакойна, памалу ісці, сыходзіць? Напэўна, ён *уцёк* ці, кажучы бліжэй да рускай мовы, *збег*.

Не ведаю, як іншымі, а мною, беларускамоўцам на працягу доўгіх гадоў – адмалку да старасці, у словах *з'ехаць*, *з'язджаць*, *сысці*, *сыходзіць* у кантэкстах, накшталт выпісаных з СМІ, заўважаецца зніжаная ацэнка, хоць слоўнікі літаратурнай мовы яе не адзначаюць. Можа, таму і кідаюцца мне ў вочы (і рэжучы вуха) паданалізныя дзеясловы ў сучасных тэкстах.

Як бачым з прыведзеных вышэй прыкладаў, няма дастатковых падстаў адступацца ад рэкамендацый лінгвістаў-лексікографіаў. Увогуле ж выявіць, прадугледзець усе грані словаўжывання наўрад ці могуць і мовазнаўцы. Значыць, пры выбары слоў, пабудове спалучэнняў і сказаў, стварэнні тэксту павінна быць больш пільнасці, кантролю з боку саміх аўтараў.

КОТ, КОШКА, КОТКА

У беларускай мове рускаму слову *кошка* адпавядаюць *кошка*, *кот*. Для называння самкі ўжываецца яшчэ слова *котка*. Аднак, перакладаючы рускі тэкст, часам неправамерна пашыраюць значэнне гэтага беларускага назоўніка. Можа, прычынай гэтаму ТСБМ: ён тлумачыць "абласное" слова *котка* як *кошка*.

– Цікава, чаму расійская Дзярждума не прымае закон аб абароне жывёл? – **Аматарам котак і сабак не даюць хабару** (Звязда. 27.06.2012. Рубрыка “Усміхнемся”). **Калі вам перабегла дарогу чорная котка, а за ёю чорная мышка, а за ёю чорная Жучка... значыць, дзед выкапаў не рэпку, а высакавольтны кабель** (Тамсама. 13.07.2012).

Відавочна, вылучаныя часткі сказаў павінны мець рэдакцыю: **Аматарам катой (кошак) і сабак; ... перабегла дарогу чорная кошка (перабег дарогу чорны кот)**. Гэта пацвярджаецца жывой народнай і літаратурнай мовай.

Прымак пятнаццаць гадоў цёшчынага ката на “вы” заве; Як правіў бацька, то каты лазілі, як напавіў сын, то і сабакі сталі лазіць (Ф. Янкоўскі. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы. Мінск, 1962).

У гэтых сказах назоўнік *кот* абазначае жывёліну безадносна да яе полу (самец ці самка). У такім абагульненым значэнні ўжываецца слова *кот* у паэме Якуба Коласа “Новая зямля”. Згадаем, як Алесь «*ненавісныя “начаткі” / Парваў на сямья акладкі*». А “*зробіўшы строгую расправу, / Ён кінуў далей іх пад лаву, / Як быццам тут каты гулялі / І штук такіх навывтваралі*”. У гэтую выдумку паверыла і маці: – *Якое зроблена калецтва!* <...> **Каты напэўна, – кажа маці, – / Бо гэтак бегаюць па хаце, / Калі разыдуцца часамі.**

Таксама і *кошка* ў літаратурнай мове – гэта назва самца і самкі, якая ў некаторых беларускіх гаворках завецца *котка*.

Здаецца, тут будзе дарэчы прывесці ўрывак з апавядання Максіма Лужаніна “Верабей і кошка”.

«У яе [кошкі] падрасцала трое кацянят...

Аднаго дня... я пажаліўся Івану:

– Прымкнуў бы ты дзе-небудзь **кошку**. А то верабей памрэ ад разрыву сэрца.

– О, халера тая **котка!** – аблаяўся Іван. Ён так і сказаў “котка”, і я растлумачыў гэта ўплывам польскай мовы. Але ў размову ўкінула слова Іванава ўнучка – Веранічка. Яна пераканала мяне, што котка трэба гаварыць заўсёды, гэта не па-польску, а па “правільнаму”. Бо калі скажаш кошка, дык як тады назваць яе ката, шэрага вялізнага мурлыку? Кошык? А гэта смешна, у кошыку бульбу носяць» [6, с. 178].

А калі сур’ёзна, то ў беларускай мове назвы *кот*, *кошка* – агульнаўжывальныя, а слова *котка* ‘самка ката’, вядомае некаторым беларускім гаворкам, сустракаецца ў мастацкіх творах і запісах дыялектнай мовы.

“БЕРАГ, ПАДМЫВАНЫ ВАДОЮ...”

У нататцы “Бераг, **падмываемы** вадою...” (Роднае слова. 2011. № 4) згадалася, што нейкі аўтар, каб праілюстраваць ужыванне ў беларускай мове дзеепрыметнікаў з суфіксам *-ем-*, пе-

рабудаваў коласаўскі сказ *Ад доўгіх часоў бераг падмываўся вадою, наволі асоўваўся і агаляў тоўстыя карэнні старога дуба* [5, с. 101], змяніўшы выдзеленае словазлучэнне дзеепрыметнікавым зваротам.

Не мяняючы сутнасці выказанай думкі, дапоўнім.

Пры паўторным звароце да гэтай тэмы выявілася, што ў першапублікацыі апавядання “У старых дубоў” было: *Ад доўгіх часоў берэг, падмываны вадою, наволі асваўся і агаляў тоўстыя карэнны старога дуба* (Наша Ніва. 1912. № 32).

Гэтая рэдакцыя захоўваецца і ў наступных выданнях – зборніках “У старых дубоў...” (Вільня, 1933), “Апавяданні” (Мінск, 1941). Мажліва, і невядомы аўтар дапаможніка пакарыстаўся нейкім з даваенных выданняў: *падмываны* было няцяжка паправіць на *падмываемы*.

А вось у Зборы твораў у 7 тамах з’явіўся варыянт сказа без дзеепрыметніка *падмываны* [4, с. 94]. У выніку – парушыўся кніжны лад будовы сказа. Паўстае пытанне, хто выправіў: сам пісьменнік ці рэдагавальнікі? У выходных звестках да тома пазначана: рэдактар М. Лужанін, карэктар Л. Баўдзей. Мажліва, яны і зрабілі праўку. А шкада. Дзеепрыметнікі нахштальт *падмываны* ўласцівыя беларускай мове, іх ужыванне дазваляе пазбягаць ненарматыўных формаў дзеепрыметніка з суфіксам *-ем-*. Намі выяўлена шмат дзеепрыметнікаў залежнага стану з суфіксамі *-н-*, *-т-*. У кнізе “Да свайго слова” іх прыведзена больш як сто [3, с. 115 – 123]. Пакажам адно з апошніх ужыванняў такіх слоў: *Хацелася б, каб... аўтары і карэспандэнты Вашай газеты абавязкова звязаліся з супрацоўнікамі музея для ўдакладнення ўсіх фактаў, падаваных у нататках і артыкулах* (Наша слова. 20.06.2012).

ПРА АДПАВЕДНІКІ РУСКАГА ТЭРМІНА ЛЕЧАЩИЙ ВРАЧ

Павел Сцяцко ў якасці беларускага адпаведніка прапануе *ўрач-лячэбнік* (Наша слова. 19.09.2012). Навукоўца абгрунтоўвае прыдатнасць гэтага тэрміна тым, што ён “досыць выразна перадае змест адпаведнага паняцця, яго існасць, што вынікае з семантыкі ўтваральнага слова *лячэбны* ‘прызначаны для лячэння, звязаны з лячэннем’... І структура натуральная: *лячэбн-ік* (лячэбны ўрач)”.

Аднак якраз семантыка і марфемная структура назоўніка *лячэбнік*, замацаваныя ў літаратурным ужыванні і ў слоўніках, не дапушчаюць выкарыстання гэтага слова ў значэнні ‘той, хто лечыць, займаецца лячэннем’.

А між тым у жывой беларускай мове ад дзеясловаў лёгка ўтвараюцца назоўнікі з суфіксам *-ннік-* / *-еннік-*, што абазначаюць асоб паводле іх занятку. У кнізе П. Сцяцко “Беларускае народнае

словаўтварэнне” (Мінск, 1977) даследуюцца такія назоўнікі, у іх ліку: *грабеннік* ‘грабец’, *важэннік* ‘хто возіць’, *вучэннік* ‘настаўнік’, *скараджэннік* ‘баранавальшчык’, *стрыжэннік* ‘цырульнік’.

У гэты шэраг улучаецца словаўтваральна празрысты і сэнсава недвухзначны (што важна для тэрміна) назоўнік *лячэннік* ‘той, хто лечыць’. У ім выразна адбілася сувязь з словамі *лячэнне*, *лячыць*.

Лячэннік – той, хто лечыць, займаецца лячэннем. А “той” – *урач*. Значыць, гэтыя назоўнікі добра, згодна аб’ядноўваюцца ў складзе тэрміна *ўрач-лячэннік*. Што да заўважнай на першым часе гутарковай стылістычнай афарбоўкі слова *лячэннік*, то ў працэсе функцыянавання тэрміна яна можа нейтралізавацца.

Такім чынам, прапанаваны П. Сцяцко варыянт тэрміна (з улікам нашых заўваг – *урач-лячэннік*) можа стаць прадметам зацікаўлення з боку карыстальнікаў беларускай мовы.

Не выключаюцца іншыя варыянты, у прыватнасці *ўрач-лечнік*. Значэнневую недавыражанасць слова *лечнік* кампенсуе спалучаны з ім назоўнік *урач*. А вось спалучэнне з прыдаткам *урач-лячэнец*, відаць, не падыдзе як назва ўрача, што лечыць. *Лячэнец* можа ўспрымацца: ‘той, хто лечыцца, каго лечыць; пацыент’.

Такі тэкст-водгук (пачатак скарачаны) склаўся адразу пасля знаёмства з артыкулам П. Сцяцко. Але потым ён не даваў мне спакою: некаторыя моманты патрабуюць таго, каб на іх спыніцца паўторна.

Водгук (гл.: Наша слова. 17.10.2012) пабудаваны галоўным чынам з апорай на факты і заканамернасці беларускай мовы, з улікам яе спецыфікі. Аднак паколькі сувязь з рускай мовай пры з’яўленні і функцыянаванні слова *лячэбнік* ёсць (гэта паказвае П. Сцяцко), то ўсвядомілася патрэба прасачыць міжмоўную лінію больш грунтоўна, не абмяжоўваючыся падручнымі слоўнікамі.

Як адзначае П. Сцяцко, слова *лячэбнік* для ТСБМ «прадубляванае з рускага слоўніка (Словарь русского языка в четырёх томах. Изд. 2. Москва, 1982, с. 180): “**Лячэбнік**, -а, м. Уст. Кніга, у якой апісаны папулярныя спосабы лячэння розных хвароб”».

Здаецца, аднак, гэта не гучыць як папрок беларускаму слоўніку. А крыху ніжэй у тэксце, згадаўшы, што РБС-1993 «падае слова *лячэбнік* як стылёва нейтральнае (без паметы “састарэлае”) у абедзвюх мовах», П. Сцяцко неяк адразу пераходзіць да пахвалы прапанаванаму слову з новым значэннем: “Тэрмін *урач-лячэбнік* досыць выразна перадае змест адпаведнага паняцця, яго існасць...” П. Сцяцко піша: «У практычнай медыцыне, народным маўленні выкарыстоўваецца беларускамоўны эквівалент – “урач-лячэбнік”, дзе няма штучнай формы *лечачы...*» Шкада, тут

не названы беларускія крыніцы, дзе выяўлены гэты тэрмін. Словазлучэнне *вучыўся ў Мінскім дзяржаўным медыцынскім інстытуце па спецыяльнасці “ўрач-лячэбнік”* (Полымя. 2012. № 4) не можа быць доказам беларускамоўнасці разглядаемага тэрміна. Набыўца гэтай спецыяльнасці навучаўся ў свой час, пэўна ж, па-руску, і дакументы яму выпісалі на рускай мове. Пасля сканчэння ВНУ працаваў у розных кутках Расіі, Беларусі і на розных высокіх пасадах. Несумненна, яго побытавая і прафесійная мова была рускай. Дарэчы, ён напісаў і выдаў сем кніг рускамоўных вершаў.

Выйшла так, што на падставе тых самых дзёных, узятых з даступных слоўнікаў, кожны імкнуўся дасягнуць сваёй мэты: П. Сцяцко – абгрунтаваць правамернасць тэрміна *ўрач-лячэбнік*, а я – падкарэктаваць яго (прапановаўшы варыянт *урач-лячэннік*).

І абодва мы недапрацавалі ці, сказаць мякчэй, недагледзелі. Не звярнуліся да найноўшых слоўнікаў рускай мовы, якія адлюстроўваюць моўную практыку не толькі мінулага, але і цяперашняга часу.

Дык вось. Знаходзім у новым тлумачальным слоўніку рускай мовы слова *лечebник*. У ім ужо не адно значэнне (“Устар. Книга, содержащая сведения о лечении различных болезней”), а два. Другое: “В проф. речи – лечащий, практикующий врач. Врачи делятся на лечebников и администраторов. Лечащие – это специалисты разных категорий. Администраторы – это чаще всего неспециалисты или доктора невысокой квалификации (В. Дягилев)” [2]. Такім чынам, у рускай мове ўжываецца слова *лечebник* са значэннем ‘урач, які лечыць’. Адсюль ён і ў артыкуле, надрукаваным у часопісе “Полымя”.

То што? Адмовіцца ад выснаванага-выказанага наконт тэрміна *ўрач-лячэннік* і прыняць, як у рускай мове, – *урач-лячэбнік*? З адказам не будзем спяшацца. Тым болей што ў апошнім выданні “Беларуска-рускага слоўніка” (2012) слова *лячэбнік* даецца толькі з адным, традыцыйным значэннем, другое – ‘урач-лячэннік’ – не паказана [1].

Спіс літаратуры

1. **Беларуска-рускі слоўнік** : у 3 т. Выд. 4-е, перапрац. і дап. / пад рэд. члена-карэспандэнта НАН Беларусі, доктара філал. навук А. А. Лукашанца. – Мінск : БелЭн, 2012. – Т. 2.
2. **Большой академический словарь русского языка**. – М., СПб. : Наука, 2007. – Т. 9.
3. **Каўрус, А. А.** Да свайго слова. Пытанні культуры мовы / А. А. Каўрус. – Мінск : РІВШ, 2011.
4. **Колас, Я.** Збор твораў : у 7 т. / Я. Колас. – Мінск : Дзяржвыд, 1952. – Т. 3.
5. **Колас, Я.** Збор твораў : у 14 т. / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1973. – Т. 4.
6. **Лужанін, М.** Збор твораў : у 4 т. / М. Лужанін. – Мінск : Маст. літ., 1981. – Т. 4.
7. **Словарь русского языка**. – М. : Изд-во “Русский язык”, 1981. – Т. 1.

ПРА ПАХОДЖАННЕ ПРЫКАЗАК

У парэміялогіі (навуцы аб прыказках) доўга бытвала, а іншы раз і сёння паўтараецца сцвярджанне, выказанае ў свой час (1892) А. Патабнёй, што амаль усе прыказкі паходзяць з баек, анекдотаў і казак: маўляў, само сюжэтнае апавяданне з цягам часу забылася, а вывад (у выглядзе прыказкі) застаўся. Гэтакай жа думкі прытрымліваўся і І. Насовіч, калі ўзнікненне, напрыклад, прыказкі *Няхай той серадзіць, хто на неба глядзіць* звязваў з байкай пра хітрую лісіцу і воўка-дурня.

Думаецца, аднак, што пераважная большасць прыказак узнікла не з баек, анекдотаў ці казак, а з якіхсьці дыялогаў, у індывідуальным акце маўлення.

Уявім такую карціну з далёкага мінулага. Сяляне, сышоўшыся, гавораць пра жыццё-быццё. Параўноўваюць, як няроўна, неаднолькава жывуць два вядомыя ім гаспадары: дапусцім, Піліп ледзьве зводзіць канцы з канцамі, а ў Сцяпана і ўраджай заўсёды добры, і ў хляве з жывёламі ды птушкамі ўсё ідзе рукой. “Што і казаць, шанцуе Сцяпану”, – з зайздасцю кажа адзін з суразмоўнікаў, а другі, пасля некаторага роздуму, нібы пярэчыць: “Хто дбае, той і мае”. З гэтым пагаджаюцца і іншыя: “Праўду ты сказаў: хто дбае, той і мае. Сцяпан жа гэты – такі руплівы, такі старанны, і ўся сям’я яго гэтакая ж”. Так трапнае выказванне, ды яшчэ змацаванае рыфмай, паступова ператвараецца ў прыказку, калі яно ўспрымаецца моўным калектывам як абагульняльны вывад на аснове шматлікіх жыццёвых назіранняў.

Стваральнікам прыказкі заўсёды з’яўляецца які-небудзь асобны чалавек, і ўзнікае яна адразу, у маўленчым акце, у працэсе маўлення. Спачатку гэта – аўтарскі твор, а пасля ён падхопліваецца іншымі людзьмі з бліжэйшага асяроддзя і з цягам часу становіцца агульнаўжывальнай моўнай адзінкай. “Паколькі асоба аўтараў на прыказках не адбілася, – пісаў Я. Карскі, – то народ лёгка забыў іх складальнікаў і захаваў гэтыя творы як свае ўласныя” [1, с. 479].

Аказіянальнымі, індывідуальна-аўтарскімі былі на пачатку свайго жыцця сотні іншых прыказак неалегарычнага характару, напрыклад: *Адна бяда – не бяда; Госць мала гасцюе, ды многа бачыць; Едзеш на дзень, бяры хлеба на тыдзень* і г. д.

Што да прыказак з поўным або частковым пераасэнсаваннем іх кампанентнага складу, то яны таксама часцей за ўсё паходзяць з “якіхсьці

дыялогаў”. Прычым, напэўна, толькі нямногія з іх напачатку маглі ўжывацца ў прамым значэнні, а пасля пераасэнсаваліся, сталі дастасоўвацца да шмат якіх іншых аналагічных з’яў. Гэта, напрыклад, такія выказы: *Бот лапцю не пара; Дзіравага мяшка не напоўніш; Дзе п’юць, там і льюць; Любіш катацца, любі і саначкі вазіць; Парою сена косяць*.

Пераносныя значэнні ўзнікаюць у прыказках звычайна ў выніку метафарычнага пераасэнсавання – пераносу пэўнага меркавання з адной з’явы на другую па аналогіі, на аснове падабенства паміж імі. Пры такім пераасэнсаванні пэўнае абстрактнае меркаванне, увасобленае ў прыказцы, перадаецца праз канкрэтны вобраз, праз нагляднае ўяўленне пра што-небудзь. Напрыклад, абагульненае, абстрактнае значэнне ‘таго, што было, назад не вернеш’ мы можам перадаць праз метафарычнае выказванне-прыказку *Адрэзанай лусты не прыклеіш*, у аснове якой ляжыць канкрэтны вобраз. Прыказкі алегарычнага характару паводле свайго ўзнікнення – гэта разгорнутыя метафары, якія складаюцца з некалькіх унутрана звязаных кампанентаў-метафар. Матыў узнікнення такіх прыказак зразумелы амаль кожнаму моўніку, таму яны не патрабуюць этымалагізацыі.

Апрача прыказак, узніклых у выніку метафарычнага пераасэнсавання, зрэдку сустракаюцца прыказкі, створаныя іншымі спосабамі пераносу. Два прыклады.

Адай рукамі, а хадзі нагамі. *Уласна беларуская.* Гаворыцца з абурэннем пра таго, хто доўга не вяртае пазычанага і да каго даводзіцца хадзіць, нагадваючы пра пазычку. *У Закуці жыта на агародах сеялі толькі Чапялевічы – стары і яго сын, Кіран. – Пазычка – чортава звычка. Адай рукамі, а хадзі нагамі. У гэтым калгасе, як у ваўка з зубоў, не вырвеш тады, – умяшалася Кіраніха, Сакава маці* (Я. Ермаловіч).

Склалася ў выніку метанімічнага пераносу, заснаванага на сумежнасці дзвюх з’яў, непасрэдна звязаных адна з адной пастаяннымі адносінамі. Дарэчы, гэтая прыказка фіксуецца ўжо ў “Любчанскім зборніку” Саламона Рысінскага (1618) – першага збіральніка беларускіх прыказак [2, с. 54].

Адна галава добра, а дзве <яшчэ> лепш (лепей). *Уласна беларуская.* Кажуць, калі лічаць, што лепш параіцца з кім-небудзь, чым рашаць справу аднаму. *Трэба было б з Васілём Мікалаевічам параіцца па некаторых іншых пытаннях. –*

Так, адна галава добра, а дзве лепей, – ходзячы ўразвалку па зямлянцы, разважаў уголас Сяргей Паўлавіч (І. Гурскі).

Утварылася шляхам сінекдахічнага пераносу (назва часткі ўжываецца ў значэнні цэлага: галава → чалавек).

Ёсць у нашай мове шэраг прыказак, якія ўжываюцца як адзін з паказчыкаў народнага календара і адносяцца да розных рэлігійных святаў, хоць, як пісаў Я. Карскі, “яны больш характарызуюць стан прыроды ў час гэтых святаў” [1, с. 481]: *На Пакровы дай сена карове; Грамніцы – палавіна зіміцы; Добра яблычка к Іспасу; Магдалена – вады па калена; Як на Грамніцы адліга – з ураджаю будзе фіга* і шмат іншых. Яны, калі толькі ведаць даты гэтых святаў, наўрад ці патрабуюць вытлумачэння іх паходжання. Сустрэкаюцца, аднак, прыказкі з кампанентам – генетычна назвай рэлігійнага свята, якія дастасоўваюцца зусім не да стану прыроды і народнага календара і маюць патрэбу ў гістарычна-этымалагічнай даведцы. Вось некаторыя з іх.

Не ўсё (не заўсёды) кату масленіца <прыйдзе і вялікі пост>. *Агульная для ўсходнеславянскіх, польскай (Nie zawsze kotowi zarusty) і некаторых іншых славянскіх моў. Незаўсёды бывае для каго-небудзь толькі адно прыёмнае, настане і нялёгкае жыццё. Гаворыцца, калі на змену бесклапотнаму жыццю прыходзяць цяжкасці, ускладненні. – Што ж, іх суд, іх і праўда, – заморгаў выцвілымі вачыма стары. – Але не заўсёды кату будзе масленіца – прыйдзе і вялікі пост. Людзі ўсё помняць, нічога не даруюць* (І. Гурскі).

Масленіца – старажытнае славянскае свята провадаў зімы, аднесенае царквой да апошняга тыдня перад сямітыднёвым Вялікім постам. Яна працягвалася роўна тыдзень. У розныя дні тыдня праводзіліся разнастайныя святачныя рытуалы і гульні, у тым ліку і гуканне вясны. За сталом елі бліны, сыр, масла, тварог і іншыя малочныя прадукты. Былі ўсе падставы для метафарычнага пераасэнсавання адпаведнага выказвання, звязанага менавіта з гэтым святам і зусім не галодным станам ката ў масленічны тыдзень (перад Вялікім постам).

Мінулася кату масленіца. *Агульная для беларускай і ўкраінскай моў. Кончылася для каго-небудзь лёгкае, прывольнае жыццё. Сцяпан Ягоравіч – чалавек настойлівы. Задумаў – скруціў нас у бараноў рог, не чакаючы канца навучальнага года. – Так, паскачаце вы цяпер. Мінулася кату масленіца* (Я. Ермаловіч).

Узнікненне прыказкі звязана са святам провадаў зімы, следам за якой ішоў сямітыднёвы Вялікі пост.

Не да каляды, калі поўная хата бяды. *Уласна беларуская.* Не час займацца чымсьці высо-

кім, святачным, калі знаходзіцца ў вельмі цяжкім становішчы. *У апошнія гады пішу пераважна публіцыстыку – на жаль, у вершах таксама. Па прычынах, пра якія ўжо гаварыў: “Не да каляды, калі поўная хата бяды”* (Н. Гілевіч).

Не да каляды ў першапачатковым ужыванні гэтай прыказкі мела сэнс ‘не да свята, не да святкавання чаго-небудзь’. Каляды – даўнейшы абрад хаджэння па хатах у калядныя вечары з віншаваннем, велічальнымі песнямі і пад. Каляды ў праваслаўных адзначаюцца з 7 да 22 студзеня. Як піша В. Ліцьвінка [3, с. 165], “самым вясёлым і прыгожым, жывым у наш час з’яўляецца навагодняе калядаванне і шчадраванне – песенна-магічны абход тэатралізаванымі гуртамі каляднікаў і шчадроўнікаў 7 і 13 студзеня ўсіх хат вёскі, маладзёжныя калядаванні...” Адною з распаўсюджаных формаў калядавання раней быў абход хат “з казой”. Адзін з хлопцаў быў адзеты пад казу – з драўлянай казінай галавой і саламяным хвостом. Хлопцы віншавалі гаспадароў, спявалі калядныя песні, “каза” танцавала пад музыку. Каляднікаў частавалі гарэлкай, давалі падарункі. Усё гэта называлася “вадзіць казу”. У нашай мове (як адгалосак ранейшага звычаю) захаваліся фразеалагізм *вадзіць казу* з двума значэннямі: 1) хадзіць гуртам у стане ап’янення, напрыклад: “[Грачоў гаворыць тром п’яным калгаснікам, якія ідуць абняўшыся:] Што вы сабе думаеце, хлопцы! Пасяўная не за гарамі, а вы ў рабочы дзень казу водзіце па сяле” (А. Макаёнак); 2) п’янстваць, напівацца; напрыклад: «Вадзілі казу беларускія творцы і да вайны, натхніцелямі былі такія “геніі”, як Алесь Кучар, і ён жа даносіў на п’яную “свабодалюбіваю” балбатню сваіх калег, і некаторыя з іх паплаціліся за гэта жыццём ці доўгай катаргай» (І. Шамякін).

Чакай Пятра – сыр (сыру) з’ясі. *Уласна беларуская.* Няма надзей, што збудзецца тое, пра што ідзе размова. – *Прыехаў нейкі хлапчына, пажаліўся, паскардзіўся, а калі ад’язджаў – дзясятку папрасіў... Як вы думаеце, прывязе ён дзясятку? – Чакай Пятра – з’ясі сыру, – задаволена рагатаў Лявон Бурак* (В. Гардзей).

Пятро – рэлігійнае свята (29 чэрвеня па старым стылі), якому папярэднічае двухтыднёвы пост. За час посту некаторыя жанчыны білі масла і адціскалі тварог, рабілі сыр, прасольвалі гэтыя прадукты, складвалі ў дубовую бочку, папераменна чаргуючы слой масла – слой тварагу (сыру), залівалі ўсю масу добра прасоленым растопленым маслам і выносілі ў склеп ці ставілі пад падлогай у хаце. На святачны стол, разам з іншымі стравамі, падаваўся і сыр з маслам.

Варта асобна сказаць пра нетыповыя, адзінкавыя выпадкі ўтварэння прыказак з баек, казак, песень, загадак.

Каб сонца заслانیць, вушэй асліных мала. Уласна беларуская. Справядлівую справу не перамагчы; праўду не схаваеш. Сёння ваша права, але наша праўда. І гэтую праўду вам не задушыць, бо, як гаворыцца, каб сонца заслانیць, вушэй асліных мала (Я. Міско).

З байкі К. Крапівы “Сава, Асёл ды Сонца” (1927), якая заканчваецца радкамі: “І вось Аслу нарэшце ясна стала: каб Сонца заслانیць – вушэй асліных мала”.

З рога ўсяго многа. Уласна беларуская. Гаворыцца пра вялікае мноства ўсялякай усячыны. Там Бог не спазнаны, а тут Бог забыты. А з рога – усяго многа. Хто сумняваецца. А ты прызнайся, прызнайся!.. Што думалася яму [паэту В. Маракову] перад расстрэлам?.. (С. Вераціла).

Паходзіць з аднайменнай беларускай народнай казкі, дзе, апрача іншага, расказваецца і пра незвычайны сярэбраны рог, які падараваў журавель беднаму дзеду, пакрыўджанаму панам. Урывак з казкі: «– Скажы: “З рога ўсяго многа!” – З рога ўсяго многа! – крыкнуў зайздросны аканом. Тут, адкуль ні вазьміся, выскачылі з рога дванаццаць хлопцаў-малойцаў з бізунамі ды давай лупцаваць аканом».

Андрэй за ўсіх мудрэй. Уласна беларуская. Часцей ужываецца як насмешка над самахваляем. Патрэбны іншыя ўмовы... Што ж мы бачым замест гэтага? А тое, што бачым: адзін Андрэй за ўсіх мудрэй. Адзін усіх вучыць, як што рабіць: як расціць хлеб, як будаваць дом... і г. д. (Н. Гілевіч).

Паходзіць ад назвы беларускай чарадзейнай казкі, у якой гаворыцца, як дапытлівы хлопец Андрэй дзякуючы чарадзейнай сіле стаў мудрэйшым за ўсіх і даваў людзям парады.

З мілым (з любым) рай і ў шалашы (у будане). Запозычанне з рускай мовы. З любімым чалавекам усюды добра, нават у цяжкіх умовах. Адною ўцехай для нас была прыказка, што з мілым і ў шалашы рай. Затое сапраўдным раем здаўся нам пакой, які праз некаторы час атрымалі мы ў папоўскім доме (К. Крапіва).

У рускую мову выраз прыйшоў з народнай песні на словы паэта Н. М. Ібрагімава – аўтара “Рускай песні” (1815), дзе ёсць такія радкі: “Не ищи меня, богатый, ты не мил моей душе. Что мне, что твои палаты? С милым рай и в шалаше!”

Сам худ, а галава з пуд. Уласна беларуская. Пра разумнага чалавека. Якуб Якубыч Худ, у яго барада пад колер ліса і, як кажа прыказка, “сам худ, а галава з пуд” – чалавек разумны, нават мае лысіну (А. Куляшоў).

Прыказка склалася на аснове такой самай загадкі пра бязмен. Дарэчы, з загадкі пра елку, хвою *Зімой і летам адным цветом* утварыўся фразеалагізм, які абазначае ‘заўсёды ў адным і тым жа адзенні’, напрыклад: “Адзець на змену не было чаго. І яна, і дзеці зімой і летам адным цветом, – адно насілі, латанае-пералатанае” (М. Гіль).

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. Карский, Е. Беларусы / Е. Карский. – Минск : Кнігазбор, 2001.
2. Порецкий, Я. И. Соломон Рысинский : Solomo Pantherus Leucorussus. Конец XVI – нач. XVII в. / Я. И. Порецкий. – Минск : Изд-во БГУ, 1983.
3. Ліцьвінка, В. Святы і абрады беларусаў / В. Ліцьвінка. – Мінск : Беларусь, 2001.

Іван ЛЕПЕШАЎ,
доктар філалагічных навук.

Кола гадоў

КАЛЯНДАР на 2013 год

490 гадоў таму выдадзена ў Кракаве паэма “Песня пра зубра” Міколы Гусоўскага

445 гадоў таму Іванам Фёдаравым і Пятром Мсціслаўцам заснавана Заблудаўская друкарня, дзе выдадзены “Евангелле вучыцельнае” і “Псалтыр з Часаслоўцам”. Існавала да 1571 г.

435 гадоў таму нарадзіўся Іосіф Вельямін (свецкае імя Іван) Руцкі (1573 ці 1574 – 1637), пісьменнік, царкоўны дзеяч

370 гадоў таму нарадзіўся Тэадор Геранім Абуховіч (1643 – 1707), беларускі мемуарыст, дзяржаўны дзеяч ВКЛ

295 гадоў таму нарадзілася Саламея Рэгіна Пільштын (Пільштынова, дзявочае Русецкая; 1718 – пасля 1760), мемуарыстка, падарожніца, лекарка

220 гадоў таму нарадзіўся Ануфрый Петрашкевіч (1793 – 1863), польскі і беларускі паэт

220 гадоў таму нарадзіўся Ігнат Шыдлоўскі (1793 – 1846), беларускі і польскі паэт, перакладчык, выдавец, фалькларыст

215 гадоў таму нарадзіўся Ігнат Яцкоўскі (каля 1798 – 1873), беларускі і польскі пісьменнік, мемуарыст

205 гадоў таму нарадзіўся Міхал Ходзька (Барэйка; 1808 – 1879), паэт, перакладчык, палітычны дзеяч

195 гадоў таму нарадзіўся Артур Бартэльс (1818 – 1885), мастак-карыкатурыст, ілюстратар, польскамоўны паэт-песеннік

190 гадоў таму нарадзіўся Мікалай Атрыганьёў (1823 – 1892), рускі і беларускі жывапісец

190 гадоў таму нарадзіўся Станіслаў Замбржыцкі (1823 – 1907), паэт, краязнаўца

180 гадоў таму створана Магілёўская губернская друкарня. Дзейнічала да 1917 г.

Працяг на с. 41, 85.

ПРАМЕННЕ РОДНАЙ МОВЫ

Працяг. Пачатак у № 11.

Беларускаць, беларушчына. Захавальнік і абаронца **беларускаці**. 30 верасня – 80 гадоў Нілу Гілевічу (Наша слова, 2011, 28 верас.). З юбілеем, волат **беларушчыны**... Дух Бацькаўшчыны “з травы зёлак”... з крыніц бруістых... з крыжоў збуцвелых і з саміх магіл паяднаў двух волатаў **беларушчыны** – Ніла Гілевіча і Васіля Быкава (Народная воля, 2011, 30 верас.).

Абодва словы (з тоесным значэннем) маюць аснову **беларус-** (*беларус, Беларусь*). Часцей у маўленні выкарыстоўваецца другое слова – падуплывам лексемы *бацькаўшчына*, з фармальнай тоеснай структурай з фінальнай часткай **-шчына**.

Першае ж слова загалоўкавага шэрагу захоўвае выразную ўтваральную аснову *беларуск-* (+ *-асць*), у другім – на месцы суфіксавага **-ск-** спалучэнне **-шч-** (вынік чаргавання *ск / шч*), што графічна і вымаўленча аддаляе яго ад асновы ўтваральнага слова.

Як бачым, больш празрыстае па форме і семантычна першае з сінанімічных слоў. Яго аблічча падтрымліваецца і аналагічнымі структурамі тэрміналагічнай лексікі ў міжнародных выданнях. Напрыклад: *Беларусіка* (Albarutheni-sa: кн. 1 / рэд. А. Мальдзіс і інш. Мінск: Навука і тэхніка, 1993), *беларусіст, беларусістыка*.

Часам можна сустрэць (у газетах) напісанне з выразнай утваральнай часткай слова: **беларушчына**. Параўнаем з найменнем тэрытарыяльнага зместу *Брэстчына*. Шкада, што нашы слоўнікі не змяшчаюць неафіцыйных тэрытарыяльных найменняў, таму ў друку сустракаюцца розныя іх формы, што не спрыяе павышэнню культуры пісьмовай мовы.

Няма, на жаль, у акадэмічных слоўніках і разгляданых слоў **беларускаць, беларушчына**.

Унёсак, уклад. Мікола Паўлавіч Лобан *пісьменніцкай і навуковай дзейнасцю зрабіў вялікі ўнёсак у беларускую літаратуру, культуру, у мовазнаўчую навуку* (Роднае слова, 2011, № 10, с. 31). *Ды гісторыя не пра камп’ютар, хаця ён таксама ўнёс сваю долю ў нашыя адносіны* (Малодзец, 2011, № 10, с. 15).

Акадэмічныя слоўнікі падаюць толькі слова *ўклад*. Хоць натуральным ад *унесці / уносіць* (сваю долю ў штосьці) ёсць *унёсак* – з высокапрадукцыйным суфіксам **-ак**, які ў жывой народнай мове ўтварае назоўнікі разнастайнай семантыкі, у іх ліку і назоўнікі як вынік адпаведнага дзеяння: *адкормак, пярэзімак, пералетак,*

падранак ‘падстрэлены заяц’, *выдзірак* ‘поле на месцы пашы’, *шчынак* (ад *шчыняць*) ‘пласт сена’, *абцінак, асмалак, вылівак, ахапак, апорак, аскробак, наедак, прытулак, абутак, адзетак* (ад *абуць, адзець* з чаргаваннем *ц’ / т*) і інш.

Матэрыялы нашай кнігі “Беларускае народнае словаўтварэнне. Афіксальныя назоўнікі” (Мінск: Навука і тэхніка, 1977) сведчаць, што слова *ўнёсак* наўрад ці трэба залічваць да пазычання з суседніх (украінскай ці польскай) моў, як гэта сцвярджаецца ў “Слоўніку новых слоў беларускай мовы” (Мінск, 2009, с. 381). *Унёсак* – натуральнае слова беларускай мовы словаўтваральнага тыпу аддзеяслоўных дэрыватаў з семантыкай ‘вынік дзеяння, названага ўтваральным словам’. Дарэчы тут будзе нагадаць, што ў чэшскай і славацкай мовах гэтае паняцце азначаецца аднакаранёвым словам *prinos: prinos do vedy* – *унёсак* у веды, навуку.

Узначальваць, ачольваць. У свой час Саюз *беларускіх пісьменнікаў ачольвалі Міхась Лынькоў, Пятрусь Броўка, Максім Танк, Вольга Іпатава*... (Наша слова, 2011, 14 снеж.).

Слоўнікі падаюць толькі першае з аднакаранёвых слоў – *узначальваць* ‘стаяць (быць) на чале’, а другое з іх – *ачольваць*, што мае тую ж семантыку, не фіксуецца. Але ў нацыянальным друку Рэспублікі Беларусь яно часта карыстае. Пра гэта сведчыць і яго фіксацыя ў цяперашнім “Арфаграфічным слоўніку беларускай мовы” (аўт.-склад. А. Баршчэўская, Л. Баршчэўскі. Мінск: Радзёла-плюс, 2010). На с. 57 чытаем: **“ачолены, ачольваць, -ваю, -ваеш, -вае, -ваем, -ваеце, -ваюць”**.

Лексему *ачольваць* (і *ачолюць, ачолены*) мае і мова нашых суседзяў – супольнікаў сумеснай дзяржавы Вялікае Княства Літоўскае. Гэта засведчана і ў даведніку “Беларуска-ўкраінскі слоўнік”, выдадзеным у Кіеве выдавецтвам “Довіра” ў 2006 г. пад рэдакцыяй члена-карэспандэнта НАН Украіны, доктара філалагічных навук, прафесара Рыгора Піўтарака, дарэчы, былога аспіранта Інстытута мовазнаўства Акадэміі навук Беларусі. На с. 639 бачым: **“Узначальваць** недок. **Узначаліць** док. – *очолювати, очолити (що), стояти (бути) на чолі, стати на чолі (чого)”*.

Успадкаваць, унаследаваць. Разам з помнікамі *старадаўняга дойлідства, руінамі гарадзішчаў і замчышчаў мы ўспадкавалі ад мінулых пакаленняў і ўласныя геаграфічныя назвы – свое-*

асаблівы летапіс сваёй зямлі (Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Гродзенская вобласць: Нарматыўны даведнік. Пад рэдакцыяй В. Лемцюговай. Мінск: Тэхналогія, 2004, с. 7).

Успадкаваць паходзіць ад слова *спадкі*, якое падаецца ў слоўніках з тым жа значэннем, што і *спадчына*: “**Спадкі**, *мн.* – наследство... **Спадчына**, *ж.* – наследство” (“Беларуска-расійскі слоўнік” М. Байкова і С. Некрашэвіча, 1926, с. 296).

Пацвярджаюць гэта і тлумачальныя слоўнікі. Так, у “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” (1996, с. 614) чытаем: “**Спадкі**, *-аў (разм.)*. Маёмасць, спадчына, якая пасля смерці ўладальніка пераходзіць у карыстанне каго-небудзь. **Спадчына**, *-ы, ж.* 1. Маёмасць, якая пасля смерці яе ўладальніка пераходзіць у чыю-н. уласнасць”.

Ад слова *спадкі* ўтварылася *спадчына* (*спадк-ін-а – спадч-ына*) і прыметнік *спадкавы*, які ў слоўніку 1926 г. фіксуецца з тым жа значэннем, што і *спадчынны* (наследственный).

“**Наследовать** (сов. унаследовать). Получить (получать) в наследство от кого-л.” (Словарь русского языка. Т. 2. М., 1982, с. 392). У ТСБЛМ: “**Наследаваць**. Атрымаць (атрымліваць) у спадчыну якія-небудзь уласціваці, якасці бацькоў, продкаў. **Наследнік**. Асоба, якая атрымала спадчыну або мае права на яе атрыманне” (с. 392).

Дзеяслоў *наследаваць* ад *наследие* (*наследство*). У беларускай мове адэкваты назоўніка *наследие* (*наследство*), як сведчаць перакладныя слоўнікі, – *спадкі* і *спадчына*. Таму “асоба, якая атрымала спадчыну або мае права на яе атрыманне”, – гэта *спадкаемец* ці *спадчыннік*, але не *наследнік*. *Атрымаць у спадчыну*... – гэта

ніяк не *наследаваць*. “Руска-беларускі слоўнік” пад рэдакцыяй правадзейных членаў АН БССР Я. Коласа, К. Крапівы і члена-карэспандэнта АН БССР П. Глебкі (М., 1953, с. 289): “**Наследовать** 1) атрымліваць у спадчыну, атрымаць у спадчыну; 2) мець права на спадчыну, атрымліваць спадчыну”. Пацверджана гэта 4-м выданнем РБС (1993, т. 2, с. 154) і наступнымі перавыданнямі.

Адпаведнік рускага *унаследовать* ‘получить в наследство (наследие)’ – беларускае *ўспадкаваць* ‘атрымаць у спадчыну (у спадкі)’. Дзеяслоў *ўспадкаваць* – гэта аднаслоўны (вытворны) адпаведнік намінацыйнага злучэння *атрымаць у спадкі (спадчыну)*, інакш кажучы, кандэнсацыя гэтага словазлучэння ў адно (вытворнае) слова.

Такую мадэль утварэння адпаведнай намінацыі мае і ўкраінская мова: *ўспадкувати* < ‘удержати у спадок (спадщину)’ (Беларуска-ўкраінскі слоўнік, с. 651 – 652).

Лексема *ўспадкаваць* годна запаўняе лексічную лакуну ў літаратурнай мове. Адсюль і вытворныя *ўспадкаванне*, *ўспадкаваны*, *ўспадкаванасць*.

Як відаць, беларуская мова мае свае адмысловыя словы з коранем *спадк-* / *спадч-* на месцы рускіх з *наслед-*: *спадкі* і *спадчына* – *наследие* (*наследство*), *спадчыннік* і *спадкаемец* – *наследник*, *ўспадчаны* – *наследованный*, *спадчыннасць* – *наследственность*, *спадкаваць* – *наследовать*, *ўспадкаваць* – *унаследовать*, *ўспадкаваны* – *унаследованный* і інш.

Працяг будзе.

Павел СЦЯЦКО,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Кола гадоў

КАЛЯНДАР на 2013 год

Працяг. Пачатак на с. 39.

175 гадоў таму нарадзіўся Рыгор Кулжынскі (1838 – 1910?), этнограф, фалькларыст

175 гадоў таму заснавана газета “Минские губернские ведомости”. Выдавалася да 1918 г.

175 гадоў таму заснавана газета “Могилёвские губернские ведомости”. Выдавалася да 1918 г.

175 гадоў таму нарадзіўся Фелікс Тапчэўскі (псеўданім Хвэлька з Рукшэніц; 1838 – 1892), паэт-дэмакрат

160 гадоў таму нарадзіўся Іаахім Глінскі (1853 – 1898), спявак, арганіст, кампазітар

160 гадоў таму нарадзілася Соф’я Кавалеўская (1853 – 1918), фалькларыстка, пісьменніца, этнограф

150 гадоў таму нарадзілася Бірута (сапр. Амелія Даравінская; 1863 – 1891), беларуская і польская фалькларыстка, этнограф

150 гадоў таму нарадзіўся Баляслаў Тамашэвіч (1863 – ?), графік

140 гадоў таму нарадзілася Яўгенія Зільберберг-Скупнік (1873? – 1942), піяністка, педагог, заслужаны дзеяч мастацтваў Беларусі

130 гадоў таму нарадзіўся Янка Быліна (сапр. Семашкевіч; 1883 – 1955), паэт, драматург

125 гадоў таму нарадзіўся Янка Светлячок (сапр. Гаеўскі; 1888 – 1957), паэт, публіцыст, фалькларыст

120 гадоў таму нарадзілася Вера Ермалаева (1893 – 1938), рускі і беларускі мастак, педагог

120 гадоў таму нарадзіўся Усевалад Зорын (1893 – 1942), жывапісец, педагог

120 гадоў таму нарадзіўся А. Мрыі (сапр. Андрэй Шашалевіч; 1893 – 1943), празаік

120 гадоў таму нарадзілася Лідзія Навахацкая (1893 – ?), актрыса

120 гадоў таму нарадзіўся Юрка Снапко (сапр. Язэп Лявіцкі; 1893? – канец 1916), паэт

Заканчэнне на с. 85.

ФАРМІРАВАННЕ НАРОДНЫХ НАЗВАЎ АСОБЫ УПЛЫЎ САЦЫЯКУЛЬТУРНАГА СТАТУСУ І МІФАЛАГІЧНЫХ УЯЎЛЕННЯЎ

Сацыялізацыя асобы – а менавіта засваенне чалавекам сацыяльных роляў і сацыякультурных нормаў, далучэнне да жыццёвых каштоўнасцей сям’і, роду, грамадскай супольнасці – цікавы і доўгатэрміновы працэс, у якім задзейнічаны народныя веды, традыцыі, звычаі, абрады, што выпрацоўваліся і замацоўваліся ў народнай культуры на працягу стагоддзяў. Ён прадугледжвае не толькі мэтанакіраваны дзеянні, але і спантанныя ўплывы, дзякуючы якім дзіця далучаецца да культуры і становіцца раўнапраўным членам грамадства.

Да працэсу фарміравання асобы стыхійная народна-педагагічная традыцыя мэтанакіравана падключалася з самага пачатку існавання чалавека, асаблівай запатрабаванасцю комплекс народных ведаў, звычаяў, традыцый вызначаўся на этапах дзяцінства і ў перыяд пераходаў асобы на іншы сацыякультурны ўзровень у грамадстве.

Трэба адзначыць, што народныя веды і традыцыі, міфалагічныя ўяўленні пра чалавека на розных этапах жыцця знайшлі адлюстраванне не толькі ў сакральна-рытуальных дзеяннях, але і ў народнай назватворчасці, а менавіта ў назвах чалавека на пэўных узростах этапах, у адпаведных сацыяльных статусах.

Найбольш інтэнсіўная сацыялізацыя асобы адбываецца ў дзяцінстве, а менавіта ў перыяды ранняга маленства, маленства і ўласна дзяцінства, таму ў першую чаргу мы звернемся да народных найменняў дзяцей на названых узростах этапах.

Як у традыцыйным, так і ў посттрадыцыйным грамадстве своеасабліваасцю вызначаецца ўзростава перыяд дзіцяці ад нараджэння да двух-трох гадоў – перыяд *ранняга маленства*. Лічылася, што ў гэты час да капрызаў дзіцяці трэба ставіцца спагадліва, даваць больш свабоды, не звяртаць вялікай увагі на блюзнерствы, многае дараваць – інакш кажучы, песціць. Старэйшым дзецям забаранялася рабіць тое, што дазвалялася маленькім. У раннім маленстве дзяцей нельга было крыўдзіць, да маленькіх дзяцей практычна ніколі не прымяняліся сродкі пакарання: спакой, пяшчота, спагадлівасць вызначалі адносіны да дзяцей гэтага ўзросту ў сям’і.

Калі звярнуцца да народных найменняў дзяцей ва ўзросце ад нараджэння да двух-трох гадоў, то можна адзначыць, што прадстаўнікі гэтай узроставай групы маюць назвы з празрыстай матывацыяй: *груднячок, цмактунок, пялюшка-*

вы ‘трудное дзіця’; *апоўзлік, крыксун, немаўля, немчык, нямяцюлька* ‘зусім маленькае дзіця, немаўля’; *гадун, гадунок, гадавалы* ‘дзіця гадавога ўзросту’; *драбнота, драбязок, маль, крошка, карапуз, малеча* ‘маленькае дзіця’ [4, с. 19, 20]. Як бачым, найменні адлюстроўваюць у першую чаргу фізічныя ўласцівасці і ўзростава характарыстыкі дзіцяці.

Аднак паводле этналагічных даследаванняў і нашых асабістых назіранняў, дзяцей найменшай узроставай групы называлі яшчэ *анёламі* [1, с. 112]. Што датычыць паходжання гэтага наймення ў беларускай народна-гутарковай мове, то, верагодна, яно магло з’явіцца як вынік міфалагічных уяўленняў беларусаў пра дзяцей на дадзеным узроставым этапе – ад нараджэння да двух-трох гадоў дзіця лічылася святым, бязгрэшным, чыстым. Пра асаблівае стаўленне да немаўлят і прычыны такіх адносін выразна сведчыць запіс Ч. Пяткевіча, зроблены ў Рэчыцкім Палессі: “Дзіцятка – ета ангелочак кволенькі, дак яго трэба часценько купаць у чысценькай, цёпленькай вадзічцы, абціраць мякенькім ручніком, покуль не акрэпне да не падрасце. Старому можна памыцца хоць у памыйніцы, уцерціся хоць дзеркачом, то яго чорт не возьме, а за дзіця трэба журыцца, штоб не ўзяць граху на душу” [3, с. 353].

У беларусаў таксама існуе павер’е, што дзеткі, якія памерлі няхрышчанымі і не паспыталі малака маці, служаць у небе Богу як анёлы [1, с. 112].

Пераход у іншую ўзроставаю групу (з двух-трох да шасці-сямі гадоў: перыяд *маленства*) быў азначаны тым, што дзіця пачынала гаварыць. У гэты ж час яно набывала і іншыя назвы: *дзяцёнак, дзяціна, дзетка, дзіцянятка, дзіцё, рабёнак, малы*, аднак у народна-дыялектнай мове найбольш пашыранымі найменнямі дзяцей дадзенай узроставай групы былі лексемы *блзнюк, блзён, блзнота, блзнюкі* [4, с. 21]. Мы мяркуем, што такія намінацыі адлюстроўваюць народныя ўяўленні пра праведнасць і святасць чалавека ў гэты ўзростава перыяд. Не выключана, што назва *блзнюк* (і яе марфалагічныя варыянты) генетычна роднасная лексеме *блажэнны* ‘бласлаўлены, праведны, святы’. Калі звярнуцца да этналагічных і фалькларыстычных даследаванняў, знаходзім пераканаўчыя сведчанні, што, паводле народных уяўленняў, дзіця гэтага ўзросту лічылася крыніцай праўдзівасці, бязгрэшнасці: *Чалавек да сямі лет праўду гаворыць; Дзіця не салжэ; Малое і п’янае найлепшу праўду скажа* [2, с. 124], параўнаем з рускай прыказкай

Устамі младенца глаголет істина. На карысць гэтага меркавання сведчаць таксама і матэрыялы этналагічных крыніц, у якіх адзначаюцца адпаведныя ўважлівыя і клапацілівыя адносіны да дзіцяці ўказанай узроставай групы з боку бацькоў і членаў сельскай грамады. Так, паводле матэрыялаў этналагічных даследаванняў, *блзніюкі*, таксама як і *анёлкі*, былі акружаны ў сям’і ўвагай і клопатам бацькоў, старэйшых, але жаданні і просьбы іх выконваліся толькі ў тым разе, калі бацькі лічылі гэта неабходным – *блзніюкоў* паступова пераставалі песціць, а ў практыцы выхавання і навучання пераходзілі да мэтанакіраванага педагагічнага ўздзеяння і пачыналі прывучаць дзіця да працы [1, с. 112].

На наступным узроставым этапе (ад шасці-сямі да дванаццаці – чатырнаццаці гадоў: перыяд *уласна дзяцінства*) дзяцей яшчэ працягвалі называць *блзнамі*, *блзніюкамі*, але побач таксама ўжываліся і іншыя намінацыі: для хлопчыкаў – *хлопец*, *хлапец*, *малец*, для дзяўчынак – *дзяўчо*, *дзеўка*, *дзяўчына*. На нашу думку, такія назвы выразна сведчаць пра ўзнікненне новых асаблівасцей у практыцы выхавання і навучання. Менавіта гэты ўзростава перыяд звязаны з афармленнем гэндарнага падыходу ў працэсе выхавання і навучання: адрозненні ў гульнях, працоўных занятках дзяцей, што і адлюстравалася ў народнай назватворчасці. Таксама варта адзначыць, што ў гэты перыяд у традыцыйным грамадстве ўпершыню з’яўляліся адрозненні ў адзенні – у шэсць-сем гадоў адбывалася першае пераапраананне дзяцей: хлопчыка – у першыя штаны, а дзяўчынку – у спадніцу [1, с. 117].

Завяршэнне перыяду сацыялізацыі асобы народная свядомасць звязвала з уступленнем чалавека ў шлюб. У традыцыйным грамадстве шлюб усведамляўся як сакральны інстытут, які пазітыўна маркіруе чалавека (параўнаем сінанімічную пару: *жаніцца* – *ачалавечыцца*). Беларусы асуджалі людзей, якія не стварылі сям’і. Зразумела, што гаворка не ішла пра фізічна або псіхічна хворых людзей. Тыя, хто не ўступіў у шлюб, дэманалагізаваліся, набывалі абрысы сакральна негатыўнай істоты, падвяргаліся грамадскай ізаляцыі. Так, напрыклад, факт народзін новага чалавека напачатку стараліся ўтойваць ад старых дзеў, каб тыя не ўраклі. Згодна з народнымі міфалагічнымі ўяўленнямі, пакаранне за бясшлюбнасць чакала чалавека не толькі пры жыцці, але і пасля яго смерці. Так, на Віцебшчыне зафіксавана павер’е, згодна з якім старыя дзевы на тым свеце будуць пасвіць казлоў, а старыя халасцякі – коз [5, т. 1, с. 148].

Адпаведна ў народна-гутарковай мове існаваў шэраг найменняў, якія характарызавалі чалавека, што не стварыў сям’і, і спектр такіх найменняў дастаткова шырокі. Так, старога халасцяка

называлі *стары дзяцюк*, *сівун*, *мірун*, *саломенны жыніх*, *нікалаеўскі халасцяк*, *стары кавалер*, *керанскі*, *высівень*, *жаніхайла*, *перастарак* [4, с. 41; матэрыялы апытанняў аўтара, далей МА]. Матывацыя адзначаных найменняў дастаткова празрыстая, яны выступаюць паказчыкам лімінальнасці, сацыяльнай адчужанасці асобы.

У анамасіялагічным плане цікавая назва *керанскі* ‘стары халасцяк’. Відавочна, што яе ўтварэнне звязана з вобразна-асацыятыўным пераасэнсаваннем, у аснове якога масава растыражаваная ў савецкі час гісторыя пра ўцёкі за мяжу старшыні Часовага ўрада А. Керанскага, пераапраанутага ў жаночую сукню, пасля кастрычніцкага перавароту. Паколькі пераапраананне ў традыцыйнай культуры выкарыстоўвалася выключна ў пэўных рытуальных дзеяннях, якім надаваўся сакральны сэнс, то ў іншых умовах гэта лічылася непрымальным, нечым анамальным. Такім чынам, відавочна, што ў народнай свядомасці намінацыя *керанскі* ў значэнні ‘стары халасцяк’ суадносіцца з асобай незразумелай гэндарнай прыналежнасці і з’яўляецца паказчыкам яе сацыяльнай адчужанасці.

Асабліва негатыўным было стаўленне да старых дзевак, бо, згодна з уяўленнямі ў традыцыйнай культуры, жанчына магла цалкам рэалізаваць сябе толькі ў шлюбе, таму старая дзеўка паўсюдна падвяргалася ганьбе [5, т. 2, с. 206]. У беларускіх народных гаворках як найменні старых дзевак бытуюць лексемы *надаўба*, *сівуля*, *бабіца*, *векавуха*, *перастарка*, *выстарак*, *окыдышчэ*, *засядзелка*, *пераседзелка*, *стрымка* [4, с. 41, 42]. Матывацыя намінацый празрыстая, відавочна, што яны суадносяцца з асобай, якая “пераседзела ў дзеўках”, г. зн. затрымалася ў сацыяльна-ўзроставай агульнасці юнакоў і дзяўчат больш за традыцыйна вызначаны тэрмін.

Сацыяльны статус такой жанчыны, дакладней, яго адсутнасць, падкрэсліваўся не толькі назвай, але і адпаведным адзеннем, якое немаладая незамужняя жанчына абавязана была насіць. Так, векавухі не мелі права апранаць галаўныя ўборы замужніх жанчын (напрыклад, намітку) і рабіць прычоскі, уласцівыя замужняй жанчыне, аднак разам з тым яны не маглі заставацца і ў дзівочым строі, іх убранне ўяўляла сабой эклектыку з элементаў жаночага і дзівочага касцюмаў. Акрамя таго, іх удзел у грамадскіх падзеях быў значна абмежаваны. Так, векавухам не дазвалялася, напрыклад, хадзіць у адведкі да парадзіхі, удзельнічаць у хрэсьбінах, пячы вясельны каравай, хадзіць сватаць маладую і да т. п. [5, т. 1, с. 148].

Выклікаюць цікавасць народныя найменні замужніх жанчын, свайго роду паказчыкі сацыяльнага дабрабыту ў шлюбе. У славянскім свеце шырока вядомая традыцыя, калі жанчына пасля ўступлення ў шлюб насіла імя мужа або мянушку,

вытворную ад яго [5, т. 2, с. 206]. Адзначым некаторыя намінацыі замужніх жанчын, зафіксаваныя ў вёсках Глыбоцкага раёна. Так, да імені замужняй жанчыны традыцыйна дадавалася імя яе мужа – *Іванава Стася, Антонава Ліда, Эдзікава Антаніна, Толькава Вэрыя*. Але такі спосаб намінацыі выкарыстоўваўся толькі ў адносінах да жанчын, шлюб якіх, паводле грамадскай думкі, быў удалы. Жанчыны, у якіх муж адрозніваўся тымі ці іншымі псіхафізічнымі асаблівасцямі, адмоўнымі маральнымі якасцямі, або ўдовы іменаваліся па наступнай мадэлі – прозвішча мужа плюс дэрыват *-ых (-іх)* – *Пачопчыха* (ад прозвішча *Пачопка*), *Будчыха* (ад прозвішча *Будзько*), *Кастыліха* (ад прозвішча *Кастыль*), што падкрэслівала іх сямейнае і грамадскае становішча і абумоўлівала адпаведныя адносіны з боку грамадскасці (МА).

Істотным недахопам шлюбу ў вачах грамады і сям’і таксама лічылася адсутнасць сватаўства з боку бацькоў мужа, паколькі ў народнай традыцыі шлюб лічыўся законным толькі пасля здзяйснення ўсяго комплексу вясельных абрадаў і звычаяў. Гэта знайшло адлюстраванне ў беларускай народна-гутарковай мове – замужняя жанчына, якая выйшла замуж без сватаўства бацькоў з боку мужа, мела назвы *набіванка, набовіч, набоіч, набойка* [4, с. 46]. Матывацыя адзначаных найменняў зразумелая – ‘жанчына, якая сама набілася ў жонкі’, яны паказваюць як на пэўны недахоп такога шлюбу, так і на стаўленне грамадскай думкі да жанчыны, якая парушыла народныя звычаі і традыцыі.

Якасная змена сацыяльнага статусу асобы была звязана не толькі са шлюбам, але і з разводам шлюбнай пары. Так, у беларускай народна-гутарковай мове ёсць шэраг найменняў чалавека, які скасаваў шлюб: *развадны, разводнік, разводчык, развадзенец, разводка, развадзельніца, развадная, развадуха, разлучэнка, разлучэнец, разлучнік* [4,

с. 72]. Матывацыя найменняў празрыстая, аднак некаторыя з іх можна кваліфікаваць як свайго роду паказчык тыпу разводу і сацыяльнага статусу асобы пасля скасавання шлюбу.

Матэрыялы этналагічных крыніц сведчаць, што развод у традыцыйным грамадстве мог быць часовы (меў назву *прочкі*) і канчатковы (называўся *разлучыны*). Дзеянні бакоў падчас прочак строга не рэгламентаваліся, у той час як разлучынам былі ўласцівы прадметна-атрыбутыўная сімволіка і магічна-рытуальныя дзеянні, якія супраджаліся вербальным тэкстам [1, с. 346]. У выніку былія сужонкі апыналіся ў новых сацыяльных ролях і мелі права ўступаць у новы шлюб. Новы сацыяльны статус, у сваю чаргу, адлюстроўваўся ў найменнях *разлучэнка, разлучэнец, разлучнік* ‘чалавек, які аформіў разлучыны’.

Як відаць з прааналізаванага матэрыялу, няўласнае найменне асобы выразна адлюстроўвае міфалагічныя ўяўленні пра пэўны перыяд жыцця чалавека і статус асобы ў сям’і і грамадстве, яно з’яўляецца свайго роду “кодам”, адпаведна якому выстройваюцца педагагічныя намаганні, накіраваныя на забеспячэнне сацыяльнай паспяховасці асобы, і міжасабовыя адносіны з іншымі членамі сям’і і грамадскай супольнасці.

Спіс літаратуры

1. **Беларусы** / склад. В. К. Бандарчык [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – Т. 5 : Сям’я.
2. **Прыказкі і прымаўкі** : у 2 кн. / навук. рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 2.
3. **Пяткевіч, Ч.** Рэчыцкае Палессе / Ч. Пяткевіч. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2004.
4. **Чалавек** : тэматычны слоўнік / навук. рэд. Л. П. Кунцэвіч, А. А. Крывіцкі. – Мінск : Беларус. навука, 2006.
5. **Славянские древности** : этнолінгвістыческий словарь : в 5 т. / под ред. Н. И. Толстого. – М. : Междунар. отношения, 1995, 1999. – Т. 1, 2.

Наталля СІВІЦКАЯ,
кандыдат філалагічных навук.

3 гісторыі слоў

КАЛЯНДАР І КАЛЯДЫ

Каляндар даўно ўжо стаў часткаю нашага паўсядзённага жыцця. Ён дапамагае планаваць справы і адпачынак, нагадвае пра святы. Ён сапраўдны дапаможнік, неабходны ўсім. А як слова *каляндар* увайшло ў нашу мову, што агульнага ў яго і назвы ўсімі любімага свята *Каляды*?

Першыя сістэмы вымярэння і ўліку часу з’явіліся ў Старажытным Рыме. Пазней яны былі запазычаны еўрапейскімі народамі. Запазычылася і назва. Праз некаторы час недасканалы старажытнарымскі каляндар быў заменены юліян-

скім, але назва *каляндар* засталася (параўн. фр. *calendrier*, ням. *Kalénder*, галанд. *kalénder*, англ. *calendar*, італ., ісп. *calendario*, фін. *kalenteri*).

Сучасная лексема *каляндар* мае некалькі значэнняў: ‘даведачнае выданне ў выглядзе кнігі, брашуры ці асобных лістоў друкаванага матэрыялу, якое змяшчае паслядоўны пералік дзён, тыдняў і месяцаў года з абазначэннем памятных і святочных дат’; ‘сістэма лічэння дзён у годзе’; ‘размеркаванне па днях, месяцах асобных відаў дзейнасці’ [1, т. 2, с. 596].

З заходнееўрапейскіх моў слова *каляндар* трапіла ў славянскія (параўн. бел. *каляндар*, укр. *календар*, рус. *календарь*, польск. *kalendarz*, чэш. *kalendář*, славац. *kalendár*, харв. *kalendar*, серб. *календар*, макед., балг. *календар*) [2, т. 1, с. 370 – 371].

Большасць этымолагаў лічаць, што *каляндар* – запазычанне з лацінскай мовы. Познелацінскае *calendarius* ‘каляндар’ звязана з лац. *calendarium* ‘запіс пазыкі’, ‘пазыковая кніга крэдытора’, ‘пералік календ’, якое, у сваю чаргу, паходзіць ад *calendae* ‘календы’, ‘першы дзень месяца’. У беларускую мову слова трапіла, хутчэй за ўсё, праз польскую (параўн. польск. *kalendarz*) [3]. Некаторыя навукоўцы мяркуюць, што лац. *calendae* ‘першы дзень месяца’ звязана з *calāre* ‘выкрыкваць, склікаць’ (роднаснае грэч. *χαλέω* ‘клічу’, прасл. **kolkolъ* ‘звон’) [4], і тлумачаць гэта тым, што ў Старажытным Рыме традыцыйна першы дзень месяца некалькі разоў абвяшчаў памочнік вярхоўнага жраца.

Календа – у Старажытным Рыме назва першага дня месяца. Гэты дзень меў асабліва вялікае значэнне ў арганізацыі грамадскага жыцця (час выплаты падаткаў, пазыкі, працэнтаў па даўгах і г. д.). А ў грэкаў паняцця календ не было, таму што шматлікае грэчаскае насельніцтва, якое жыло ў межах Рымскай імперыі, не лічыла час па календах. Таму фразеалагізм (*адкласці да грэчаскіх календ* (стаў крылатым у многіх мовах свету) меў наступныя тлумачэнні: ‘даўжнік зусім не збіраецца вяртаць грошы’, ‘тэрмін чакання нявызначаны’, ‘пустыя абяцанні, падзеі, якія ніколі не здзейсяцца’. Гэты выраз часта паўтаралі тады, калі гаворка заходзіла пра неплацельшчыка падаткаў і непапраўнага даўжніка.

Многія этымолагі лічаць, што да лацінскага *calendae* ‘першы дзень месяца’ ўзыходзіць і назоўнік *каляда* ‘даўнейшы абрад хаджэння па хатах у калядныя вечары з віншаваннем, велічальнымі песнямі і пад.’, ‘песня, якая спяваецца ў час гэтага абраду’, ‘падарункі, атрыманыя ад гаспадара за віншаванне, песні’ [2, т. 1, с. 415]. У беларускіх дыялектах сустракаецца і іншае значэнне слова: ‘калядны вечар, куцця’, ‘свята нараджэння Хрыста’, ‘плата святару за хрэсны ход у час Каляд’, ‘хвост вепрука, які вараць на куццю і ядуць у «багатую каляду»’, ‘вяпрук, якога колюць на Каляды, туша яго’. Слова *коледа* сустракаецца і ў выразе *збор-коледа* ‘пра розныя рэчы, сабраныя ў адну купу’ [5, т. 4, с. 215 – 216].

Ужываюцца і вытворныя: *калядаванне*, *калядаваць* ‘хадзіць па дварах у калядныя вечары, віншаваць гаспадароў, спяваючы калядныя песні’, *каляднік*, *калядоўшчык* ‘той, хто калядуе, ходзіць па калядзе’, *калядніца* ‘калядная пара; калядная ноч’, ‘пост перад Калядамі’, *калядны*

‘які мае адносіны да Каляд; які бывае на Каляды’, *Каляда* (*Каляды*) ‘царкоўнае хрысціянскае свята нараджэння Хрыста, якое адзначаецца 25 снежня па ст. ст. і ў наступныя дні да вадохрышча’ [1, т. 2, с. 595].

Слова *каляда* – адно з найстаражытнейшых запазычанняў з лацінскай мовы. У іншых славянскіх мовах лексемы маюць такія самыя карані (прасл. **kolęda* ‘Новы год; Раство; калядаванне’), а значэнне можа крыху адрознівацца: параўн. укр. *коляда* ‘свята нараджэння Хрыста, калі спяваюць калядныя песні’, ‘песні ў калядны вечар’, ‘падарунак каляднікам за песні’, ‘пернік, які давалі каляднікам’ (*колядка*, *колядовати*), рус. *коляда* ‘свята нараджэння Хрыста, калі спяваюць калядныя песні’, ‘вечар напярэдадні каляд’, ‘абрадавая песня’, ‘падарунак каляднікам за песні’, дыял. ‘вяпрук, якога колюць на Каляды’, польск. *Kolęda* ‘калядная песня’, ‘навагодні або калядны падарунак’, ‘адведванне вернікаў ксяндзом’, стараж. ‘хаджэнне па хатах з песнямі і збіранне дароў’ (*kolędować*), н.-луж. уст. *kóloda* ‘навагодні падарунак’, палаб. *kolęde* ‘снежань’, чэш. *Koleda* ‘калядная песня’, ‘час, калі спяваюць калядныя песні’, ‘падарунак каляднікам’, ‘падарунак на Новы год’, стараж. ‘наведванне парафіян ксяндзом’, стараж. *kolada* (*koleda*) ‘падарунак на ялінку’ (*koledovati*), славац. *koleda* ‘калядная песня, якую спяваюць на Новы год’, ‘узнагарода каляднікам’, ‘наведванне парафіян ксяндзом’, славен. *kalęda* ‘абрад, свята, калі ходзяць па хатах з музыкай і песнямі і збіраюць падарункі’, ‘куцця (вечар)’, дыял. *kólende* ‘навагодні падарунак’, серб. *кòледа*, *колéда* ‘калядаванне, хаджэнне па хатах з песнямі’, макед. *коледа* ‘калядаванне, куцця (вечар)’, ‘свята нараджэння Хрыста’, балг. *коледа*, *коляда*, *коленда* ‘каляды’, славен. *kolęda* ‘калядаванне; група каляднікаў’, ст.-слав. *колада* ‘навагодняе свята’ [5, т. 4, с. 215 – 216]. Першапачаткова свята, хутчэй за ўсё, было звязана з пачаткам года (даўнія рымскія свята “календы” адзначалі з 1 да 5 студзеня). Пазней у сувязі з хрысціянскім уплывам *kolęda* стала адносіцца да свята нараджэння Хрыста.

Спіс літаратуры

1. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск, 1978. – Т. 2.
2. Черных, П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка / П. Я. Черных. – М., 1994. – Т. 1.
3. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – М., 1986. – Т. 2. – С. 166.
4. Этимологічний словник української мови. – Київ, 1985. – Т. 2. – С. 349.
5. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1987. – Т. 4.

Ірына ЛАПУЦКАЯ,

старшы выкладчык кафедры беларускай і рускай моў Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Міністэрства адукацыі прапануе

АД ПРОСТАГА СКАЗА ДА СКЛАДАНАГА

МЕТАДЫЧНЫЯ ПАРАДЫ І РЭКАМЕНДАЦЫІ

Працяг. Пачатак у №№ 7 – 9, 11.

ДАДАНАЯ ЧАСТКА Ё СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫМ СКАЗЕ: ШТО ДАДАЕЦЦА?

СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ

З ДАДАНЫМІ АЗНАЧАЛЬНЫМІ ЧАСТКАМІ

Мэта заняткаў* – узнавіць і замацаваць веды вучняў пра асаблівасці структуры складана-залежных сказаў з даданымі азначальнымі часткамі, развіваць уменне выкарыстоўваць сказы гэтага тыпу ў маўленні і правільна ставіць знакі прыпынку.

Разгляд сказаў *практыкавання* 63 трэба пачаць з *уласна азначальных канструкцый*, у складзе якіх даданая частка паясняе ў галоўнай назоўнік (сказы 1 – 4). Увага вучняў звяртаецца на немагчымасць змены месца даданай часткі ў сказах гэтага тыпу. Акрэсліваюцца сэнсавыя адценні, якія ўносяць злучальныя словы ў азначальную частку. Асаблівай увагі патрабуе тая частка правіла, дзе паведамляецца, што даданыя азначальныя са злучальнымі словамі *дзе*, *калі* (сказы 2, 3) абазначаюць прымету прадмета і маюць акалічнасныя адценні месца і часу. Даданыя часткі гэтага тыпу далучаюцца да назоўнікаў, што маюць прасторавыя і часавыя значэнні (*дарога* і *дзень*). Неабходна сканцэнтраваць увагу вучняў на пастаноўцы пытання да даданай часткі: *...на дарозе, (якой?) дзе ажыццяўляюць сваю жыццёвую вандроўку людзі; дзень, (які?) калі вы не папоўнілі сваёй адукацыі хаця б маленькім, але новым для вас кавалкам ведаў*. Такія прыёмы работы над часткамі складаназалежнага сказа неабходныя, каб не дапусціць змешвання даданых акалічнасных і азначальных частак з прасторавым і часавым адценнем. Затым аналізуюцца сказы з *выдзяляльна-азначальнымі* часткамі, якія вылучаюць пэўны прадмет з шэрагу аднародных. Галоўная частка такіх сказаў мае ўказальныя займеннікі *той, такі* (яны знаходзяцца перад апорным назоўнікам) і выражае

незавершаную думку, патрабуючы азначэння даданай часткай (сказы 5 – 8). Заўважым, што і ў сказах гэтага тыпу даданыя могуць набываць праз ужыванне злучнікаў і злучальных слоў дадатковыя акалічнасныя адценні (напрыклад, мэтавае адценне ў сказе 5). Адзначаецца, што сродкамі сувязі даданых азначальных частак з галоўнымі могуць быць злучальныя словы (яны ўжываюцца часцей, гл. сказы 1 – 4, 6 – 8), радзей злучнікі (сказ 5).

У *практыкаванні* 64 вучні знаёмяцца з *займеннікава-азначальнымі* даданымі часткамі, якія адносяцца да ўказальных (сказы 1 – 4, 6, 7) або азначальных (сказ 5) займеннікаў, канкрэтызуючы іх змест. Асаблівацца гэтага тыпу сказаў – адсутнасць уласна азначальных адносін: апорны займеннік указвае на асобу ці прадмет, а даданая частка – разгорнутая, апісальная назва гэтага прадмета: *Надзея – гэта тое, чым дышае каханне*. Трэба адзначыць, што ўказальныя словы галоўнай часткі разам са злучальнымі словамі і злучнікамі даданай часткі ўтвараюць суадносныя пары *той – хто, тое – што, тыя – то, усё – што*. Кампаненты такіх пар могуць размяшчацца побач або могуць быць адзелены адзін ад аднаго іншымі членамі сказа. Што да злучальных слоў, то ў даданай частцы яны выконваюць ролю дзейнікаў (сказы 1, 2, 5, 7) і выказнікаў (сказы 3, 4, 6). Можна адзначыць, што ў 1-м і 2-м сказах слова *і* з'яўляецца ўзмацняльнай часціцай, надаючы большую сэнсавую вагу словам, да якіх далучаецца (*і будучыню, і ў слове*). Дадатковае заданне да *практыкавання* можа заключацца ў працы над міжмоўнымі паронімамі. Так, у 7-м сказе вучні сутыкаюцца з прыметнікам *карысныя*. Старшакласнікі могуць растлумачыць, што ў беларускай мове гэты прыметнік мае значэнні 'які прыносіць карысць', 'які складае частку цэлага, выкарыстоўваецца

* Заданні і *практыкаванні* змешчаны ў дапаможніку: Бут-Гусаім, С. Ф. Складаны сказ без складанасці / С. Ф. Бут-Гусаім, В. М. Касцючык, М. І. Новік. – Мінск: Аверсэв, 2012. – 140 с.

Звяртаем увагу чытачоў. Вучэбная праграма факультатывных заняткаў на беларускай мове для IX класа "Складаны сказ без складанасці" змешчана ў № 10 за 2011 г.

непасрэдна па прызначэнні'. А ў рускай мове прыметнік *корыстны* абазначае 'заснаваны на карыслівасці', 'які імкнецца да асабістай выгады'. Вучням паведамляецца, што такія словы называюцца *міжмоўнымі паронімамі*. Замацаванню ўмення адрозніваць значэнні паронімаў гэтага тыпу будзе садзейнічаць заданне скласці сказы са словамі бел. *дыван* 'выраб з цяжкай варсістай узорыстай тканіны' і рус. *диван* 'прадмет мэблі з доўгім сядзеннем, спінкай, ручкамі ці валікамі', бел. *грэбля* 'насціл з бярэвення ці галля для праезду па гразкім месцы, гаць' і рус. *гребля* 'спосаб перамяшчэння судна па паверхні вады з дапамогай вёслаў, якія прыводзяцца ў рух мускульнымі намаганнямі чалавека'.

Прыведзеныя ў *практыкаванні 65* выслоўі вучні павінны будучы перакласці на беларускую мову. Каб пазбегнуць неўжывальных у беларускай мове дзеепрыметнікавых формаў пры перакладзе з рускай мовы, можна выкарыстаць даданыя сказы, напр.: *Книга – памятник ушедшим в вечность* умам. – *Книга – помник розумам, якія адышлі ў вечнасць*. Дзеепрыметнікавыя формы з суфіксамі *-ш-*, *-ўш-* непажаданыя ў сучаснай беларускай мове. Таму пры перакладзе такія формы замяняюцца дзеепрыметнікамі з суфіксам *-л-*: *Книги делают нас наследниками минувших веков*. – *Кнігі робяць нас спадчыннікамі мінулых стагоддзяў*. Робячы пераклад, трэба адзначыць, што беларускія дзеепрыметнікі пішуцца з адным *-н-*: *Человек, вооружённый знанием, – непобедим*. – *Чалавек, узброены ведамі, – непераможны*. Адпаведнікамі субстантывавальных дзеепрыметнікаў будучы ў беларускай мове назоўнікі: *Будь осторожен, разговаривающий!* – *Будзь асцярожны, моўца!* Можна прапанаваць вучням падабраць беларускія адпаведнікі да іншых субстантывавальных дзеепрыметнікаў: *отрёкшийся – адрачэнец, сочувствующий – спачувальнік, верующий – вернік, неверующий – бязверац, няверац*. Перакладаючы прыведзеныя ў *практыкаванні* выслоўі, трэба звярнуць увагу, што кароткія прыметнікі ў нашай мове неўжывальныя. Таму кароткім формам прыметнікаў у рускай мове адпавядаюць поўныя формы ў беларускай: *осторожен – асцярожны, непобедим – непераможны*.

Выконваючы *прыктыкаванні 66*, вучні павінны растлумачыць лексічнае значэнне слова *андарак* 'жаночая спадніца, якую шылі з узорнага сукна дамашняй вытворчасці'. Найбольш распаўсюджаным узорам на андараку быў тканы геаметрычны арнамент у клетку ("у шашкі"), калі на чырвоным, сінім, чорным фоне стасаваліся, перакрываюваліся вузкія палоскі вішнёвага, блакітнага, чорнага і іншых колераў. У якасці дэкаратыўных элементаў часта ўжываліся тасём-

кі і стужкі. Шыкоўна выглядалі гафрыраваныя андаракі. У *практыкаванні* даецца інфармацыя пра іх выраб. Вучні прыгадваюць прыказку, у якой называецца гэты від адзення: *Познаюць нашу дачку і ў андарачку*. Склаўшы сказы з прыведзеных у *практыкаванні* кампанентаў, вучні заўважаюць, што прымета прадмета можа быць выражана ў маўленні рознымі спосабамі. Кожны з іх мае свае сэнсавыя і стылістычныя асаблівасці. Складаназалежныя сказы і канструкцыі з адасобленымі азначэннямі больш ужывальныя ў *кніжных* стылях мовы, а простыя сказы з аднароднымі членамі, недапасаванымі азначэннямі і ўстаўнымі канструкцыямі выкарыстоўваюцца ва ўсіх стылях.

Выпраўляючы граматычныя і стылістычныя памылкі ў прыведзеных у *практыкаванні 67* сказах, вучні павінны засвоіць, што пры дзеясловах з адмоўем *не* залежны кампанент часцей ужываецца ў форме роднага склону: *У бібліятэцы з'явіліся новыя даведнікі, якіх ніхто са студэнтаў не чытаў*. Даданыя азначальныя са значэннем месца, якое выражана пры дапамозе злучальнага слова *дзе*, могуць ужывацца пры апорным назоўніку з прасторавым значэннем. Такі даданы сказ не можа адносіцца да назоўніка *ліст*. Правільна пабудаваны сказ выглядае наступным чынам: *Навуковец прачытаў ліст, у якім паведамлялася пра походжанне назваў вёсак Пінскага раёна*. Недапушчальна ў складаным сказе ў якасці аднародных сінтаксічных элементаў спалучаць адасобленыя азначэнні і даданыя азначальныя сказы. Таму неабходна перабудаваць сказы 4 і 5 наступным чынам: *Човен, які быў выдзеўбаны з цэльнага ствала дрэва і рухаўся з дапамогай аднаго вясла, шырока выкарыстоўваўся ў рыбалоўстве; Тадэвуш Касцюшка, які быў названы народным героем Амерыкі і Польшчы і імя якога шануюць французы і англічане, не адзін дзясятка гадоў пражыў далёка ад радзімы*. У якасці дадатковага задання можна прапанаваць вучням вызначыць скланенне ўласных імёнаў *Тадэвуш (II)* і *Касцюшка* (рознаскланяльны) і праскланяць гэтыя словы.

СКЛАДНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ

З ДАДАНЫМІ ДАПАЎНЯЛЬНЫМІ ЧАСТКАМІ

Мэта заняткаў – узнавіць і замацаваць веды вучняў пра асаблівасці структуры складаназалежных сказаў з даданымі дапаўняльнымі часткамі, удасканаліць уменні правільна расставіць знакі прыпынку ў гэтых сказах, складаць іх схемы.

Пачаць працу трэба з тлумачэння значэння слова *дапаўняльная* (рус. *изъяснительная*) частка, г. зн. 'тая, што дапаўняе, тлумачыць, паясняе'. Выконваючы *практыкаванні 69*, старшакласнікі

паўтараюць, што даданы дапаўняльны сказ адносіцца ў галоўнай частцы да тых членаў сказа, якія маюць значэнне маўлення, думкі, пачуцця, ацэнкі і патрабуюць канкрэтызацыі (раскрыцця значэння). Таму галоўная частка такіх сказаў часта з’яўляецца няпоўным сказам. Даданая частка: а) *непасрэдна раскрывае змест маўлення, думкі, успрымання* (сказы 1, 3, 4, 6 – 10); б) *абазначае сітуацыю, якая з’яўляецца прадметам ацэнкі ці эмацыйнай рэакцыі* (сказы 2, 5). Вызначаючы сродкі сувязі паміж галоўнай і даданай часткамі сказа, варта прыгадаць прыёмы размежавання аманімічных злучнікаў і злучальных слоў. Так, у 8-м сказе *што* – злучнік, таму што яго можна апусціць: *Захавалася паданне, што на месцы возера Свіцязь быў чудаўны палац*. А ў 3-м сказе да злучальнага слова *што* можна далучыць часціцу: *Заўсёды будзь гатовы выказаць, што (іменна) думаеш*. Вучні характарызуюць значэнні, што маюць даданыя дапаўняльныя часткі, звязаныя з галоўнымі пры дапамозе розных злучнікаў і злучальных слоў: пэўнасці, дакладнасці (злучнік і злучальнае слова *што*), сумнення (злучнік *нібыта*), пажаданасці (злучнік *каб*), спосабу дзеяння, месца, умовы (злучальныя словы *як, дзе, калі*). Трэба падкрэсліць, што ў саставе даданай дапаўняльнай часткі (*Добра, калі ў цябе ёсць сябар*. *Добра, калі ёсць запас на ліхі час*) калі з’яўляецца злучальным словам.

Трэба заўважыць, што даданыя дапаўняльныя часткі могуць далучацца і да назоўніка са значэннем маўлення, думкі, пачуцця. Так, у 8-м сказе *Захавалася паданне, што на месцы возера Свіцязь быў чудаўны палац* вылучаецца даданая дапаўняльная частка. У галоўную частку такога сказа можна ўставіць указальнае слова *пра тое*, якое з’яўляецца дапаўненнем. Падобнымі да такіх кан-

струкцый з’яўляюцца сказы з даданымі азначальнымі часткамі, напрыклад: *Звесткі, што былі атрыманы ад разведчыкаў, прымусілі нас адступіць*. У галоўную частку такіх сказаў нельга падставіць указальнае слова *пра тое*, а злучальнае слова *што* ў даданай можна замяніць злучальным словам *якія*, найбольш тыповым для выражэння азначальных адносін.

Практыкаванне 70 вучні выконваюць самастойна з наступнай калектыўнай праверкай.

У практыкаванні 71 да простых сказаў з пачочнымі словазлучэннямі, якія паказваюць на крыніцу паведамлення, вучні павінны падабраць сінанімічныя складаназалежныя сказы з даданымі дапаўняльнымі часткамі. Выкарыстоўваючы ў складаных сказах розныя сродкі сувязі, можна выразіць разнастайныя адценні значэння: дакладнасць, пэўнасць (*Паданне сведчыць, што гаспадар паселішча надаў гораду імёны сваіх дачок – Ружы і Ганны*); сумненне, меркаванне (*Паданне сведчыць, быццам гаспадар паселішча надаў гораду імёны сваіх дачок – Ружы і Ганны*); час, спосаб дзеяння, месца і іншае (*Старожылы расказалі, калі паселішча заснаваў лунінец – выхадзец з вёскі Лунін; Сведкі прыгадваюць, як каралева Бона назвала Пружаны маленькім Міланам; Летапісы адзначаюць, дзе князь Давід загадаў пабудаваць Гарадок*).

Практыкаванні 72, 73 вучні выконваюць самастойна з наступнай узаемаправеркай у парах.

Працяг будзе.

Святлана БУТ-ГУСАІМ,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Асобы ў методыцы

ВАСІЛЬ ПРОТЧАНКА

Протчанка Васіль Ульянавіч (07.04.1930 – 23.02.2002) – вучоны-метадыст. Закончыў Мазырскі педагагічны інстытут (1958). Кандыдат педагагічных навук (1980), доктар педагагічных навук (1990), прафесар (1993). Прадмет навукова-метадычных пошукаў – удасканаленне зместу школьнага курса беларускай мовы, распрацоўка і ўкараненне ў практыку навучання эфектыўных метадаў і прыёмаў.

Аўтар больш як 130 навукова-метадычных прац. Сярод іх: манаграфія “Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове” (2001), падручнік “Беларуская мова. Сінтаксіс і пунктуацыя. IX клас” (2002), вучэбна-

метадычныя дапаможнікі “Вывучэнне сінтаксісу ў школе: Словазлучэнне. Просты сказ” (1984), “Шматаспектны аналіз пры вывучэнні сінтаксісу беларускай мовы” (1987), “Вывучэнне сінтаксісу ў школе: Складаны сказ” (1989), “Вывучэнне сінтаксісу складанага сказа ў IX класе” (2004) і інш.

Перспектыўныя метадычныя ідэі, звязаныя з рэалізацыяй функцыянальна-сінтаксічнага, асобасна арыентаванага, матывацыйна-мэтавага падыходаў, знайшлі рэалізацыю ў Канцэпцыі моўнай адукацыі ў школах Беларусі, праграмах па беларускай мове.

Святлана ЯЗЕРСКАЯ.

АДНАСАСТАЎНЫ СКАЗ ЯК АСОБАЯ СІНТАКСІЧНАЯ КАНСТРУКЦЫЯ

Працяг. Пачатак у № 11.

Пэўна-асабовыя сказы актыўныя ў мове мастацкай літаратуры: *Мовай чужынскай і воляй варажай не пакарай мяне, праведны Божа!* (А. Хатэнка). *Рабом тваім быць не жадаю і царом тваім быць не хачу* (В. Жуковіч). *Будзь заўсёды, як Радзіма, добры, будзь ласкавы, як яе трава, будзь высокі, без памкненняў дробных, як над полем неба сінява, просты будзь, як калыханка маці, дбайны будзь, як сейбіт і ратай. Нават калі ўсё на свеце страціў – заклінаю: гэта – не аддай!* (В. Зуёнак).

Нярэдка пэўна-асабовыя сказы выступаюць як кампаненты макракантэксту, дзе раскрываюць багаты змест, забяспечваюць лаканічнасць апавядання і на фоне апісання на першы план вылучаюць актыўнасць дзеяння: *Перш чым ступіць на гэты лужок, трэба было мінуць гарод. Выбежыш, бывала, з двара за паркан, акінеш вачыма неабсяжна шырокае неба, на якім то тут, то там стынуць гурбы беласнежных аблокаў, зірнеш на лес, што сінее, зубіцца на даляглядзе, – і ногі самі нясуць цябе на зялёную раскошу лужка... Спынішся – і на ўсё забудзеш: стаіш, не ў сілах адарваць, адвесці вачэй, зачараваны прыгажосцю і чысцінёй свежых пышных кветак...* (Б. Сачанка).

Пэўна-асабовыя сказы, як правіла, нешматслоўныя, аднак яны напоўнены глыбокім сэнсам, што дазваляе мастаку слова з дапамогай іх перадаць шырокі і значны падтэкст, раскрыць пачуцці лірычнага героя, яго ацэнку і асаблівасць успрымання рэчаіснасці. Нярэдка ў паэтычных тэкстах такія сказы могуць станавіцца асновай зместу, яго спружынай, цэнтрам твора. Як ілюстрацыя – верш “Здзіўленне” С. Грахоўскага:

*Здзіўляюся заўсёды ўсходу сонца,
Вясёлцы і дажджынцы на траве,
Здзіўляюся зачараванай слонцы
І ластаўцы, што пад страхой жыве.*

*Здзіўляюся ўсмешцы немаўляці,
Што цмокае губамі і гудзе,
І прыгажосці маладзенькай маці,
Што прытуліла сына да грудзей.*

*Здзіўляюся, калі ў асенні вечар
Лісты ляцяць у мокрую траву,
Здзіўляюся расстанню і сустрэчы,
Здзіўляюся, хвалюся – жыву!*

*Здзіўленнем пачынаю новы тыдзень,
Звычайны, без трывог і без акрас,
Калі ж пара з усім расстацца прыйдзе,
Здзіўлюся, што прыйшла яна не ў час.*

Актыўна выкарыстоўваюцца пэўна-асабовыя сказы ў дыялагічнай мове: – *Добрае прозвішча маеце.* – *Старажытнае. Нідзе болей такога няма. Хаця хто ведае, – сказаў ён і раптам запытаўся: – Як думаеце, калі вайна скончыцца? – Вайна? Не ведаю. Можа, праз год. Калі другі фронт адкрыецца* (В. Быкаў). У такіх канструкцыях пэўна-асабовыя сказы дапамагаюць пазбегнуць слоўных паўтораў, зняць непатрэбную інфармацыю, сканцэнтраваць увагу на галоўным, важным.

Найбольшая экспрэсія выказвання дасягаецца ўжываннем у пэўна-асабовых сказах аднародных галоўных членаў: *Зямлячка, шукай сваё сям'я, на роднай зямлі караніся* (Р. Барадулін). *Не парушу, не ўстрываюся дзіўных мараў характва* (М. Хведаровіч).

КАНТРОЛЬНЫЯ ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Якія сказы называюцца аднасастаўнымі? Чым яны адрозніваюцца ад двухсастаўных?
2. Назавіце тыпы аднасастаўных сказаў, галоўны член якіх выражаны дзеясловам?
3. Чым адрозніваецца галоўны член дзеяслоўных аднасастаўных сказаў ад выказніка двухсастаўных сказаў?
4. Абгрунтуйце падзел дзеяслоўных аднасастаўных сказаў на асабовыя і безасабовыя.
5. Назавіце тыпы іменных аднасастаўных сказаў. Ахарактарызуйце галоўны член гэтых канструкцый.
6. Якія сказы называюцца пэўна-асабовымі?
7. Назавіце спосабы выражэння галоўнага члена пэўна-асабовых сказаў.
8. Чым адрозніваюцца пэўна-асабовыя сказы ад двухсастаўных сказаў?
9. Якую функцыю выконваюць пэўна-асабовыя сказы ў кантэксце?

ПРАКТЫКАВАННІ

1. Прачытайце сказы, выберыце і запішыце аднасастаўныя пэўна-асабовыя. Падкрэсліце іх граматычную аснову. Назавіце крытэрыі адрознення пэўна-асабовых сказаў ад двухсастаўных.

1) Звяжы струною спеўнай баразны з вясною лета, нібы сувязны, калі ты заадно з жалезным

другам, раскройвай жыццядайныя пласты (П. Макаль). 2) Калі акраец хлеба браў ты рукой шурпатай са стала, скарынка чэрствая, як праўда, тваім па-сведчаннем была (С. Грахоўскі). 3) Гляджу з гары... Куды ні глянеш, зацвілі сады (Н. Мацяш). 4) Закацілася сонца за гай, небасхіл па-над гаем гарыць. Я люблю гэты песенны час – ціхі час вечаровай зары (П. Панчанка). 5) Да сонца ўстанеш – і з плячэй гара (П. Макаль). 6) Жадаеш – пойдзем борам векавым, дзе кожная сасонка заварожыць (Я. Крупенька). 7) І я ў дзяцінстве не ведаў калыскі, не ведаў бацькоўскае цёплае хаты (С. Грахоўскі). 8) Люблю вясны пясчэткавую замець (К. Камейша). 9) Як злуешся – спрэчкі-звады не высмечвай з хаты (В. Аколава). 10) І там, дзе сустракаюць па адзенні, – наіўныя, не ўбачыце мяне (Я. Янішчыц). 11) Калі з таго свету не вяртаюцца, то і з-пад каменя не ўстаюць (В. Казько). 12) Дык захавай жа, лёс мой, прагу пець і жыць, і спеласцю, як зерне, налівацца (К. Кірэнка). 13) Спавядацца бяжым да прыроды, ачышчацца бяжым ад маны (А. Пісьмянкоў). 14) Па нас у кожнай хаце галасілі (Я. Крупенька).

2. Назавіце структурныя і семантычныя прыметы пэўна-асабовых сказаў. Акрэсліце спосабы выражэння іх галоўнага члена. Сказы запішыце, падкрэсліце даданыя члены аднаасаўных сказаў.

1) Зайграйце ж, толькі не фальшыва, як судзі, купленыя меддзю (Янка Купала). 2) А глянеш навокал – такая краіна: дзе ступіш – то рэха, то казка, быліна... (М. Танк). 3) Божа, адвядзі ад Беларусі здраду, вераломства і вайну (Г. Бураўкін). 4) Зямля! Што ж не навучыш мяне – сваю жменю пяску – маўчаць! (М. Танк). 5) Адною палавінай жыцця набываю, другою – трачу: раскрыжаваны ў самім сабе (А. Разанаў). 6) Правілаў парушаць не станем (М. Клімковіч). 7) Асіліць не магу на тройку з мінусам адзін прадмет – жыццё (М. Танк). 8) Будзь здарова, радня па крыві, будзь бяссмертна, радня па духу! (Н. Мацяш). 9) Будзь як на споведзі перад сабой (Р. Барадулін). 10) Стрымліваюся: баюся лішніцы (Ф. Янкоўскі). 11) Абароньвайся, Слова, сабою! (В. Аколава). 12) Мусіць, здзіўляецца, што многа гавару? (В. Супрунчук). 13) Спаткаліся, стаім, гаворым (В. Жуковіч). 14) Божа, захіні маю Радзіму мудрасцю, спакоем і цяплом (Г. Бураўкін).

3. Прачытайце тэксты, знайдзіце аднаасаўныя сказы, вызначце іх тып і стылістычную функцыю.

1) Багдановіч прыйшоў да мяне перш за ўсё сваім “Перапісчыкам”. І цяпер, перачытваючы гэты верш, амаль расчулена ўспамінаю тое сваё хлапечкае хваляванне, выкліканае... гранічна простым, але высока і – галоўнае – свежа паэтычным словам... Чытаеш, перачытваеш, зноў прывыкаеш да думкі, што ён, наш першы Максім, таленавіты, па-сталаму мудры, высокаадукаваны... Шкада, што для такога таленту, як Багдановіч, наша літаратурная мова была яшчэ замала апрацаваная (Паводле Я. Брыля).

2) Памагай, браток, людзям старанней, як твой дзед і прадзед памагаў. А калі на сэрцы смутак стоіш, дык скажы мне, не адводзь вачэй, нас ужо ў хаўрусе будзе двое, і цяжар тады ўдвая лягчэй. Падзяліся ж даўнім болей. Вось табе – сяброўская рука. Не журыся больш аб нашай долі: нам ужо цяпер – не прывыкаць! (В. Зуёнак).

3) Сярэдзіна лета. Цвітуць пад вокнамі лілеі на высокіх кустах. І як быццам зноў ідзеш росным агародчыкам у глыбіню саду, у дом, і з ганка махае рукою Янка Купала, для чыёй усмешкі, здаецца, цвітуць лілеі і прывезеныя аднекуль з поўдня ружы, румяніцца ранні яблык з-пад ліста. Разам з садамі і сонцам віншуеш яго з днём нараджэння... На скрыжаванні далёкіх стагоддзяў з усіх дарог будзе добра відно, як палае нязгаснае святло паэзіі – Янка Купала (М. Лужанін).

4) Ой, не гніце, ветры, вербаў над ракою, над ракою быстрай не шумі, чарот... На кашулі белавай васількоў галоўкі, вышыю пралескі міламу свайму, або пазалотай, або сінім шоўкам разатку ўзорна паясок яму (М. Танк).

5) Не бяжы, не ўцячэш ад сябе, памяць лодкай ударыцца ў бераг... Буду клікаць цябе – да цябе, буду клікаць і буду верыць. Буду садамі тваім павясне, буду ў полі сцяжынкай забытай: перапёлка на золку засне – прыбятай дажынаць сваё жыта... Буду ранаіцай лёгкім дымком над страхой тваёй віцца ў просінь, буду ціхім дамавіком сны жадаючы ў хату прыносіць. Буду днём і ноччу лунаць над усмешкай тваёй і над песняй... (В. Зуёнак).

6) Залатая лінія дажджу... Сонечна і хмарна над ракою. То трывогу ў сэрцы разбуджу, то надзею буду піць запоем (В. Зуёнак).

7) Восень падкрадваецца заўсёды ціха, як котка. Спачатку заўважаеш, што не прыганяюць ужо кароў на абед... А вечарам, услухоўваючыся ў дружны брэх сабак, заўважаеш, што ён робіцца ўсё гучнейшы... Потым заўважаеш, як пад цяжарам пладоў апусцілі на падпоры сваё зялёнае крылле сады: кожная яблыня выглядае квактухаю, якая захінае пісклятак ад дажджу. Сарвеш антонаўку, правядзеш па ёй даланёю, каб абцерці, і як свежа яна зарыпіць, здаецца, чуваць на ўвесь свет. Бывае, унадзіцца ў сады моцны вецер. Пашастае, паходзіць, паносіцца між яблынь. Выйдзеш ноччу на двор і адразу заўважаеш змену: раней было светла ад яблык уверсе, дзе кроны дрэў, а цяпер быццам нехта перавярнуў яблыні – яблыкаў аж бела на зямлі, а кроны нязвыкла пахлаюць халоднаю, нейкай трагічнаю чарнатаю (Я. Сіпакоў).

Працяг будзе.

Ніна ГАЎРОШ,
кандыдат філалагічных навук,
Ніна НЯМКОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

АЎТАРСКАЯ ДЫДАКТЫЧНАЯ СІСТЭМА

СУЧАСНЫ СТАН. МЕТАДЫЧНЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ

Заканчэнне. Пачатак у № 11.

Педагагічная супольнасць пастаянна знаходзіць і творча выкарыстоўвае ўсё новае і новае магчымасці ўдасканалення сваёй дзейнасці, адкрываючы ў адукацыйнай прасторы нечаканыя спалучэнні ўжо знаёмых кампанентаў.

Абагульненне, перадача і ўзнаўленне педагагічнага вопыту (як, між іншым, і ўсякага іншага) падпарадкоўваецца пэўным заканамернасцям. Ён можа быць прадстаўлены на трох узроўнях: педагагічным (адлюстраванне каштоўнасцяў савага напаўнення працэсу), метадычным (дзеянне педагога і навучэнца на аснове пэўнага прадметнага зместу), тэхналагічным (пазначэнне прынцыпаў і ўніверсальных механізмаў, што забяспечаць неабходныя ўнутраныя пераўтварэнні ў адпаведнасці з пастаўленымі мэтамі). Быццам усё максімальна проста і пэўна абазначана: *што* павінна адбыцца, *хто* і *дзе* гэта зробіць і *які* чакаецца вынік. Аднак паспрабуйце паўтарыць гэты творчы цуд. Атрымліваецца не заўсёды. Таму пры распрацоўцы аўтарскай дыдактычнай сістэмы важна:

1. Зразумець, з якой мэтай, для чаго распрацоўваецца АДС: абагульненне вопыту педагагічнай дзейнасці; праблема, якую неабходна вырашыць у педагагічнай дзейнасці.

2. Прааналізаваць літаратуру па тэме, пазнаёміцца з сістэмамі, якія ўжо існуюць (магчыма, ужо ёсць адказ на пытанне, якое хвалюе).

3. Правесці дыягностыку.

Дыягностыка пры мадэляванні АДС дазваляе праявіць пэўную гнуткасць, варыятыўнасць у вучэбным працэсе, вызначыць ступень гатоўнасці навучэнцаў працаваць з прапанаванай інфармацыяй. На яе аснове можа вызначацца запатрабаванне, навучанне і развіццё асобы.

4. Распрацаваць мадэль працэсу навучання.

Вучэбны працэс пры распрацоўцы сваёй сістэмы настаўнік можа грунтаваць на традыцыйным падыходзе, уносячы свае “адкрыцці”, знаходкі; выкарыстоўваць “сакрэты” калег, расшыфроўваючы выбудаваныя імі тэхналагічныя ланцужкі на ўзроўні разумення ўнутраных механізмаў; дэманстраваць новы погляд на звычайныя факты і вядомыя з’явы; канструяваць арыгінальныя спосабы арганізацыі дзейнасці навучэнцаў; прымяняць тэхналогіі (або іх метады і прыёмы), якія найбольш адпавядаюць яго задуме і не парушаюць абавязковы вучэбны план; укараняць новае ўяўленні пра мэты на-

вучання, арыентаваць сістэму на перспектывы развіцця грамадства і адукацыі. Такім чынам, для таго каб навучыцца аналізаваць і выкарыстоўваць тэхналагічны механізм дзейнасці калегі, трэба ўмець вычляняць у яго дзеяннях гэты тэхналагічны механізм.

5. Неабходна ўлічыць, што кожная сістэма ў сваім развіцці праходзіць пэўныя этапы: зараджэнне, станаўленне, функцыянаванне і выраджэнне – значыць, праз некаторы час эфектыўнасць яе дзеяння можа зніжацца, таму варта з часам яе удасканаліваць або распрацоўваць іншы варыянт.

6. Мэтазгодна ўвесці ў працэс апісання АДС паняцце “запуск АДС”, г. зн. дакладнае абазначэнне механізму, які забяспечыць функцыянаванне аўтарскай сістэмы (добрым прыкладам такога механізму служыць індуктар у тэхналогіі педагагічных майстэрняў).

7. У педагагічнай рэальнасці пастаянна трансфармуюцца ўсе віды адукацыйнага інструментарыю. Абавязковай умовай, вынікам і паказчыкам распрацаванасці з’яўляецца веданне метадаў (мадэляванне – прымяненне ў тым выпадку, калі ў педагога ўжо ёсць эфектыўная сістэма работы, праектаванне – выкарыстоўваецца педагогамі, у якіх фарміруецца вопыт работы) і схем апісання дыдактычнай сістэмы:

- актуальнасць для педагога праектавання асабістай ДС;
- місія настаўніка;
- псіхалага-педагагічныя ідэі і тэорыі, дыдактычныя прынцыпы, на аснове якіх распрацоўваецца ДС;
- характарыстыка кампанентаў АДС;
- распрацоўка ўрокаў, блокаў урокаў і вучэбных матэрыялаў;
- эксперыментальнае выкладанне;
- сведчанне арыгінальнасці, аўтарскага пачатку ў АДС, што распрацоўваецца;
- умовы выніковай рэалізацыі АДС;
- прафесійныя дасягненні настаўніка і вучэбныя дасягненні яго вучняў;
- праблемы і кірункі далейшых пошукаў.

Каб сістэма атрымалася жывой і рухомай, неабходна ўсім яе структурным кампанентам надаць здольнасць самарэгулявання: ствараць такія ўмовы, пры якіх вучням нязручна дрэнна вучыцца. Уздымаючыся ад рэпрадуктыўнага ўспрымання ведаў да творчага, вучань усведам-

ляе карысьць такіх ведаў і адчувае задавальненне ад працэсу пазнання.

Педагогу неабходна арганізоўваць вучэбна-вухаваўчую работу ў прымальным для кожнага навучэнца тэмпе і ў пажаданым для яго кірунку, ствараць спрыяльныя ўмовы як для агульнага развіцця вучняў, так і для задавальнення цікавасці і развіцця іх індывідуальных здольнасцей, каб забяспечыць не толькі вынік адукацыйнага працэсу, але і фізічную, фізіялагічную і маральна-псіхалагічную бяспеку яго ўдзельнікаў.

Спіс літаратуры

1. **Гамезо, М. В.** Возрастная и педагогическая психология : учебное пособие для всех спец. пед. вузов / М. В. Гамезо, Е. А. Петрова, Л. М. Орлова. – М. : Педагогическое общество России, 2003. – 512 с.
2. **Гин, А. А.** Приёмы педагогической техники : Свобода выбора. Открытость. Деятельность. Обратная связь. Идеальность : пособие для учителя / А. А. Гин. – М. : Вита-Пресс, 2005.
3. **Дьяченко, В. К.** Организационная структура учебного процесса / В. К. Дьяченко. – М., 1989.
4. **Запрудский, Н. И.** Моделирование и проектирование авторских дидактических систем : пособие для учителей /

Н. И. Запрудский – Минск : Сэр-Вит, 2008. – 340 с.

5. **Зотов, Ю. Б.** Организация современного урока / Ю. Б. Зотов; под ред. П. И. Пидкасистого. – М., 1984.

6. **Ильин, В. С.** Формирование личности школьника (целостный процесс) / В. С. Ильин. – М., 1984.

7. **Коменский, Я. А.** Избранные педагогические произведения : в 2-х т. / Я. А. Коменский. – Т. 2. – М., 1982.

8. **Махмутов, М. И.** Современный урок / М. И. Махмутов. – М., 1985.

9. **Левитес, Д. Г.** Автдидактика. Теория и практика конструирования собственных технологий обучения / Д. Г. Левитес. – М. : Моск. психол. соц. ин-та; Воронеж : МОДЭК, 2003. – 320 с.

10. **Левитес, Д. Г.** Школа для профессионалов, или Семь уроков для тех, кто учит / Д. Г. Левитес. – М.; Воронеж, 2001.

11. **Педагогика.** Учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / под ред. П. И. Пидкасистого. – М. : Педагогическое общество России, 1998. – 640 с.

12. **Философский словарь** // Словари [Электронный ресурс]. – 2006. – Режим доступа : <http://www.slovari.info/philosophical/990.html>. – Дата доступа : 27.11.2012.

13. **Хуторской, А. В.** Современная дидактика : учеб. для вузов / А. В. Хуторской. – СПб. : Питер, 2001.

Марыя КНЫШ.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часоніса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2013 год

ЛЮТЫ

1 лютага – 100 гадоў з дня нараджэння Антона Алешкі (1913 – 1971), празаіка

100 гадоў з дня нараджэння Івана Саніна (1913 – 1991), мастака тэатра

75 гадоў з дня нараджэння Нэлі Тулупавай (па мужу Лісоўскай; 1938 – 2001), паэтки, празаіка, перакладчыка

2 лютага – 175 гадоў з дня нараджэння Кастуся Каліноўскага (1838 – 1864), рэвалюцыянера-дэмакрата, публіцыста і паэта, кіраўніка паўстання 1863 – 1864 гг. на Беларусі і Літве

95 гадоў з дня нараджэння Леаніда Гаўрылава (1918 – 1941), паэта

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Ганчарова (1938 – 1996), тэатральнага дзеяча

4 лютага – 205 гадоў з дня нараджэння Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча (1808 – 1884), беларуска- і польскамоўнага паэта, драматурга, тэатральнага дзеяча

135 гадоў з дня нараджэння Дарафея Бохана (1878 – 1942 або 1944), рускамоўнага журналіста, паэта, празаіка, перакладчыка, публіцыста

5 лютага – 90 гадоў з дня нараджэння Леаніда Шчмялёва, жывапісца, народнага мастака Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Анатоля Жалызюскага, празаіка

6 лютага – 85 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Стальмашонка (Сцельмашонка), жывапісца, мастака манументальна-дэкаратыўнага мастацтва, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі, народнага мастака Беларусі

8 лютага – 80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Жохавы, мастака дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва

10 лютага – 145 гадоў з дня нараджэння Каруса Кганца (сапр. Казімір Кастравікі; 1868 – 1918), празаіка, паэта, драматурга, перакладчыка, мастака, мовазнаўцы, грамадскага дзеяча

75 гадоў з дня нараджэння Юрыя Фатнева, рускамоўнага паэта, празаіка

70 гадоў з дня нараджэння Міхася Тычыны, літаратуразнаўцы, крытыка, празаіка, паэта

13 лютага – 70 гадоў з дня нараджэння Івана Клянціца, скульптара

14 лютага – 100 гадоў з дня нараджэння Віталія Цвіркі (1913 – 1993), жывапісца, педагога, народнага мастака Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Фёдара Пыталева, кампазітара, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

15 лютага – 75 гадоў з дня нараджэння Маі Гарэцкай, тэатральнага крытыка

16 лютага – 80 гадоў з дня нараджэння Генадзя Зельскага (1933 – 2006), жывапісца

17 лютага – 90 гадоў з дня нараджэння Эльвіры Мартынавай, беларуска-, украінска- і рускамоўнай літаратуразнаўцы

85 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Дамашэвіча, празаіка, заслужанага работніка культуры Беларусі

18 лютага – 120 гадоў з дня нараджэння Максіма Гарэцкага (1893 – 1938), празаіка, драматурга, літаратуразнаўцы, публіцыста, перакладчыка, фалькларыста, лексіографа, грамадскага дзеяча

19 лютага – 105 гадоў з дня нараджэння Станіслава Шушкевіча (1908 – 1991), паэта, празаіка, заслужанага работніка культуры Беларусі

20 лютага – 115 гадоў з дня нараджэння Васіля Вайнонена (1898, паводле іншых звестак 21.02.1901 – 1964), беларускага і рускага артыста балета, балетмайстра, заслужанага артыста Беларусі

21 лютага – 75 гадоў з дня нараджэння Ізяслава Катлярова, паэта, рускамоўнага крытыка

70 гадоў з дня нараджэння Ады Салохінай, мастака дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва

Заканчэнне на с. 65.

ДЫКТАНТ ЯК ВІД ПРАКТЫКАВАННЯ

НАВУЧАЛЬНЫ ВЫБАРЧНЫ ДЫКТАНТ

Выбарачны дыктант – від навучальнага дыктанта, пры якім адбываецца выбар і запіс моўных адзінак на пэўнае правіла. Пры выбарачна-размеркавальным дыктанце выбар і запіс слоў (спалучэнняў слоў, сказаў) з патрэбнай арфаграмай (пунктаграмай) суправаджаецца іх наступнай групойкай. Як выбарачны дыктант, так і выбарачна-размеркавальны можа быць і слыхавым, і зрокавым. Слыхавыя выбарачны і выбарачна-размеркавальны дыктанты разлічаны на развіццё маторна-слыхавых уменняў і навыкаў навучэнцаў, а зрокавыя – маторна-зрокавых. Прапанаваныя для навучання тэкставыя і слоўнікавыя дыктанты зрокавыя, паколькі яны складаныя для слыхавога ўспрымання і тым больш для выбару пэўных адзінак на слых і іх наступнага размеркавання. Важным элементам поспеху выкарыстання любога тыпу дыктанта з’яўляецца падбор выразнага, змястоўнага дыдактычнага матэрыялу. Такія навучальныя дыктанты звычайна праводзяцца на вывучанае правіла ці правілы, якія паўтараюцца. Паколькі часта паўтараецца не адзін раздзел, то выбарачныя дыктанты могуць мець характар аглядавых.

1. Прачытайце тэкст, называючы прапушчаныя арфаграмы і пунктаграмы. Раствлумачце. Выпішыце з тэксту 5 слоў з арфаграмамі, абумоўленымі фанетычным прынцыпам правапісу.

Яны ішлі доўга. Прайшлі паўз паляну дзе было складзена бярве(н, нне) і дровы. Матка [мядзведзіца] перавярнула некалькі калод знайшла пад імі багата чарвякоў розных і забыўшыся на Мішкава н...паслушэнства частавала яго і ласавала. У пале(н, нн)іцы дроў выпарала нев...лічкае гн...здзечка. У ім было з паўдз...сятка маленькіх сін...ватых ячак. Яны былі на...звычайна смачныя і Мішка аж задзіраў пысу (ў, у)/гору завярнуўшы ў трубочку язык высмоктаў іх і, забыўшыся, глытаў і шкарлупкі.

Пасля пайшлі праз балоты старанна абышлі месца дзе чуваць былі конскія балабоны з балабонамі чуваць былі і лю...скія галасы. І хоць Мішка ні разу чалавека н... бачыў але па тым як (ў, у)хілялася старая маці ад сустрэч з чалавекам а...чуваў што гэта няйначай самы хітры

У №№ 1, 2 змешчана распрацоўка “Дыктант як від практыкавання: Навучальны папераджальны дыктант”, у №№ 5, 9 – “Дыктант як від практыкавання: Навучальны тлумачальны дыктант” С. Мароз, М. Ржавуцкай, Т. Старасценкі.

вораг, а ма...чыма што нават горшы, чымся жаба альбо чмель ці скажам вожык. З гэтымі ўсімі паспеў пазнаёміцца Мішка і знаёмства не дало яму асаблівай прыемнасці.

М. Лынькоў.

Пра смелага ваяку Мішку і яго слаўных таварышаў. Раствлумачце значэнне слова *балабоны*.

2. Прачытайце тэкст, называючы прапушчаныя літары і знакі прыпынку. Раствлумачце. Выпішыце з тэксту 5 слоў з арфаграмамі, абумоўленымі фанетычным прынцыпам напісання, і 5 слоў з арфаграмамі, абумоўленымі марфалагічным прынцыпам.

Так, кожная птушка заўзята клопаціцца а пры пагрозе і а...чайна абараняе гняздо сваё. А што ж мы, людзі? Безумоўна большасць з нас рупна ставіцца да сваёй кватэры хаты па...вор’я. На жаль н...мала і такіх якія лічаць: усё тое што знаходзіцца за (у, ў)ласнымі дзвярыма або плотам з’яўляецца чужым і па...трымліваць або наводзіць там парадак н... іхняя справа. Але ж (у, ў)ва ўсіх нас жыхароў планеты ёсць агульны вялізны дом які неабходна бера...чы і бараніць разумна, св...дома, у лепшых традыцыях сусветнай практыкі і векавой культуры. Гэта – прырода, тое, асяро(дз, ддз)е (у, ў) якім мы жывём сё(н, нн)я і якое пакінем нашча...кам.

Прырода н.../ведае дзяржаўных межаў. Паветра вада звер або птушка ігнаруюць кантрольна/прапускныя пункты мытні шлагба...мы. І хаця ў кожнага рэгіёна краіны існуюць свае спецыфічныя экалагічныя праблемы, пасп...хова вырашыць іх ма...чыма толькі сумеснымі намага(н, нн)ямі сусветнай грама...скасці выпрацоўкай агульных мер патрабава(н, нн)яў і адносін да аховы прыроды.

М. Аўсёвіч. Любіць гняздо сваё.

Вызначце тып маўлення і стыль тэксту. Адказ абгрунтаўце.

3. Прачытайце тэкст, называючы прапушчаныя літары і знакі прыпынку. Раствлумачце. Выпішыце з тэксту 5 слоў з арфаграмамі, заснаванымі на фанетычным прынцыпе напісання.

Калі блукаючы па залах музея раптоўна апыне...ся ля партрэта прыгожай жанчыны амаль заўсёды ў...нікае неадольнае жаданне даведацца пра яе лёс. Прыгажос...ць чалавечая, жаночая, ды яшчэ праведзеная майстрам праз прызму мастацтва, прыцягвае як магніт. Так на працягу н... аднаго стагоддзя мастацтвазнаўцы і гісторыкі вышуквалі све...чанны пра славетную леанардаўскую Мону Лізу і рафаэлеўскую Фарна-

рыну. Так калісьці з-за незвычайнай прывабнай выявы егіпецкай царыцы Нефер...іці ўвесь свет раптам зацікавіўся яе асабістым жыццём.

Са слаўтай беларускай прыгажуняй XVI стагоддзя Барбарай Радзівіл адбылося інакш. Спачатку мы даведаліся пра яе поўны драматызм... лёс вярнулі ў скарбонку народнай памяці ўжо амаль забытае яе імя і толькі пасля пачалі знаёміцца з яе партрэтамі параўноўваючы складз...ны ўжо ў нашай душы вобраз “першай красуні Вялікага Кня...тва Літоўскага і Каралеўства Польскага” з тымі што данеслі да нас мастакі якім пашчасціла на ўласныя вочы пабачыць Барбару.

І. Масляніцына.

Першая прыгажуня Рэчы Паспалітай.

4. Спачатку выпішыце словы, якія пішуцца з *не* разам, а потым – словы, якія пішуцца з *не* асобна.

Ні/ў/кога, не/прыяцель, не/высокі, далёка не/поўны, не/раней чым заўтра, н(е, я)/божчык, н(е, я)/ўрымслівы, ні/з/чым, нічуць не/варты, не/лепшы за яе, н(е, я)/бачаны, н(е, я)/праўда, ні/з/якім, нікольнікі не/вузкі, не/горшы за брата, н(е, я)/ўрод, н(е, я)/бачны, не/лягчэй чым сёння, ані/хто, нічуць не/прыгожы, н(е, я)/ўмельства, далёка не/разумны, н(е, я)/блага, не/эфектыўней чым заўсёды, ані/што, ані/колі, н(е, я)/ўмека, зусім не/тоўсты, н(е, я)/важны.

ДАВЕДКІ

1. Яны ішлі доўга. Прайшлі паўз паляну, дзе было складзена бярвенне і дровы. Матка [мядзведзіца] перавярнула некалькі калод, знайшла пад імі багата чарвякоў розных і, забыўшыся на Мішкава непаслушэнства, частавала яго і ласавала. У паленніцы дроў выпарала невялічкае гняздзечка. У ім было з паўдзясятка маленькіх сіняватых яечак. Яны былі надзвычайна смачныя, і Мішка аж задзіраў пысу ўгору, завярнуўшы ў трубочку язык, высмоктаў іх і, забыўшыся, глытаў і шкарлупкі.

Пасля пайшлі праз балота, старанна абышлі месца, дзе чуваць былі конскія балабоны, з балабонамі чуваць былі і людскія галасы. І хоць Мішка ні разу чалавека не бачыў, але па тым, як ухілялася старая маці ад сустрэч з чалавекам, адчуваў, што гэта няйначай самы хітры вораг, а магчыма, што нават горшы, чымся жаба альбо чмель ці, скажам, вожык. З гэтымі ўсімі паспеў пазнаёміцца Мішка, і знаёмства не дало яму асаблівай прыемнасці.

М. Лынькоў.

Пра смелага ваяку Мішку і яго слаўных таварышаў.

2. Так, кожная птушка заўзятая клапоціцца, а пры пагрозе і адчайна абараняе гняздо сваё. А што ж мы, людзі? Безумоўна, большасць з нас рупна ставіцца да сваёй кватэры, хаты, падвор’я.

На жаль, нямала і такіх, якія лічаць: усё тое, што знаходзіцца за ўласнымі дзвярыма або плотам, з’яўляецца чужым і падтрымліваць або наводзіць там парадак не іхняя справа. Але ж ува ўсіх нас, жыхароў планеты, ёсць агульны вялізны дом, які неабходна берагчы і бараніць разумна, свядома, у лепшых традыцыях сусветнай практыкі і векавой культуры. Гэта – прырода, тое асяроддзе, у якім мы жывём сёння і якое пакінем нашчадкам.

Прырода не ведае дзяржаўных межаў. Паветра, вада, звер або птушка ігнаруюць кантрольна-прапускныя пункты, мытні, шлагбаумы. І хаця ў кожнага рэгіёна, краіны існуюць свае спецыфічныя экалагічныя праблемы, паспяхова вырашыць іх магчыма толькі сумеснымі намаганнямі сусветнай грамадскасці, выпрацоўкай агульных мер, патрабаванняў і адносін да аховы прыроды.

М. Аўсіевіч. Любіць гняздо сваё.

3. Калі, блукаючы па залах музея, раптоўна апынешся ля партрэта прыгожай жанчыны, амаль заўсёды ўзнікае неадольнае жаданне даведацца пра яе лёс. Прыгажосць чалавечая, жаночая, ды яшчэ праведзеная майстрам праз прызму мастацтва, прыцягвае, як магніт. Так на працягу не аднаго стагоддзя мастацтвазнаўцы і гісторыкі вышуквалі сведчанні пра слаўтую леанардаўскую Мону Лізу і рафаэлёўскую Фарнарыну. Так калісьці з-за незвычайнай прывабнай выявы егіпецкай царыцы Неферціці ўвесь свет раптам зацікавіўся яе асабістым жыццём.

Са слаўтай беларускай прыгажуняй XVI стагоддзя Барбарай Радзівіл адбылося інакш. Спачатку мы даведаліся пра яе поўны драматызм лёс, вярнулі ў скарбонку народнай памяці ўжо амаль забытае яе імя і толькі пасля пачалі знаёміцца з яе партрэтамі, параўноўваючы складзены ўжо ў нашай душы вобраз “першай красуні Вялікага Княства Літоўскага і Каралеўства Польскага” з тымі, што данеслі да нас мастакі, якім пашчасціла на ўласныя вочы пабачыць Барбару.

І. Масляніцына.

Першая прыгажуня Рэчы Паспалітай.

15. Ні ў кога, непрыяцель, невысокі, далёка не поўны, не раней чым заўтра, нябожчык, няўрымслівы, ні з чым, нічуць не варты, не лепшы за яе, нябачаны, няпраўда, ні з якім, нікольнікі не вузкі, не горшы за брата, няўрод, нябачны, не лягчэй чым сёння, аніхто, нічуць не прыгожы, няўмельства, далёка не разумны, няблага, не эфектыўней чым заўсёды, анішто, аніколі, няўмека, зусім не тоўсты, няважны.

Працяг будзе.

Святлана МАРОЗ,
Марына РЖАВУЦКАЯ,
Татцяна СТАРАСЦЕНКА.

ТЭСТАВЫЯ ЗАДАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Заканчэнне. Пачатак у № 11.

ТЭСТ 2

Частка А

A1. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару *a*:

- 1) т...орыя; 4) ар...ндаваць;
2) др...вастой; 5) р...ўнапраўе.
3) світ...р;

A2. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару *a*:

- 1) В...зувій; 4) пам...ць;
2) в...сёлы; 5) дз...журны.
3) зерн...ўборачны;

A3. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару *o*:

- 1) шт...вечар; 4) мн...гагаровы;
2) чырв...нашчокі; 5) пр...цілеглы.
3) в...дабаязь;

A4. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць *ў* (нескладовае):

- 1) шэдэ...р;
2) сябры ...севалада;
3) абр...с;
4) па-...сякаму;
5) Верш Янкі Купалы “Беларускім партызанам” ...здымаў народных мсціўцаў на барацьбу.

A5. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару *b*:

- 1) якіс...ці; 4) разан...скі;
2) з...вер; 5) Д...еп.
3) шыфан...ер;

A6. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару *i*:

- 1) пан...сламізм; 4) Пры...ртышша;
2) с...сці; 5) вы...граць.
3) ла...нер;

A7. Адзначце назойнікі, якія ў форме роднага склону адзіночнага ліку маюць канчатак *-y* (*-ю*):

- 1) лаўсан; 4) дэпартамент;
2) гуляш; 5) бой.
3) калаўрот;

A8. Адзначце словы, у якіх пры перакладзе на рускую мову змяняецца месца націску:

- 1) базілік; 4) фартух;
2) наліты; 5) валёнак.
3) камель;

A9. Адзначце словы, якія трэба пісаць праз злучок:

- 1) (генерал)лейтэнант; 4) (Белы)Груд;
2) (земле)трасенне; 5) (Ахмат)шах.
3) (штаб)ротмістр;

A10. Адзначце правільна напісаныя словы:

- 1) абласны; 4) бясшкодны;
2) княжства; 5) дыспрапорцыя.
3) індусскі;

A11. Адзначце словы, якія пішуцца разам:

- 1) (зелена)вокі;
2) (востра)сюжэтны;
3) (горка)салёны;
4) (моцна)развіты;
5) (інжынерна)эканамічны.

A12. Адзначце словы, якія можна змяняць па склонах:

- 1) некалі; 4) бяздонны;
2) засыпаны; 5) па-першае.
3) штосьці;

A13. Адзначце сінанімічныя рады:

- 1) сэнс, існасць, сутнасць;
2) схіл, круча, канава;
3) сцябло, бадыліна, дубец;
4) цяжар, груз, паклажа;
5) яма, варонка, кар’ер.

A14. Адзначце дзеясловы, якія ў форме 2-й асобы множнага ліку цяперашняга ці будучага простага часу маюць канчатак *-еце*:

- 1) бушаваць; 4) маўчаць;
2) выходзіць; 5) умець.
3) адказваць;

A15. Адзначце словазлучэнні з памылкамі ў дасаванні і кіраванні:

- 1) хутчэй за ўсіх;
2) смуткаваць па сябрам;
3) прыслаць за грашыма;
4) абедзве чорных вароны;
5) поўныя тры гады.

A16. Адзначце прыметнікі, ад якіх утвараюцца формы ступеней параўнання:

- 1) хлапечы; 4) малы;
2) цікавы; 5) цвёрды.
3) каменны;

A17. Адзначце прыклады, у якіх дапушчаны памылкі ў напісанні, скланенні ці ўжыванні лічэбнікаў:

- 1) мільярд; 4) двум (дзеўчынкам);
2) шасцісоты; 5) 45-га.
3) дваццацьпяць;

A18. Адзначце дзеепрыслоўі, якія перакладзены і запісаны правільна:

- 1) выйдзя – выйшаў;
2) справившись – выправіўшыся;
3) купаясь – купаючысь;
4) разработав – распрацаваўшы;
5) собирая – збірая.

A19. Адзначце словы, якія трэба пісаць разам:

- 1) (па)другое; 4) (на)перарэз;
- 2) (па)роўну; 5) (у)глыб лесу.
- 3) (з)рэдку;

A20. Адзначце прыклады, у якіх *не, ні* трэба пісаць асобна:

- 1) (*не*)набраўшы бульбы;
- 2) (*не*)асядланы сынам конь;
- 3) (*ні*)колі;
- 4) (*не*)ведае дарогі;
- 5) (*не*)гарачы чай.

A21. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропускау трэба пісаць *ні*:

- 1) ... бацька, ... маці, ... дзед нікуды сённа не збіраюцца.
- 2) Доктар ... мог адарваць вачэй ад яе твару.
- 3) Хто ... пабываў на Прыпяці, кожны адзначыў яе веліч і прыгажосць.
- 4) Сын не ўзяў ... кропелькі ад маці, выліты Адам.
- 5) Прычынай пажару было ... што іншае, як удар маланкі ў высокі дуб.

A22. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропускау абавязкова ставіцца працяжнік:

- 1) Дуб __ мудрае дрэва.
- 2) Лакнея, вядома, __ не Случ, не Свіслач.
- 3) Сват __ хоць венікі вяжы.
- 4) Бабская доля __ гаротная і цяжкая.
- 5) Лужыны __ быццам азёры.

A23. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропускау трэба паставіць коску (коскі):

- 1) Калі нашу вёску палілі гітлераўцы, а людзей хапалі ў Нямеччыну, лес для мяне стаў усім: і домам, і школай, і месцам шматлікіх забаў __ і гульніяў.
- 2) Бяроза, пад якой я ляжу, адшумела летнім __ зялёным лісцем.
- 3) Карты, як дазнаўся Міхась пазней, азначалі часткі свету, моры, акіяны __ розныя губерні __ царствы, астравы.
- 4) І трава, і кветкі __ і матылькі, і конікі __ усё жыло разам.
- 5) Гіпапатам хоць і жыве ў вадзе __ а корміцца на зямлі.

A24. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропускау трэба паставіць коску (коскі):

- 1) Аднак __ праз тры кіламетры пачаўся лес.
- 2) Зямелька ў нас, бачыш __ сыноч, камень на камені, корч на карчы.
- 3) Прайшоўшы яшчэ крыху, Алёша ўбачыў Дроздзіка __ у брыгадзе былі два браты, і каб іх не блытаць, малодшага звалі Дроздзік, а старэйшага Дрозд.
- 4) Гэй __ вы __ хлопцы маладыя! Ці ж не можам быць мы з вамі свайго шчасця кавалямі?
- 5) Гордасць таксама __ мабыць __ жаночае характэра.

A25. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропускау трэба паставіць коску (коскі):

- 1) Здавалася, дзед Аніс зросся з роднай зямлёй, урос у яе __ быццам дуб __ моцнымі каранямі.
- 2) І голас дзедаў гуў __ як пчаліны гуд.
- 3) Берагу фотаздымкі франтавых сяброў __ як памяць пра іх.
- 4) Дубы стаяць __ што каменныя горы.
- 5) Як на дражджах __ раслі дзяўчаткі.

A26. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропускау трэба паставіць знакі прыпынку:

- 1) Флора __ або расліннасць Белавежскай пушчы, цікавіць многіх.
- 2) Апроч Арыны __ у Аўдоцці былі два хлопчыкі.
- 3) Вечар выдаўся ў той дзень на дзіва __ ціхі, ласкавы.
- 4) Парыла зямля шчодрэ __ напоеная ўчарашнім дажджом.
- 5) Недалёка ад Мінска __ на поўдзень __ ляжыць мая Уздзеншчына.

A27. Адзначце складаназлучаныя сказы, у якіх на месцы пропускау трэба паставіць коску:

- 1) Яшчэ не ўзыходзіла сонца __ а ўжо аднекуль з вышыні лілася птушыная песня.
- 2) У твары коннікаў ударыў пругкі вільготны вецер __ і яны спыніліся.
- 3) Яшчэ дзень-два __ і на падсохлыя пагоркі папльвучуць струменьчыкі зярнят.
- 4) Яркая раніца __ і чыстае неба.
- 5) Недзе далёка-далёка паблісквала мокрае вясло __ і чарнела хісткая рысачка чоўна.

A28. Адзначце складаназалежныя сказы, у якіх на месцы пропускау трэба паставіць коску:

- 1) У вачах адлюстравана тое __ што ў душы хаваецца на дне.
- 2) Добра заўважаць з вышыні, што жыта сёлета вельмі дружна бярэцца ў трубку __ і што на цёмнай траве абочын камячкамі квалага пуху стаіць дзьмухавец.
- 3) Хлопцы цвёрда вырашылі, што __ калі ста-раста выдасць каменданту Рыгора, то трэба ад-стаяць яго што б там ні было.
- 4) Як узыдзе сонца ціхім раннем веснім, як развее над ракой туман __ над краінай пралятае песня, баявая песня партызан.
- 5) Ён ішоў паспешна, высока падымаючы ногі, бо не па-сібірску шчодрэе сонца так нагрэла зямлю __ што можна было апячыся.

A29. Адзначце бяззлучнікавыя складаныя сказы, паміж часткамі якіх знакі прыпынку пастаўлены правільна:

- 1) На вуліцы гарэў ліхтар; бледнае святло кла-лася на падлогу, вырысоўваючы квадрат акна.
- 2) Крамарэвіч бачыў, гэты хлапчук быў ужо яму блізка і родны.

3) Вакол спакойна дрэмле поле, блішчыць у росах сенажаць.

4) Пазіцыя тут была зручная: ён мог страляць ва ўсе бакі.

5) Слова сказаў – сякераю адсек.

A30. Адзначце знакі прыпынку, якія прапушчаны ў сказе:

Ганна бачыла, што ў лесе і тут тырчалі шырокія жылістыя пні, круглыя вярхі якіх былі чорныя, шэрыя, белаватыя і зусім белыя, свежыя і ёй стала шкада столькі тут высечана ўжо гэтых дубоў і вязаў.

1) працяжнік; 4) двукроп’е;

2) коска; 5) дужкі.

3) кропка з коскай;

A31. Адзначце сказ з простаю мовай, які адпавядае схеме “П, – а. – П”.

1) Снедай сказала яму маці а то аладкі ў печы зусім пасохнуць.

2) Маці не пускала яе ад сябе і шаптала ты не гуляй з імі, Лідачка. Бачыш, якія яны.

3) Абвясціў светлы май сорок пятага года край, сыноў сустракай з баявога паходу.

4) Хлопчыкі, родныя, вы жывыя Надзя абхапіла абодвух і бесперапынна паўтарала хадзем, хадзем адсюль, хутчэй, хлопчыкі.

5) Глядзі, вунь тая небарака пэўна хвора я бацька паказваў на стрункую сасну бачыш, у яе рэдкая ігліца на вяршыні...

Тэст да заданняў A32, B5, B6, B7, B8

1) Яны жылі на ўскрайку лесу. 2) Жылі ў горадзе, а вялі вяскковы лад жыцця – мелі соткі, сад, палілі ў печы. 3) Сусед, Мікіта Бабыроў, быў у вайну артылерыстам, а Аленціў Гусакоў партызаніў. 4) Па зроку яго ў армію не ўзялі. 5) Кожны, хто праходзіў паўз іх агароды, міжволі спыняўся і глядзеў за частакол, на кветкі. 6) Вабілі сваім непаўторным пахам і прыгажосцю цюльпаны, півоні, вяргіні, хрызантэмы, гладыёлусы. 7) Але самым вялікім багаццем суседзяў былі ружы. 8) Яны былі розных гатункаў – жоўтыя, чырвоныя, нават чорныя.

A32. Адзначце фанетычныя характарыстыкі, уласцівыя вылучанаму ў 8-м сказе слову:

1) у слове няма мяккіх зычных гукаў;

2) у слове няма свісцячых зычных гукаў;

3) у слове 1 глухі зычны гук;

4) колькасць літар і гукаў у слове не супадае;

5) у слове 3 санорныя зычныя гукі.

Частка В

B1. Знайдзіце назоўнік з ненарматыўным канчаткам. Запішыце слова правільна:

1) плечы; 4) гарада;

2) званы; 5) вопраткі.

3) уладары;

B2. Устанавіце адпаведнасць паміж фразеалагізмамі і іх лексічным значэннем. Адказ запішыце ў выглядзе літара-лічбавага спалучэння.

А) волю даць;

Б) лягчэй на паваротах;

В) наш брат;

Г) не лезе ў горла.

1) дазволіць свабодна дзейнічаць, рабіць учынкі;

2) мы і падобныя да нас;

3) будзь асцярожны;

4) неаднолькавыя погляды;

5) не хочацца есці.

B3. Падбярэце да сказа адпаведнае дзеепрыслоўе або дзеепрыслоўны зварот. Адказ запішыце ў выглядзе літара-лічбавага спалучэння.

А) Мікола пайшоў працаваць у калгас,

Б) Марыля ішла па вуліцы

В) Дзяўчынка радавалася,

Г) Стаялі жанчыны каля гумна

1) не аглядаючыся;

2) гледзячы на новую ляльку;

3) успамінаючы школьныя гады;

4) скончыўшы дзесяцігодку;

5) пераліваючы з пустога ў парожняе.

B4. Замяніце сінтаксічную канструкцыю *акно, якое вымылі* словазлучэннем *дзеепрыметнік + назоўнік*. Словазлучэнне запішыце.

B5. Вызначце часцінамоўную прыналежнасць падкрэсленага ў 8-м сказе слова. Адказ запішыце ў форме назоўнага склону.

B6. Вызначце від 4-га сказа. Адказ запішыце адпаведнай лічбай:

1) аднасастаўны пэўна-асабовы;

2) аднасастаўны няпэўна-асабовы;

3) аднасастаўны абагульнена-асабовы;

4) аднасастаўны безасабовы;

5) аднасастаўны назыўны.

B7. Дапішыце сказ:

Сродкам сувязі 6-га і 7-га сказаў у тэксце з’яўляецца

B8. Вызначце стыль тэксту. Адказ запішыце ў форме назоўнага склону.

АДКАЗЫ

Частка А: A1. 3, 4, 5; A2. 2, 4, 5; A3. 1, 4, 5; A4. 1, 4; A5. 1, 3; A6. 1, 4; A7. 1, 2, 5; A8. 3, 4, 5; A9. 1, 3, 5; A10. 1, 4, 5; A11. 1, 2; A12. 2, 3, 4; A13. 1, 4, 5; A14. 1, 3, 5; A15. 2, 3, 4; A16. 2, 4, 5; A17. 1, 3, 4; A18. 2, 4; A19. 2, 3, 4; A20. 1, 2, 4; A21. 1, 3, 4; A22. 1, 3; A23. 3, 4, 5; A24. 2, 4, 5; A25. 1, 2; A26. 1, 2, 5; A27. 1, 2; A28. 1, 4, 5; A29. 3, 4, 5; A30. 2, 4; A31. 5; A32. 2, 3, 4.

Частка В: B1. гарады; B2. А1, Б3, В2, Г5; B3. А4, Б1, В2, Г5; B4. вымытае акно; B5. часціца; B6. 2; B7. злучнік; B8. мастацкі.

Ларыса ПШАНІЧНАЯ.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ПАВУЧАЛЬНЫ ЗМЕСТ АПАВЯДАННЯЎ “БЕЛАЯ САРОКА”, “ПЛАЧКА”, “СЫН БУРЫ” ЯНА БАРШЧЭЎСКАГА

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (ІХ КЛАС)

Мэты ўрока: стварыць умовы для разумення ідэйнага сэнсу апавяданняў; садзейнічаць развіццю ўмення выяўляць праблему, рабіць вывады, працаваць у групах; развіваць творчае ўяўленне і камунікатыўныя ўменні; стварыць умовы для выхавання пачуцця нацыянальнай годнасці.

Тып урока: урок засваення новых ведаў.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

- *Стварэнне эмацыянальнага настрою.*
- *Пераход да ўспрымання новага матэрыялу.*

Практыкаванне “Лагічны ланцужок”.

Кожнаму вучню прапануецца картка, дзе запісана адно слова. Картка і вучань, які выцягнуў картку, – адно са звёнаў лагічнага ланцужка, які трэба пабудаваць. (Імёны герояў на картках могуць паўтарацца.)

1-я картка. “Белая Сарока”.

Белая Сарока, пан Скамароха, пасланец Белае Сарокі, чорны сабака, лёкай, пан М., пан С.

2-я картка. “Плачка”.

Плачка, пан М., стары, якому ўкінулі ў хату асінае гняздо; волат з мячом у руках.

3-я картка. “Сын Буры”.

Сын Шчасця, Сын Цярпення, сляпы Францішак, Сын Буры.

- *Фарміраванне груп.*
- *Расстаноўка мэблі “Дыскусійны клуб”.*

II. Вывучэнне новага матэрыялу.

Настаўнік. Займіце свае месцы, пазнаёмцеся з правіламі работы ў групе.

- *Знаёмства з правіламі работы ў групах (у кожнай групе на стала ляжаць правілы).*
- *Паведамленне тэмы і мэты ўрока.*

Настаўнік. Вы аб’ядналіся ў групы згодна з героямі апавядання. Якім скразным вобразам можна аб’яднаць усе гэтыя апавяданні? (*Шляхціц Завальня.*) Тэма нашага ўрока: «Павучальны змест апавяданняў з кнігі “Шляхціц Завальня” Яна Баршчэўскага». Мы павінны сёння зразумець ідэйны змест апавяданняў, спасцігнуць хараство духоўнага свету чалавека і, наадварот, паглядзець, як непрывабна выглядае чалавек, які імкнецца толькі да матэрыяльных благ.

- *Работа ў групах.*

Настаўнік. Кожная група атрымае картку. Ваша задача: выканаць прапанаваныя заданні (*гл.*

дадаток). Можасць кожнае заданне выконваць разам, можаць размеркаваць заданні (2 вучні робяць першае, 2 – другое, 2 – трэцяе). Але галоўнае, каб усе працавалі і каб кожны ўдзельнік групы выступіў з адказам.

III. Абагульненне і замацаванне.

- *Фізікультхвілінка.*

• *Прадстаўленне вынікаў групавой работы.*

IV. Падвядзенне вынікаў урока і выстаўленне адзнак.

Настаўнік. Паглядзіце ўважліва на дошку. Мы бачым, якія думкі хоча данесці да нас аўтар. Кожны чалавек сам выбірае сваю дарогу ў жыцці, і толькі ад нас залежыць, якой яна будзе. Мы павінны пазбавіцца гістарычнага бяспамяцтва. Не траціць сувязі са сваім народам, не знішчаць прыроду і культуру. Кніга Яна Баршчэўскага была напісана на польскай мове, але яна адрасавана адукаваным землякам, што не ведалі роднае мовы, адцураліся ад яе. А адрокшыся ад свайго народа, чалавек не можа ведаць яго традыцый, звычаяў, не можа зразумець яго душу, філасофію. Такія людзі з пагардай глядзяць на ўсё сваё, яны не ведаюць свайго і не прызнаюць за ім ніякае вартасці. Я. Баршчэўскі імкнуўся пазнаёміць суайчыннікаў з уяўленнямі простага люду, яго філасофіяй. Народ, які стварыў такую высокамастацкую, паэтычную культуру, заслугоўвае павагі.

V. Рэфлексія.

Настаўнік. Паслухайце прытчу.

Тры чалавекі вязуць цяжкія камяні.

- Што вы робіце? – пытаюцца ў іх.
- Валаку гэтае праклятае каменне, – адказвае першы.

– Зарабляю сабе на хлеб, – гаворыць другі.

– А я буду будаваць храм, – кажа трэці.

Калі перанесці гэтую прытчу на наш урок, чым была для вас праца на ўроку? Калі вы будавалі храм свайго жыцця, ведаў, дабрыні і паспяховасці, то прымацуйце зорчку на малюнак каля храма; калі вы працавалі дзеля адзнакі, то прымацуйце каля грошай; калі вам было нецікава і вы вельмі стаміліся, то – каля груды камянёў.

VI. Дамашняе заданне.

Прачытаць апавяданне “Валасы, якія крычаць” Яна Баршчэўскага.

ДАДАТАК

1-я група. Апавяданне “Сын буры”.

1. Апісанне сыноў (Сын Буры, Сын Шчасця, Сын Цярпення): а) знешні выгляд (калі ёсць у тэксце); б) дзе жывуць сыны; в) чаму Ян Баршчэўскі іх так называе (*Сын Шчасця: думае толькі пра сябе, з пагардай глядзіць на ўсіх іншых, раўнадушны да чужога гора, няшчасця; Сын Цярпення: прывязаўся да таго кутка зямлі, які яго корміць і апранае, церпіць пакуты, здэкі, не імкнецца змяніць сітуацыю да лепшага; Сын Буры: вандроўнік, не сядзіць на адным месцы, вырашыў “далёка ляцець і пабачыць, што дзеіцца на свеце”*).

2. Творчае заданне.

12 студзеня 2010 г. на востраве Гаіці адбылося землетрасенне. Гэтая страшэнная трагедыя забрала жыцці многіх людзей. Сярод іх былі і дзеці. Людзям не хапала вады, прадуктаў харчавання. Не паспявалі аказваць медыцынскую дапамогу – так шмат было ахвяр.

Разгледзьце гэтую сітуацыю з пазіцыі трох сыноў. Як бы адрэагаваў на гэтыя падзеі Сын Шчасця, Сын Цярпення, Сын Буры? (*Сын Шчасця быў бы раўнадушным да чужой бяды, таму што ён “халодны, як кавалак золата”; Сын Цярпення заклікаў бы людзей да цярдзення, супакойваў бы іх; Сын Буры сказаў бы, што трэба ісці наперад, пераадолеўшы ўсе цяжкасці.*)

3. Выразнае чытанне ўрыўка.

Прачытайце выразна ўрываў, пачынаючы са слоў “Я амаль усё сваё жыццё быў вандроўнікам...” і заканчваючы словамі “І як сумна слухаць паказкі тых паноў, якія, жывучы заўсёды сярод вясёлых забаў, хочучь паказаць свой розум і іншых пацешыць...”. Вызначце ідэю твора. Запішыце яе на аркушы паперы і прымацуйце аркуш да дошкі. (*Ідэя: кожны чалавек сам выбірае сваю дарогу ў жыцці, і толькі ад нас залежыць, якой яна будзе.*)

2-я група. Апавяданне “Плачка”.

1. Вобраз Плачкі: а) знешні выгляд (“паноў сустракае ва ўбогім сялянскім уборы, вочы залітыя слязьмі”); б) у якіх месцах з’яўляецца (у пакінутых дамах, у пустых касцёлах і на руінах); в) як сябе паводзіць (з’яўляецца пасля захаду сонца, ходзіць ад аднае магільна да другой, плача і наракае на лёс, моліцца).

2. Творчае заданне.

Напішыце ліст-запавет ад імя Плачкі сучасным школьнікам.

Дарагі дружа!

Я пішу табе гэты ліст з глыбіні стагоддзяў. Я ўпэўнена, што ты жывеш у найбагацейшым краі, на бласлаўленай і мірнай зямлі. А ці памятаеш тых, хто цаною свайго жыцця падараваў табе блакітнае чыстае неба, шчаслівае дзяцінства? Ты павінен...

Плачка. *Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.*

3. Выразнае чытанне ўрыўка.

Прачытайце выразна ўрываў, пачынаючы са слоў “Непадалёку ад дарогі, калі едзеш на Віцебск, стаіць пустая каплічка” і заканчваючы словамі “Вы думаеце толькі пра багацце, а вас чакаюць беднасць і пакуты”. Вызначце ідэю твора. Запішыце яе на аркушы паперы і прымацуйце аркуш да дошкі. (*Ідэя: пазбавіцца гістарычнага бяспамяцтва.*)

3-я група. Апавяданне “Белая Сарока”.

1. Вобраз Белай Сарокі:

а) знешні выгляд (*белыя пёры, вочы чорныя, жвавыя і імклівыя рухі, пераўтвараецца ў кабету чароўнае красы*).

Каментарый настаўніка: Белы колер сарокі сімвалізуе замагільны свет, пустату, смерць, а па народных павер’ях у сароку можа ператварыцца ведзьма.

б) Якім чынам Белая Сарока трапляе ў пакой пана? (*Праз акно.*)

Каментарый настаўніка: У народзе лічылася, што акно – небяспечнае месца ў доме. Каб у хату не трапілі нячысцікі, вокны нанач хрысцілі, напярэдадні Вадохрышча над імі малявалі крыжы. Гаспадар дома даўно адышоў ад народных традыцый засцярогі ад нячыстай сілы.

в) Якое зло пакінула Сарока ў нашым краі? (*Большасць панства, прадаўшы душу д’яблу, адварнула ад народа, захапілася думкамі пра лёгкае багацце. “Зло, якое яна пакінула, распаўзлося па ўсім наваколлі”. Зло гэтае пасялілася ў людзях, што забыліся пра свае душы, свой край і пачалі клапаціцца толькі пра матэрыяльны дабрабыт.*)

2. Творчае заданне.

Уявіце, што вы – Белая Сарока. Напішыце ролевы ліст “Чаму я, Белая Сарока, стала такой?”.

Дарагі школьнік!

Я магу ўявіць, якія думкі і пачуцці ўзніклі ў цябе пасля таго, як ты прачытаў апавяданне. Так, шмат зла я прынесла людзям і пакінула пасля сябе. Але ж раней я была не такая. Памажы, дружа, мне разабрацца ў сабе. Раней...

Белая Сарока.

3. Выразнае чытанне ўрыўка.

Прачытайце выразна ўрываў, пачынаючы са слоў “У хуткім часе пачалі спраўджацца прадчуванні простых людзей...” і заканчваючы словамі “Яшчэ больш дзіўную рэч скажу панам: паўсюль снавалі такія зграі ваўкалакаў, што страх было выйсці ў поле”. Вызначце ідэю твора. Запішыце яе на аркушы паперы і прымацуйце аркуш да дошкі. (*Ідэя: такія, як Белая Сарока, знішчаюць нашу прыроду, культуру, псуюць норавы людзей.*)

Наталля ШУЛЬГА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
першай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 202 г. Мінска.

ПІМЕН ПАНЧАНКА. ПАЭЗИЯ ВАЕННАГА ЧАСУ

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (X КЛАС)

Мэты: пазнаёміць вучняў з біяграфіяй паэта перыяду Вялікай Айчыннай вайны; раскрыць грамадзянскі і патрыятычны пафас ваеннай паэзіі П. Панчанкі; развіваць уменне характарызаваць вобраз лірычнага героя, знаходзіць вобразна-выяўленчыя сродкі мовы і вызначаць іх мастацкую ролю ў паэтычным кантэксце; садзейнічаць выхаванню патрыятычных пачуццяў.

Эпіграф:

Войны! Злачынная справа – вайна выклікае
Гнеў мой, і слёзы, і боль...
Спынім забойствы!

Сумленне, і розум, і гонар

Уладна загадваюць кніжніку: як са званіцы,
Бі ў сваё звонкае слова, узбройвай народы
Супраць разбою!

Мікола Гусоўскі, 1522.

Устань, чалавек, паглядзі
На родны свой край,
на поле,

абмытае сонцам і ветрам,
за ўсё, што стварыў ты і створыш,
у бітву адважна ідзі.

Пімен Панчанка, 1940.

Папярэдняя падрыхтоўка: для дамашняга прачытання, аналізу і завучвання на памяць прапанаваны вершы “Герой”, “Краіна мая”, “Толькі лісцем рабін шалахні...”, “Сінія касачы”, “Зварот” П. Панчанкі.

I. Індукцыя.

• Уступнае слова настаўніка.

Настаўнік.

Я вас прашу, не зведаў хто вайны,
Прашу вас, мае дочки і сыны,
Узяць хоць долю памяці маёй,
Каб потым ёй не зарасці травой.

Наша сённяшняя сустрэча прысвечана творчасці Пімена Панчанкі, а менавіта яго паэзіі перыяду Вялікай Айчыннай вайны. (*Настаўнік агучвае мэты.*) Творчасць многіх беларускіх паэтаў, што прыйшлі ў літаратуру ў 1930-я гг., набрала моц менавіта ў ваенны час. А. Куляшоў, П. Броўка, М. Танк, П. Панчанка пішуць творы, што стануць узорами беларускага паэтычнага майстэрства.

Творчасць Пімена Панчанкі ваеннага часу – гэта асаблівая старонка паэтычнай біяграфіі. Яго песня, апранутая ў шынель, цалкам абвергла вядомае выслоўе: “Калі гавораць гарматы, музы маўчаць”. Яго муза гаварыла, ды яшчэ як!

Яе голас быў то гнеўна-выкрывальны, то душэўна-сцішаны.

• Праца над эпіграфам.

Якая думка аб’ядноўвае гэтыя ўрыўкі? (*М. Гусоўскі і П. Панчанка заклікаюць нас не дапускаць вайны. А калі ворагі ўсё ж нападуюць на Радзіму, то абараняць яе; М. Гусоўскі напісаў гэтыя радкі ў 1522 г., а П. Панчанка – больш як праз чатыры стагоддзі. Але стаўленне да вайны не змянілася. Абодва аўтары бачаць у вайне адну з найважнейшых прычын няшчасцяў і пакут Радзімы, народа.*)

Настаўнік. Людзі заўсёды ненавідзелі вайну. Сёння мы яшчэ раз звернемся да нашай гістарычнай памяці, яшчэ раз упэўнімся, што для існавання будучыні трэба памятаць мінулае. Бо толькі памятаючы, што на свеце ёсць гора, мы навучымся цаніць імгненні спакою, міру, шчасця.

II. Самаканструкцыя.

Настаўнік. На дошцы змешчаны словы. Размяркуйце гэтыя словы ў дзве групы ў залежнасці ад іх сэнсу.

Знішчэнне, ліхалецце, гора, трагедыя, крык, смерць.

Радасць, каханне, смех, вучоба, шчасце, Радзіма.

• Выбар.

З якімі словамі асацыіруюцца ў вас паняцці кожнага ланцужка? Выберыце самае важнае для вас паняцце. (*Вайна, жыццё.*) З якім колерам можна суаднесці паняцці кожнага ланцужка?

• **Паведамленне падрыхтаванага вучня “Лірыка Пімена Панчанкі перыяду Вялікай Айчыннай вайны”.**

Настаўнік. Мастацкі летапіс вайны немагчыма стварыць аднаму паэту, які б таленавіты ён ні быў. Гэты летапіс ствараўся па гарачых слядах, пішацца ён сёння і будзе пісацца заўтра. Нельга не адзначыць ролю ваеннай паэзіі П. Панчанкі. На папярэднім уроку кожная група атрымала заданне: зрабіць аналіз аднаго з прапанаваных вершаў, а таксама вывучыць абраны верш на памяць.

III. Сацыяканструкцыя.

Размяркуйце свае адказы паводле аналізу паэтычнага твора, парайцеся і зрабіце малюнак, дзе адлюстрыце асацыяцыі, выкліканыя вершам.

IV. Сацыялізацыя.

Кожная група прадстаўляе малюнак і аналізуе верш.

V. Разрыў.

Настаўнік. Якія ўражанні выклікалі ў вас вершы П. Панчанкі? (*Яны закранулі душу, дапамаглі зразумець, якое гэта багацце – жыць у міры. Такія вершы западаюць у душу, дзякуючы ім людзі заўсёды будуць памятаць пра жахі вайны, змагацца за мір.*) Што аб'ядноўвае творы паэта перыяду Вялікай Айчыннай вайны? (*Адказы вучняў.*)

VI. Творчасць.

Настаўнік. Выкарыстоўваючы словы з асацыятыўных ланцужкоў, рэпрадукцыі карцін мастакоў, працягнуце выказванні:

Вайна для мяне – гэта...

Жыццё для мяне – гэта...

(*Вайна для мяне – гэта забойства невінаватых людзей, спаленыя вёскі і гарады, знішчаная Радзіма, гэта боль страты родных і блізкіх людзей, гэта матчыны слёзы, крык дзяцей. Жыццё для мяне – гэта вучоба і праца пад мірным небам, радасць сяброўства, шчасце кахання, дзіцячы смех, святы сям'і, вясёлыя твары людзей, мае дасягненні, мая Радзіма.*)

VII. Рэфлексія.

Складзіце сінквейн на адну з прапанаваных тэм: 1. “Вайна”; 2. “Пімен Панчанка”; 3. “Жыццё”.

Прыкладны варыянт сінквейна:

Вайна.

Жудасная. Страшная.

Знішчае, забівае, спальвае.

Людзі ненавідзяць вайну.

Гора.

VIII. Дамашняе заданне.

Верш “Зварот” вывучыць на памяць, падрыхтаваць вуснае паведамленне на тэму “Песня паэта, апранутая ў шынель” ці “Вера паэта ў перамогу – асноўны матыў лірыкі ваеннага часу”.

Надзея ШАГУН,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры першай кваліфікацыйнай катэгорыі сярэдняй школы № 5 г. Салігорска.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Прапануем план-канспект

АПОВЕСЦЬ “НАСЦЕЧКА”. КУЗЬМА ЧОРНЫ

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (VI КЛАС)

Мэты: прааналізаваць вобразы галоўных герояў; вучыцца знаходзіць прыёмы, якімі карыстаецца аўтар для раскрыцця характараў герояў, вырашаць праблемныя сітуацыі; развіваць уменне выказваць сваю думку; вызначаць для сябе маральныя арыенціры.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Вывучэнне новага матэрыялу.

• **Падрыхтоўка да ўспрымання новага матэрыялу. Аналітычная праца.**

Настаўнік. Ці прыходзілася вам узірацца ў твары незнаёмых людзей? Ці магчыма з першага позірку атрымаць уяўленне пра чалавека? Ці задумваліся вы, наколькі дакладнае першаснае ўспрыманне чалавека? (*Адказы вучняў.*) Асабіста мяне развагі на гэтую тэму падштурхнулі да напісання верша.

Партрэт душы, адбітак сэрца

Ў вачах так лёгка разглядзець,

Хоць не заўжды, як твор мастацкі,

Іх можна слухна зразумець.

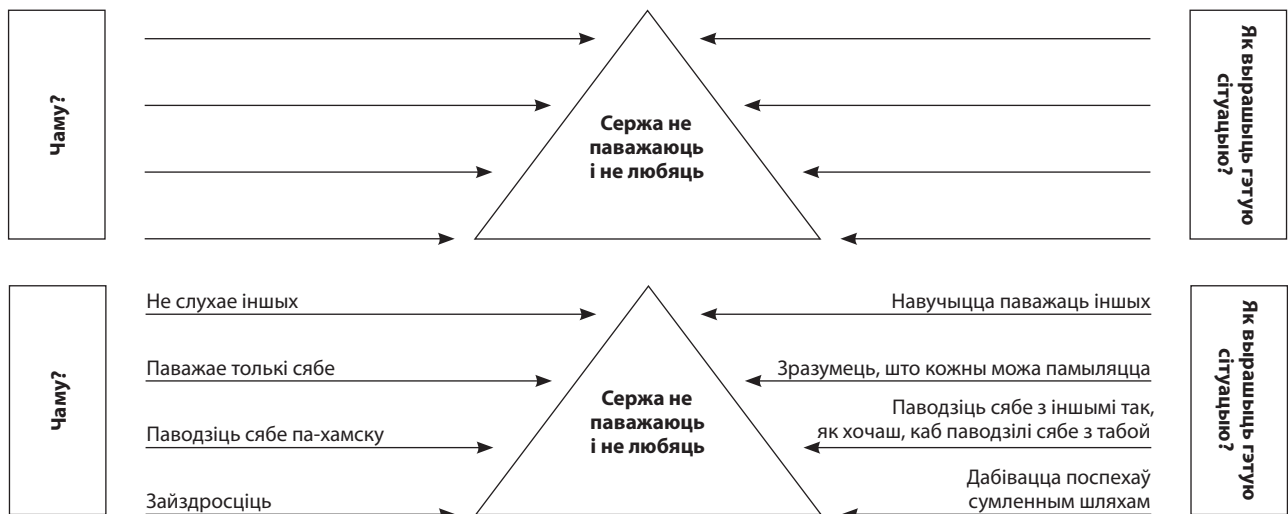
Калі пагляд наіўны, шчыры,

Пэндзлік вясёлкавых вачэй
На твары намалюе ўсмешку,
Расквеціць колерам надзей.
З халодным позіркам ваўчыным
Свой погляд цяжка крыжаваць,
Ад лютасці нямой звярынай
Далёка хочацца ўцякаць.
А позірк шэры, невыразны,
Запылены смугою стомы?
Як прачытаць яго дакладна,
Нікому, пэўна, не вядома...
І колькі душ – партрэтаў столькі ж,
Вясёлкавых і чорна-белых,
Тужлівых, змрочных і зайздросных,
Адкрытых, добрых і нясмелых.
І так складана, так цікава
Іх разглядаць і ім дзівіцца,
Ва уяўленні і наяве
Разгадаць сэрцаў таямніцы...

Паспрабуем разгадаць таямніцы характараў герояў аповесці. А чые характары мы сёння разгледзім?

• **Вызначэнне ключавых вобразаў (крыжаванка).**

Схема. Праблемны трохвугольнік.

1. Назавіце прафесію бацькі Насцечкі.
2. Каму з герояў твора належаць словы: “Якое ж у цябе сэрца, калі ты не шкадуеш жывёлы?”
3. Пазнайце героя па апісанні: “Ён быў у высокіх боціках з блішчастымі мяккімі халяўкамі”.
4. Каго з родных страціла Насцечка?
5. Назавіце прозвішча Сержа.
6. Назавіце прозвішча аўтара аповесці “Насцечка”?
7. За што схопіў Сержа, ратуючы дзяўчат, стары Закрэўскі?
8. На якім уроку саборнічалі ў майстэрстве Серж і Насцечка?

1	Н	А	С	Т	А	Ў	Н	І	К	
2	З	А	К	Р	Э	Ў	С	К	І	
3	С	Е	Р	Ж						
4	Б	А	Ц	Ь	К	А				
5	М	І	Л	Е	Ў	С	К	І		
6	Ч	О	Р	Н	Ы					
7	К	А	Ў	Н	Е	Р				
8	М	А	Т	Э	М	А	Т	Ы	К	А

• Праблемная гутарка на пытаннях.

1. Якое першаснае ўражанне ствараецца пра кожнага з герояў аповесці? Знайдзіце і зачытайце партрэтную характарыстыку кожнага з герояў.
2. Якімі вы ўяўляеце Сержа, Насцечку, Закрэўскага?
3. Ці адпавядаюць аўтарскаму апісанню і вашым уяўленням ілюстрацыі да аповесці, створаныя мастаком А. Крохінай? Якія эпізоды твора праілюстравала мастачка?
4. У якіх сітуацыях мы ўпершыню сустракаемся з Сержам, Насцечкай, Закрэўскім? Як трымаюць сябе героі? Як ставяцца да іншых людзей, да саміх сябе?

5. Ці залежыць ад паводзін чалавека тое, як да яго ставяцца іншыя людзі? Якім было стаўленне іншых герояў да Сержа, Насцечкі, Закрэўскага і чаму?

6. Як трэба паводзіць сябе з іншымі людзьмі, каб цябе паважалі і хацелі з табой сябраваць? Запоўніць схему (праблемны трохвугольнік), змешчаную на дошцы (калектыўна).

Вучні высвятляюць прычыны таго, што Сержа не любілі, упісваюць іх у схему з левага боку і разважаюць, што трэба зрабіць хлопчыку, каб выправіцца, запаўняюць правы бок схемы.

7. Якое аўтарскае стаўленне да кожнага з герояў? Як ставіцеся да Насцечкі, Сержа, Закрэўскага асабіста вы?

8. Як аўтар стварае вобразы кожнага з герояў? (*Партрэтная характарыстыка, аўтарская ацэнка, ацэнка іншымі героямі, наказ персанажа ў сітуацыі выбару, наказ героя ў дзеянні.*)

9. Як вы паставіліся б да кожнага з герояў аповесці, калі б сустрэліся з імі ў сапраўдным жыцці?

10. Як вы паводзілі б сябе на месцы кожнага з герояў? (*Прааналізаваць ключавыя сітуацыі.*)

11. Які механізм стварэння характару героя ў К. Чорнага? (*Партрэт-сітуацыя – сутыкненне з іншымі персанажамі – аўтарская ацэнка, ацэнка іншых герояў.*)

III. Падвядзенне вынікаў. Рэфлексія.

- Да якіх роздумаў падштурнуў вас сённяшні ўрок? З якім настроем вы пойдзеце з яго?

IV. Дамашняе заданне.

- Даць пісьмовую характарыстыку аднаго з герояў аповесці “Насцечка” Кузьмы Чорнага, карыстаючыся прапанаваным раней планам.

Наталля ПАВАЛОКІНА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Мінскай дзяржаўнай гімназіі-каледжа мастацтваў.

“ТАК ЦЯЖКА ШЛЯХ НАМ ЦЕРАБІЦЬ ДА БЕЛАРУСІ!”

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (ХІ КЛАС)*

Мэты: стварыць умовы для знаёмства вучняў з асобай Ніла Гілевіча і яго паэзіяй, акцэнтаваць увагу на праблемах сучаснасці, якія закранаюцца ў лірыцы паэта; вучыць комплексна аналізаваць верш, выяўляць і ацэньваць аўтарскую пазіцыю, карыстаючыся радкамі верша, аргументаваць свае меркаванні; развіваць творчыя здольнасці вучняў, удасканалваць уменне складаць канспект; спрыяць выхаванню чалавечнасці, сумленнасці, патрыятызму, фарміраваць асобу, здольную да аналізу і самааналізу.

Абсталяванне: партрэт Н. Гілевіча, выстава кніг яго паэзіі; мультымедыяпрэзентацыя.

Папярэдняя падрыхтоўка: вучні чытаюць і аналізуюць дома вершы, пра якія будзе ісці размова на ўроку; можна падзяліць вершы на групы і прапанаваць групавую работу ці індывидуальныя заданні.

Эпіграф:

Беларусь, Беларусь!
Бачыш гэтую рунь?
Скіль закліцце з сябе!
Схамянiся і ўстань!
Падымiся з каленяў!
Спiну разагнi!
Як на гэту зару –
Свету ў вочы зiрнi!

ПЛАН УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Уступнае слова настаўніка.

Настаўнік. Ніл Гілевіч... Ён і яго творчасць добра вядомыя шырокай грамадскасці рэспублікі і іншых краін. Каштоўнасць мастацкага слова паэта відавочная. Прырода шчодро надзяліла яго шматгранным талентам: паэт-лірык і публіцыст, сатырык і драматург, палымяны прамоўца, трыбун, грамадскі дзеяч, асветнік, вучоны, фалькларыст, перакладчык. За гады працы ў Беларускім дзяржаўным універсітэце абараніў кандыдацкую дысертацыю, пазней стаў прафесарам, заслужаным дзеячам навукі.

Тыя, хто слухаў лекцыі Ніла Гілевіча па фальклоры, згадваюць іх з вялікай цеплынёй і ўдзячнасцю. Добра пастаўлены голас прыроднага прамоўцы, жывасць выкладання думкі сведчаць пра сапраўднае лектарскае майстэрства, здольнае забяспечыць папулярнасць у любой аўдыторыі. А яшчэ ўсе мы ведаем яго па адной з

найпапулярнейшых песень канца мінулага стагоддзя “Вы шуміце, шуміце...”

• Гучыць запіс песні “Вы шуміце, шуміце...”

Сёння мы пазнаёмімся з асобай Ніла Сямёнавіча Гілевіча і яго лірычнымі творами. Падчас размовы вы павінны скласці канспект “Тэматыка лірыкі Н. Гілевіча”.

III. Выступленні вучняў (суправаджаюцца прэзентацыяй).

1-ы вучань. Вытокі яго творчасці на Лагойшчыне, на берагах ракі Гайны, дзе спрадвеку жылі яго дзяды і прадзеда, у вёсцы Слабада. Маці, Кацярына Мікалаеўна, любіміца сям’і, супраць волі бацькоў пайшла замуж у Слабоду за круглага сірату, які нават па сваім жаданні адмовіўся ад зямельнага надзелу. Граматы яна не ведала, у дзяцінстве ў школу бацькі не пусцілі. Распісвацца, хоць “кручкамі”, навучылі яе ўжо дзеці. Непісьменная, яна вельмі любіла, калі дзеці чыталі кніжкі ўголос і запамінала іх урокі чытання на выдатна. Калі на пачатку 1950-х у Слабоду правялі радыё, не выключала рэпрадуктарчыка ніколі і пры любой хатняй рабоце слухала. Не прапускала ніводнага “кіно”, якое зрэдчасу прывозілі ў вёску. Была маці Ніла Гілевіча жанчынай жывога розуму і мела залатыя рукі. Была і закройшчыцай, і швачкай-самавучкай, усё жыццё круціла старэнькую машынку “Зінгер”, абшывала ўсю сям’ю і многіх суседзяў. Памерла летам 1978 года.

• **Выразнае чытанне падрыхтаваным вучнем верша пра маці (на выбар вучняў ці настаўніка) і аналіз вучнем прачытанага верша.**

2-і вучань. Бацька паэта, Сымон Пятровіч, быў у адрозненне ад маці чалавекам пісьменным – ажно тры зімы хадзіў у царкоўнапрыходскую школу. Пасля рэвалюцыі стаў вясковым актывістам, служыў у Чырвонай Арміі, адкуль вярнуўся з трыма трохкутнічкамі на пятліцах. Любіў чытаць газеты, часам сядзеў з кнігай у рукавах, вершы меў звычку чытаць уголас, каб і іншыя чулі. Дзякуючы гэтаму і сам Ніл Сымонавіч свае вершы, калі ўжо стаў вядомым паэтам, не чытаў, а дэкламаваў. Калі малады паэт вучыўся ва ўніверсітэце, то ў сельсаветаўскай насценгазеце прачытаў сатырычны “сцішок” з подпісам Сымон Гілевіч. За гады працы бацька быў і старшынёй некалькіх сельсаветаў, і сакратаром райвыканкама; усё далёка ад сям’і, прыязджаў толькі ў нядзелю. Быў перакананы камуніст-ідэаліст, “белая варона” сярод мясцовых партыйцаў, стро-

* Урок разлічаны на дзве гадзіны.

га трымаўся камуністычнай маралі (пра хабар і гаворкі не магло быць), непахісна верыў у камуністычныя ідэалы. За гэта і пацярапеў – яго знялі з пасады намесніка старшыні Лагойскага райвыканкама. Перад смерцю (памёр у сакавіку 1972 г. ад раку лёгкіх) ён сказаў: “Вось так, дзеці: усё жыццё змагаўся за праўду і справядлівасць, супраць бандзюганаў, хабарнікаў і ўсякай сволачы, але ўсё маё змаганне было марным, і вось паміраю, а нягоднікі як панавалі ў нашым жыцці, так і пануюць”. Запозненае для яго адкрыццё, але незапозная споведзь дзецям (іх у сям’і было восем).

• **Выразнае чытанне падрыхтаваным вучнем верша пра бацьку (на выбар вучняў ці настаўніка) і аналіз вучнем прачытанага верша.**

3-і вучань. Да вайны Ніл Гілевіч закончыў тры класы Слабадской сямігодкі. Пасля вызвалення пайшоў у пяты клас школы, якая была ў суседняй вёсцы Гайна. Вучобу ў школе сумяшчаў з працай паштальёна, што давала магчымасць назіраць і глыбей асэнсоўваць падзеі пасляваеннага вясковага жыцця. Пазней яны складуць аснову многіх аўтабіяграфічных твораў – вершаў і паэм.

Як ні дзіўна, але Н. Гілевіч, які дэбютаваў першай кнігай паэзіі ў канцы 50-х, аспрэчвае “прапісаную” яму крытыкай прыналежнасць да пакалення дзяцей вайны, хоць у яго творах ваенная тэма набыла трагічнае гучанне. Сюды можна аднесці паэмы “Сто вузлоў памяці” (1962 – 1964), “Недзялення” (1970), “А раніцы ўжо не было” (1975), “Заручаны” (1965 – 1978), патрыятычную араторыю з чатырма баладамі “Гарыць, гарыць Лагойшчына мая...” (1966).

• **Выразнае чытанне і аналіз верша “Ты кажаш, я не ведаю вайны...”.**

4-ы вучань. За больш чым 50-гадовую літаратурную дзейнасць Ніл Сымонавіч Гілевіч напісаў мноства вершаў, паэм, драматычных твораў, а таксама раман у вершах “Родныя дзеці”. Вось далёка не поўны пералік зборнікаў яго паэзіі: “Песня ў дарогу” (1957), “Прадвесне ідзе па зямлі” (1959), “Неспакой” (1961), “Большак” (1965), “Перазовы” (1967), “А дзе ж тая крынічанька” (1972), “Актавы” (1976), “У добрай згодзе” (1979), “Святлынь” (1984), “Незалежнасць” (1991), “На высокім алтары” (1994), “Талісман” (1994), “Наканаванне” (1998). Што ж хвалявала паэта, якія тэмы былі найбольш блізкія яму на працягу многіх гадоў?

• **Гучыць запіс песні “Я хаджу закаханы...”.**

5-ы вучань. Родны край, Лагойшчына, мілая сэрцу краявіды. Яны заўсёды хвалявалі паэта, натхнялі яго ліру. У яго вершах пра радзіму зліліся высокія маральна-этычныя крытэрыі, пачуццё любові да маці, да ўсёй Беларусі...

У радках пра родны край паэт дасягае такой дасканаласці майстэрства, якая ўдавалася далёка не заўсёды і не кожнаму. У кожным слове столькі перажытага, вынашанага, перадуманага!

• **Выразнае чытанне і аналіз вершаў “Край мой беларускі, край!...” (1966), “Ах, якая над Гайнай купальская ноч!...” (1970), “Зямля бацькоў, Лагойшчына мая!...” (1958).**

6-ы вучань. Хваляваў Ніла Сымонавіча і лёс роднай мовы. Прызнаны шэдэўр – верш “Родная мова”, напісаны ў 1947 г. паэтам-пачаткоўцам, напісаны ўзнёсла, натхнёна, з юнацкім запалам. На мове бацькоў спасцігаюцца духоўныя багацці нацыянальнай і сусветнай культуры, таямніцы кніжнай мудрасці: нацыянальнае і грамадскае – гэтыя два пачаткі вызначаюць духоўную сутнасць асобы, яе маральна-этычныя якасці. Як найвялікшае свята душы ў вершы падкрэсліваецца той момант, калі хлопчык-першакласнік (мастацкі двайнік з біяграфіі самога паэта) упершыню адкрывае для сябе ўласную грамадзянскую прыналежнасць. Вершы “Родная мова”, “Роднае слова” (1969), “Мова майго народа” (1966), “Слова” (1977), напісаныя ў розныя гады, сведчаць, што пытанні занябання, непавагі да матчынай мовы і мовы народа ніколі не здымаліся з парадку дня.

• **Выразнае чытанне і аналіз вершаў “Родная мова” (1947), “Роднае слова” (1969), “Мова майго народа” (1966), “Слова” (1977).**

7-ы вучань. “Болем і сумленнем Бацькаўшчыны” назвала Ніла Гілевіча даследчыца літаратуры Любоў Ламека. І гэта сапраўды так. Боль? Глыбокі, усёпаглынальны боль за Бацькаўшчыну, родную зямлю, мілую сэрцу Беларусь на пакутным крыжы лёсу.

Як быццам бы сама Беларусь абрала паэта выразнікам яе трагедыі, крыўды, пратэсту, гневу і надзеі. Даверыла яму бясконны скарб любові – памяці. Шчаслівы абраннік Зямлі-маці – ён жа і вялікі пакутнік. Бо ці можна добра пачувацца, калі праз стагоддзі нішчаць, драпежаць, драгуюць тваю Богам дадзеную зямлю, ганьбяць родную мову, культуру, гісторыю, зводзяць на нішто звышнамаганні беларускага духу? І Ніл Гілевіч крычыць да аглухлых і сляпых, раўнадушных і абыякавых, да хмельных у сваім бяспамяцтве.

• **Выразнае чытанне і аналіз верша “Адказы”.**

8-ы вучань. Адно з апошніх кніг Ніла Гілевіча “Любоў прасветлая”, у якой сабраны роздумы ў вершах і прозе пра родную мову, краіну, паэт Анатоль Вярцінскі назваў вельмі дакладна – “Евангелле ад Ніла”. Сапраўды, у гэтай, як лічыць сам творца, галоўнай кнізе яго жыцця, што пісалася амаль паўстагоддзя, – добрая вестка пра мову свайго народа, яе гістарычны лёс, ролю ў жыцці асобнага чалавека і дзяржавы, нацыянальнай

культуры і адукацыі, пісьменніцкай працы – увогуле ў жыцці нацыі. У нядаўнім радыёінтэрв’ю Ніл Сымонавіч прызнаецца, што адна з яго галоўных, а можа быць, і самая галоўная тэма ў паэзіі, прозе, публіцыстыцы, эсэістыцы, нават у п’есах – лёс Бацькаўшчыны. “Калі прыглядзецца, чым я жыў, што я думаў і што ў першую чаргу прасілася на паперу – гэта мае роздумы пра родны край, нашу беларускую зямлю, лёс нашага народа, нашай мовы, культуры, гісторыі”.

• **Выразнае чытанне і аналіз вершаў “І ўсё-такі дойдзем...”, “Як доўга?”, “Мой кароткі адказ”.**

9-ы вучань. Гаворачы пра Ніла Гілевіча, нельга не сказаць пра сяброўку яго жыцця і каханую Ніну Іванаўну, у дзявоцтве Кавалёву. Пражылі яны разам больш як паўстагоддзя, рука ў руку ішлі праз выпрабаванні і нягоды, праз набыткі і страты, у радасці і ў горы, у ахвярным служэнні Бацькаўшчыне; ішлі ў духоўнай еднасці пачэснай дарогай да Беларусі, ішлі ў поўны рост, захоўваючы грамадзянскую высакароднасць і светлае пачуццё кахання. У чыстых, зіхатлівых, як сонца ў росах, родных словах маці-зямлі Ніна Іванаўна і Ніл Сымонавіч чулі голас і гістарычных падзей, і народных вераванняў, і перажытага гора, і светлай радасці, душой і сэрцам адчувалі, чым і як жылі нашы продкі і жывуць сучаснікі, як шчыравалі і шчыруюць у працы, як весяліліся і весяляцца ў вольны час, як змагаліся і змагаюцца, успрымаючы ўсё тое заповітнае, што жыве, звінць, адгукаецца ў слове, у кожным яго гуку. Выкладчыца філфака БДУ (выкладала культуру беларускай мовы), яна была першым патрабавальным крытыкам. А ён прысвяціў сваёй Ніне мноства вершаў, у якіх шчырае і адданае пачуццё.

• **Гучыць запіс песні “Мой лёс – каханне”.**

9-ы вучань. Ніна Іванаўна пакінула Ніла Сымонавіча некалькі гадоў таму. Сёння ён жыве адзін, жыве ўспамінамі пра сваю каханую, адзіную жанчыну, якой прысвяціў шмат цёплых, поўных пяшчоты слоў. Ды яшчэ не адзін радок

напіша для яе, калі Бог дні яму паложыць пражыць доўгія, поўныя клопату за сваю зямлю, за памяць яе, за яе будучыя гады.

• **Выразнае чытанне і аналіз верша “Жыць і кахаць...”.**

10-ы вучань. Больш за 50 гадоў працуе Ніл Гілевіч на літаратурнай ніве, нястомна і сумленна. І вынік яго працы – 75 кніг, у якіх годна прадстаўлены паэзія, проза, драматургія, літаратуразнаўства і фалькларыстыка, творы для дзяцей, эсэістыка, публіцыстыка, пераклады. Сумленна ідучы цяжкім шляхам, ён слухна названы нашымі крытыкамі “сумленнем Бацькаўшчыны”. Ён не мог не нарадзіцца на нашай зямлі, якая адвеку прагла волі, незалежнасці. Ён патрэбен нам як заступнік, абаронца і захавальнік яе духоўных скарбаў, носьбіт яе гістарычнай памяці, як каталізатар адраджэння беларускага духу, яе годны прадстаўнік у супольнасці народаў свету. Ніл Гілевіч... Гаворачы пра перажытае, ён адзначае:

“...І ўспамінаецца, да драбніцаў, да болю ў сэрцы, маленькая дзяўчынка ў сонечным разліве лотаці, і вёсачка, і людзі, і родныя клады, і тужліва-светлая песня над жытнёвым полем – мая Беларусь.

І маленькі акраец хлеба ў бабуліным саматканым фартушку. Яшчэ цёплы і духмяны – сімвал жыцця і выратавання.

І высокая, да самага неба, дарога праз жыта – сімвал вечнасці. Мая дарога...”

• **Гучыць запіс песні “Палыновая ростань”.**

IV. Рэфлексія.

V. Падвядзенне вынікаў урока. Выстаўленне адзнак.

Настаўнік збірае і правярае канспекты вучняў.

VI. Дамашняе заданне. Вывучыць на памяць верш Н. Гілевіча (на выбар), чытаць паэму “Родныя дзеці”.

Алена АБРАМЧЫК,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі,
намеснік дырэктара па навучальна-метадычнай рабоце
гімназіі № 1 г. Дзятлава Гродзенскай вобласці.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2013 год

ЛЮТЫ

Заканчэнне. Пачатак на с. 52.

23 лютага – 135 гадоў з дня нараджэння Казіміра Малевіча (1878 – 1935), расійскага і беларускага мастака, аднаго з заснавальнікаў абстрактнага мастацтва, заснавальніка супрэматызму

90 гадоў з дня нараджэння Ігара Глебава (1923 – 1986), скульптара

24 лютага – 75 гадоў з дня нараджэння Іосіфа Скурко (1938 – 1989), паэта, кінадраматурга, перакладчыка

25 лютага – 50 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Макаравіча, літаратуразнаўцы, педагога

75 гадоў з дня нараджэння Кеміля Асадава, мастака-афармляльніка

28 лютага – 100 гадоў з дня нараджэння Івана Мядзведзева (1913 – 1998), графіка, мастака тэатра, афармляльніка

[**29 лютага** – 105 гадоў з дня нараджэння Ядвігі Бяганскай (1908 – 1992), празаіка, перакладчыка]

115 гадоў таму створана Мінскае таварыства аматараў прыгожых мастацтваў, прагрэсіўная грамадская культурна-асветніцкая арганізацыя. Існавала да 8 лютага 1906 г.

Паводле картэккі БДАМЛМ.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЁРОК

Кола народных святаў

“СВЯТЫ МІКОЛА Ё ГОСЦІ ЗАПРАШАЕ, УВЕСЬ РОД ЗБІРАЕ...”

СЦЭНАРЫЙ ЗІМОВАГА СВЯТА

Дзейныя асобы: Вецер, Першы анёл, Другі анёл, Трэці анёл, святы Мікола, Маці, Бацька, Хлопчык, Дзяўчынка, Кум, Кума, Суседка, госці.

Заслона закрытая. На авансцэне: дэкарацыі вясковай вуліцы, вечар, на небе – зоркі. Выходзяць анёлы.

1-ы анёл. Ноч раскрыла чорны крылы,

Зямлю цемраю накрыла.

2-і анёл. Снег засыпаў усе дарогі,

І лясы, і пералогі.

3-і анёл. Ані следу не відаці,

Ні сцяжыначкі да хаты.

1-ы анёл. Як жа Мікалай святы

Сцежку знойдзе да дзятвы?

Вецер (*выбягае з мятлой*).

Не турбуйцеся, служкі Божыя!

Вецер рады вам і дапаможа.

Гляньце, вась мятлу я маю,

Усе шляхі паразмятаю,

Дзверы ўсе паадчыняю

Я святому Мікалаю.

Размятае шляхі.

2-і анёл. Дзякуй табе, Ветрык-брацік!

Добра ўмееш размятаці.

Можа шчэ б ты дапамог,

Каб свяціць нам месяц змог?

У цёмну ноч язда трывожна,

Заблудзіцца лёгка можна...

Вецер. Добра! Я пад неба рыну,

Шэру світу з яго скіну.

Выйдзе месяцык з-за хмар,

Ясны выцягне ліхтар,

І ўсе шляхі зазьяюць

прасвятому Мікалаю!

Размятае снег, выходзіць. На небе з’яўляецца месяц.

3-і анёл. Гляньце, месяц у небе свеціць!

1-ы анёл. Ужо чакаюць у хаце дзеці

Прасвятога Мікалая.

2-і анёл. Мы насустрач яму йдзём.

3-і анёл. У кожную хату завядзём.

Адкрываецца заслона. На сцэне сялянская хата. У хаце засланы абрусам стол, лавы, печ. На покуці

образ святога Мікалая. Бацька, маці, дзеці. Тата ставіць на стол гладышы з квасам, растаўляе гліняныя кубкі. Дзеці гуляюць на лаве.

Маці (*завіхаецца ля печы, дастае аладкі*). Ану, Кацярынка, падай мне ручнік. Будзем выкладваць на яго аладкі. Бяры, дапамагай. Бо святы Мікалай усё бачыць, чуе. Як убачыць, што не дапамагаеш, то не будзе вам падарункаў.

Хлопчык. Мама, мама, а хто ён – святы Мікалай?

Маці. Ой, дзеткі, гэта ж доўгая гісторыя, а ў мяне няма часу апавядаць. Ідзіце да таты, папрасіце расказаць. Ён лепш ведае.

Дзяўчынка (*звяртаецца да бацькі*). Раскажы нам, татка.

Хлопчык. Раскажы!

Бацька. Жонка, а ці клікала ты на вечар кумоў ды суседзяў?

Маці. Так! Прыйдуць. Казалі, што прыйдуць.

Дзеці (*падыходзяць да бацькі бліжэй, разам*). Раскажы нам, татка! Раскажы!

Бацька. Слухайце. Вось, сядайце побач... (*садзіцца на лаву*). Было гэта, дзеткі, дужа даўно.

Гадоў дзесьці 500 таму. Жыў у адным краі епіскап Мікалай. Добры і спагадлівы чалавек.

Ён дапамагаў тым людзям, якіх напаткала гора, а дапамагаў так, каб яго пры гэтым не бачылі.

Напрыклад у адной жанчыны памёр муж. Стала ўдаве вельмі цяжка жыць. Бо яна адна гадала малых дзяцей і даглядала хворых бацькоў.

Аднойчы прачнулася раніцай, стала ложка засцілаць, а пад падушкай знаходзіць грошы.

Вельмі здзівілася жанчына. Памалілася, шчыра падзякавала за дабро, а сама падумала, што гэта дапамога святога Мікалая.

І з той пары ёй стала жыць лягчэй, бо святы Мікалай дапамог ёй ад шчырага сэрца. Так яна і дзетак паставіла на ногі, і бацькі ачунялі. І шмат яшчэ было такіх выпадкаў.

Дасць Бог і да нас прыйдзе святы Мікалай.

Маці. Прыйдзе. Чаму ж не прыйдзе? Нашы дзеткі кемлівыя, паслухмяныя, добрыя памочнікі па гаспадарцы.

Заходзіць кум.

Кум. Слава Богу!

Маці. Слава навекі!

Бацька. А вось ужо і кум прыйшоў, а ты, жонка, усё яшчэ ля печы завіхаешся.

Кум. Такая завіруха на вуліцы, дык я паду-маў: пайду раней, пакуль не сцягнула. (*Звяртаецца да дзяцей.*) А вы тут як, як вучоба ў школе? А ты, хлопча, што, і далей штукарыш? Іду я вось ціхенька праз ваш двор, гляджу, а за хлявом штосьці чорнае, страшнае. Стаіць і рычыць. Я нават спужаўся, але вырашыў даведацца, што гэта такое і да чаго. Яшчэ трохі прайшоў наперад, а яно адразу знікла. Ды толькі голас чую: “У гэтай хаце жыве хлопчык, / А завуць яго Пятро. / Да навукі ён не дужы, / А да шкоды о-го-го!” На каго б той голас так казаў, не ведаеш?

Маці (*звяртаецца да хлопчыка*). Скажы, Петрык, дзе ты нашкодзіў? Чаго маўчыш? Ці не ты гэта часам у цёткі Матруны акно разбіў? Прызнавайся.

Хлопчык. Я... Толькі ж я не хацеў. Гэта я ў катка снежку кінуў... (*плача*).

Заходзяць суседка, кума. Вітаюцца, ставяць на стол мікольскія посныя стравы.

Суседка. А што ж гэта за гам у хаце? Ты чаго плачаш, Петрык? Відаць, штосьці ўтварыў?

Кума. Ды ён жа такі добры хлопец, не мог ён нешта дрэннае зрабіць. А калі ўжо што і выйшла, то не са зла, не з ахвоты. Праўда?

Хлопчык. Так!

Кума. Бачыце, і ён больш не будзе. Не будзеш?

Хлопчык. Не, не буду! (*Кума частуе малага гасцінцамі.*)

Бацька. Сядайце ў нашай хаце, прашу вас. Будзем хутка святога Мікалая сустракаць.

Стук у дзверы. Заходзяць госці, родзічы. Вітаюцца, прыносяць мікольскія стравы, ставяць на стол, частуюць дзяцей, вядуць гаворку.

Госці (*па чарзе*). Добры дзень у хату, даражэнькія! Са святам Міколы!

Бацька. Добры дзень, добры дзень, праходзьце, сядайце. Як дабраліся?

1-ы госць. Ды дзякуй Богу. Добры, харошы сёння мароз, аж зрывае нос.

2-і госць. Нездарма ў народзе кажуць: “Варвара замосціць, Сава засцеле, а Міколка марозам прыгвоздзіць”.

3-і госць. Мікола – другі пасля Бога заступнік ад усіх бед і няшчасцяў. Кажуць – усім багам па сапагам, а Міколу болей, бо ходзіць болей.

4-ы госць. Падышоў Міколаў дзень, вось і зіма падышла.

5-ы госць. А цётка Малання казала: “Правезлі зіму на санках да Міколы, будзе адліга”.

6-ы госць. Кажуць, што калі перад Міколам іней, то аўсы добрыя будуць.

7-ы госць. А калі на Міколаў дзень след замятае, дарога стаяць не будзе.

8-ы госць. Яно і добра, што замятае, бо, як кажуць, калі зімовы Мікола са снегам, то вясновы з травой. А снегу нам Мікола многа насыпаў, добра будзе Каляды святкаваць.

Кума. То б не зашкодзіла і заспяваць. Бо нешта дужа ціха ў хаце.

Госці заводзяць карагод, спяваюць.

Госці (*разам*). Ходзіць Мікалаю

Ад хаты да хаты,
Гасцінцамі хоча
Усіх абдароваці.
Слаўныя анёлы
Яму памагаюць,
Дзверы ды вакенцы
Спраўна адчыняюць.
Ночка таямніча.
Ночка нібы з казкай
Кожны год прыходзіць
І заўжды з загадкай.
Толькі раз на год
Гэта ноч бывае,
Калі Мікалай
Дары пасылае.

Стук у дзверы.

Маці. Мабыць, святы Мікалай! Пайду дзверы адчыню.

Заходзіць святы Мікалай з анёламі.

Святы Мікалай. Слава Ісусу Хрысту!

Усе (*разам*). Слава на векі вякоў!

Святы Мікалай. Ішоў я палямі і лясамі, снягамі і перамётамі і да вашай вёскі прыйшоў. Казалі мне добрыя людзі, што ў гэтай хаце жывуць паслухмяныя, харошыя дзеткі. Я хачу іх убачыць. А ну, дзеткі, пакажыце, што ўмеете, што ведаеце?

Дзеці падыходзяць да святога Мікалая.

Дзяўчынка. Я скажу ўсё, што знаю,
Прасвятому Мікалаю:
Хоць яшчэ мы малаваты,
Паважаем маму і тату.
Роднае шануем слова,
Прадзедаву родну мову.
Кніжкі родныя чытаем,
Песні родныя спяваем.
І з малітвай, той, што маці
Нас вучыла ў роднай хаце,
Мы звяртаемся да Бога
Па апеку й дапамогу.

Дзеці чытаюць вершы, загадваюць загадкі, анёлы даюць ім падарункі.

Святы Мікалай.

Вучыцеся дзеткі, хай розум не спіць,
Дарогу ў навуку ўсім трэба любіць.
(*Частуе дзяцей.*)

Святы Мікалай (*звяртаецца да ўсіх*).

А яшчэ я пажадаю
Усім прысутным у гэтай зале:
Дарослым усім і дзецям –
Хай Гасподзь вам сонцам свеціць,
Захінае мой пакроў,
Ласка Божая – любоў!
Каб вы з чыстаю душою,
Божай праўдаю святою,
У сэрцы з Божым хараством
Сустрэкалі і Раство!

(Пасыпае святочны стол арэхамі.)

А цяпер я паспяшаю,
Шмат дзятвы мяне чакае.

Выходзіць.

Маці. Святы Мікалай і нашу хатку не абышоў, гасцінцамі нас пачаставаў.

Бацька. Вельмі прыемна, што да нас на Міколу сабраўся ўвесь наш вялікі род. Давайце ж па звычаю нашых продкаў запалім свечкі.

Удзельнікі свята выносяць пяць свечак, запальваюць.

1-ы госць.

Пяць свечак звычайна мы палім у Раство,
Найперш – за святое душы хараство.
За нашыя сем’і, за добрыя дзеі,
За светлыя, чыстыя мроі-надзеі.

2-і госць.

Другая – заўсёды для ўсіх напамін
Пра тых, хто ад нас адышоў на спачын.
Каб светлым быў рай ім і памяць не тлела,
У сэрцах іх блізкіх навекі гарэла.

3-госць.

А трэцяя – міру жаданаму шлях
Няхай асвятляе на ўсіх рубяжах.
Каб войны і скрухі на нашай Зямлі

Ніколі больш месца сабе не знайшлі.

4-госць.

Чацвёртая свечка – пасланніца тым,
Каму невыносна балюча ў жыцці.
Няхай Бог падорыць збавенне і сілу,
Каб вытрымаць боль ім цяргнення хапіла.

5-ы госць.

Пяць свечак...
Апошнюю я запалю
За родную нашу матулю-зямлю.
За росквіт яе, за імклівы ўзлёт.
Каб шчасце спазнаў дарагі мой народ!

Нагалья Хлебус.

Свечкі ставяць у цэнтр святочнага стала.

Бацька. Калі ласка, запрашаем да мікольскага стала. Частуйцеся, калі ласка! І няхай вашы душы напаўняюцца дабром і спагадай да бліжняга, а ў сэрцы кожнага жыве Вера, Надзея і Любоў!

Гучыць музыка. Заслона.

Спіс літаратуры

Беларускі фальклор у сучасных запісах. Традыцыйныя жанры. Гомельская вобласць. – Мінск, 1989.

Васілевіч, У. А. Беларускі народны каляндар / У. А. Васілевіч. – Мінск : Ураджай, 1993.

Коваль, У. І. Беларускія народныя святы і звычаі / У. І. Коваль, В. С. Новак. – Гомель, 1993.

Лозка, А. Беларускі народны каляндар / А. Лозка. – Мінск : Палымя, 1993.

Новак, В. С. Сцэнізацыя фальклорных свят і абрадаў / В. С. Новак, І. Ф. Штэйнер. – Мазыр : Белы вецер, 1999.

Зінаіда ВЯРБОЎСКАЯ,

намеснік дырэктара па асноўнай дзейнасці
Скепнянскага дзіцячага сада – сярэдняй школы
Жлобінскага раёна.

Цікава ведаць

МІКОЛА ЗІМОВЫ

Мікола Зімовы – адно з шанаваных хрысціянскіх свят. Адзначаецца 6 снежня па старым стылі, 19 снежня па новым. У гэты дзень, паводле падання, Мікола-ўгоднік спускаецца з нябёсаў на заснежаную зямлю і абыходзіць яе *абыдзенай* (за адзін дзень) з канца ў канец.

У каталіцкіх краінах на свята дзеці перад тым, як класіся спаць, вешаюць каля ложка, каміна вялікія шкарпэткі для падарункаў. У праваслаўных падарункі прынята класці пад падушку. Калі дзіця было паслухмяным на працягу ўсяго года, то атрымлівала добры падарунак; а ў адваротным выпадку – дубчыкі.

Гэта свята старых, старэйшых прадстаўнікоў родаў. Збіраліся блізкія сваякі, і абавязкова запрашаліся суседзі. Святкаванне адбывалася на працягу некалькіх дзён, звычайна ў складчыну (“братчына”), з вялікай колькасцю піва ці брагі са збожжа новага ўраджаю.

Мікола Зімовы – пачатак сватаўства. Моладзь пачынала рыхтавацца да вячорак, дамаўляліся пра найм хаты, нарыхтоўвалі дровы, лучыну, уборы, пачынаўся выраб масак і строяў для калядоўшчыкаў.

Паводле матэрыялаў інтэрнэту.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Памяць зямлі, памяць людзей

НАБЛІЖЭННЕ ДА БЕЛАРУСІ

ЛЕТАПІС БЕЛАРУСКАЙ ШЛЯХТЫ АНАТОЛЯ СТАТКЕВІЧА-ЧАБАГАНАВА

Прозвішча Анатоля Васільевіча Статкевіча-Чабаганавы, даследчыка-краязнаўца і пісьменніка, гадоў дзесяць таму, бадай, нікому не вядомае, сёння на слыху ў многіх. І пасадзейнічаў гэтаму найперш часопіс “Роднае слова”, які ў 2011 г. сваімі высылкамі і па благаславенні Высокапраасвяшчэннейшага Мітрапаліта Мінскага і Слуцкага, патрыяршага Экзарха ўсяе Беларусі Філарэта выдаў у выдатным паліграфічным выкананні (вялікі фармат, дзясяткі ілюстрацый, у тым ліку ксеракопіі ўнікальных гістарычных дакументаў, мелаваная папера і інш.) адметны беларускамоўны фаліант «Я – сын Ваш: Статкевічы, Сацкевічы-Статкевічы герба “Касцеша”. Карафа-Корбуты герба “Корчак”». Сёлета ў гэтай жа серыі – “Летапіс беларускай шляхты”, але ўжо ў выдавецтве “Белорусская Православная Церковь” і пакуль што толькі на рускай мове – з’явіліся яшчэ два аналагічныя выданні: «Я – сын Ваш: Некрашэвічы герба “Любич”. Татуры герба “Донброва”. Севрукі герба “Курч”. Керножыцкіе герба “Юноша”. Моствیلавічы герба “Доленга”» (падрыхтаваны “Родным словам” беларускамоўны том гэтага выдання павінен убачыць свет яшчэ ў гэтым годзе) і «Я – сын Ваш: Казановічы герба “Гржымала”».

Кнігі А. Статкевіча-Чабаганавы ўжо набылі даволі шырокі грамадскі розгалас і заслужаную ўхвалу. Першая з названых кніг адзначана дыпламам I ступені на 51-м Нацыянальным конкурсе “Мастацтва кнігі” (Мінск, 2012), прызам “Залаты Купідон” як лепшы твор 2011 г. на Рэспубліканскім літаратурным конкурсе. А зусім нядаўна ў Маскве на 11-й Царкоўна-грамадскай выставе-форуме “Праваслаўная Русь – да Дня народнага адзінства” аўтар атрымаў спецыяльны прыз конкурсу “За захаванне духоўнай і культурнай спадчыны”. І гэта цалкам слушна. Духоўна і культурна багаты чалавек – гэта чалавек прафесійна адукаваны, нацыянальна і гістарычна свядомы, ён ведае не толькі гісторыю Бацькаўшчыны, ганарыцца ёй, але – і гісторыю свайго роду. Добра вядома негатыўнае стаўленне грамадства да асоб “без роду і племені”. Уласна,

біялагічна такіх не існуе, але нямала духоўных калек, якія не ведаюць, не цікавяцца, хто іх дзяды-прадзеды, якімі можна было б ганарыцца, не наведваюць, не даглядаюць магілы продкаў, а між тым у многіх з іх можна было б павучыцца гераізму, мужнасці, патрыятызму. І ўжо адно гэта (а першая кніга цалкам прысвечана ўласнаму радаводу) выклікае павагу да А. Статкевіча-Чабаганавы. Пра што, зрэшты, сведчаць змешчаныя ў выданні выказванні Уладзіміра Ліпскага, аўтара першай у нас падобнай кнігі “Я. Праўдзівы аповед пра твой і мой радавод”, і адрасаваны А. Статкевічу-Чабаганаву верш “Радавод” Міколы Мятліцкага, з яго заключнай страфой:

*Адтуль, дзе досвітак славянаў,
Дзе гул эпох, як гул грымот,
Вядзе Статкевіч-Чабаганаву
Маёй Айчыны радавод.*

Такім чынам, першае, што адразу кідаецца ў вочы, – гэта навукова-дакладнае, скрупулёзнае, няпростае набліжэнне А. Статкевіча-Чабаганавы да гісторыі ўласнага старажытнага роду (першае згадванне пра яго захавалася з 1320 г.), а тым самым – і да ўсёй “Айчыны радаводу”. На

такую сапраўды тытанічную працу (росшукі ў многіх бібліятэках і архівах Беларусі, Расіі, Літвы, Украіны, Польшчы, капіраванне матэрыялаў, расчытванне і пераклад старажытных тэкстаў і інш.) спатрэбілася яму больш за два дзясяткі гадоў. Але мне хацелася б звярнуць увагу не толькі на задачу (стварэнне радаводу некаторых вядомых прадстаўнікоў беларускай шляхты), але і на звышзадачу, якую з не меншым поспехам вырашаў аўтар грунтоўных даследаванняў.

Вядома, што пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі на працягу сямі дзесяцігоддзяў бальшавікі актыўна выходзілі ў грамадстве “класавую нянавісць”, перш за ўсё – да дваранства, шляхты. Расійскія, у тым ліку “заходнерускія” (беларускія), шляхцічы былі ў асноўным ліквідаваны фізічна (калі яны не паспелі выехаць за мяжу), іх маёнткі, палацы, якія нярэдка з’яўляліся ўзорамі архітэктурнага мастацтва, а таксама паркі, сады разбурылі, разрабавалі. Пра што, дарэчы, добра сведчаць шматлікія факты, прыведзеныя А. Статкевічам-Чабаганавым з гісторыі ўласнай сям’і. Яго дзед Міхаіл Іванавіч Статкевіч разам са стрыечным братам Васілём Пятровічам Карафа-Корбутам у 1930 г. тройка АДПУ як “класавых ворагаў” асудзіла да найвышэйшай меры пакарання, а бабуню Марыю Аляксандраўну з трыма малымі дзецьмі выслалі ў Комі-Пярмяцкую акругу. Кнігі А. Статкевіча-Чабаганавы набліжаюць нас, чытачоў, да беларускай шляхты ўвогуле, паказваюць таленавітасць, мужнасць, самаахвярнасць, высакароднасць многіх яе прадстаўнікоў на прыкладах з гісторыі знакамітых родаў (Некрашэвічаў, Татураў, Казановічаў і інш.). Разам з тым яны аддаляюць нас ад ранейшай чалавеканенавіснасці “класавай ідэалогіі” (калі яна ў каго і засталася), вучаць хрысціянскаму чалавекалюбству. У выніку такога набліжэння да шляхецкіх родаў мы, беларусы, з “сялянскай нацыі” паступова ператвараемся ў паўнаважнасць еўрапейскую, успрымаем як сваю, нацыянальную, культурную спадчыну ў выглядзе магнацкіх замкаў, палацаў, тэатраў, літаратурных твораў, што ўзніклі на беларускай зямлі.

З іншага боку, А. Статкевіч-Чабаганавіч выразна паказвае, як тая ж беларуская па паходжанні шляхта набліжалася да “ніжэйшага саслоўя”, не надзеленага шляхецкімі тытуламі, – мяшчан, сялян, рабочых, інтэлігенцыі (настаўнікаў, урачоў, інжынераў і г. д.). Да іх культуры, мовы, вуснапаэтычнай творчасці, а ў выніку – да разумення беларусаў як асобнага славянскага народа, а роднага краю, Беларусі – як асобнай краіны са сваёй гераічнай, хоць і шматпакутнай, гісторыяй з несумненнай будучыняй. Менавіта з асяроддзя шляхты вылучыліся першыя беларускія

этнографы, фалькларысты, мовазнаўцы, літаратары. Прывяду вельмі яркавыя ў гэтым сэнсе факт, першаадкрывальнікам якога з’яўляецца А. Статкевіч-Чабаганавіч. І датычыцца ён асобы і творчасці Я. Казановіч. Аднак хто ж такая Яўлалія Казановіч, пра якую стала вядома з кнігі «Я – сын Ваш: Казановічы герба “Гржимала”»?

Нарадзілася Яўлалія Паўлаўна ў 1885 г. у сям’і калежскага рэгістратара Магілёўскай губерні памешчыка Паўла Гіляравіча Казановіча, сына героя Барадзінскай бітвы паручыка Гілярыя Казановіча. Паспяхова скончыла Магілёўскую жаночую гімназію, пасля яе – аддзяленне рускай славеснасці гісторыка-філалагічнага факультэта Санкт-Пецярбургскіх вышэйшых жаночых (Бястужаўскіх) курсаў. У час вучобы ў сталіцы Расійскай імперыі падрыхтавала шэраг прац, звязаных з фальклорам і народнымі гаворкамі родных мясцін: “Пра беларускую батлейку”, “Пра валачобныя песні”, “Пра гаворкі Магілёўскай губерні”. Гэтыя працы ў значнай ступені засноўваліся на фактычным матэрыяле, сабраным летам 1910 г. У прыватнасці, сярод калекцыі беларускіх народных песень Магілёўшчыны (Чачэрская, Расонская, Кармянская, Доўская, Кісцянеўская, Гарадзецкая і некаторыя іншыя воласці) – жніўныя (“А зелена, зелена / У лузе трава”, “На моры вутачка купалася”, “А ўзыдзі, узыдзі, / Зорачка вячэрняя”, “Чаго зара рана ўзышла?”, “Між гор, між гор / Дарожачка ляжала”), вяснянкі (“Каля садзіку, / Ой каля садзіку”), вясельныя (“Стукнула, грукнула / На дварэ...”, “Дай жа Божа свёкарка, / Як роднага татачку”, “Запрагайце ж таткавых коней, / Божа ж мой!”, “Ляцелі гусачкі цераз сад, / Крыкнулі Марутку на пасады”, хрэсьбінныя (“Ты кума мая, ты кума мая...”, “Каб я знала, каб я ведала, / Што ты ў мяне бабаю будзеш...”)... У 1911 г. збор беларускіх народных песень ва ўласных запісах (да асобных песень прыкладзены ноты) Я. Казановіч перадала ў рукапісны аддзел бібліятэкі Імператарскай акадэміі навук у Санкт-Пецярбургу (цяпер – Расійская нацыянальная бібліятэка), дзе яны захоўваюцца і сёння.

У 1913 г., адразу пасля заканчэння Бястужаўскіх курсаў, Я. Казановіч была запрошана на працу ў Санкт-Пецярбургскі інстытут рускай літаратуры (Пушкінскі Дом). Яе праца, па ўласных успамінах, была “ў тым, каб сачыць за бягучай літаратурай, усімі кніжнымі каталогамі і аб’явамі для папаўнення бібліятэкі Пушкінскага Дома; апрача таго, весці яго карэспандэнцыю і далейшую бібліятэчную справу”. З 1913 г. да 1929 г. Я. Казановіч загадвала бібліятэкай Пушкінскага Дома, у час рэвалюцыйных падзей 1917 г. і пасля іх самаахвярна ратавала ад знішчэння каштоўныя рукапісы і кнігі. Як пісаў у

1940 г. акадэмік С. Струмілін, “удзел Я. П. Казановіч і значэнне гэтага ўдзелу ў справе арганізацыі Пушкінскага Дома пры АН [цяпер Інстытут літаратуры АН СССР] да гэтага часу не знайшло належнай ацэнкі, а між тым яно было не малое. Е. П. Казановіч была не толькі энергічным, добрасумленным, адданым справе работнікам, але і – разам з акадэмікам Н. А. Катлярэўскім і Б. Л. Мадзалеўскім – адным з трох арганізатараў дарэвалюцыйнага Пушкінскага Дома”. Пра многае гаворыць ужо тое, што менавіта на яе просьбу сказаць “некалькі слоў” пра Пушкінскі Дом ахвотна адгукнуўся вядомым вершам “Пушкінскаму Дому” (1921) Аляксандр Блок. Больш за тое, паэт упісаў гэты верш у яе альбом, не забыўшыся пра колішняе знаёмства з бібліятэкаркай, якая яшчэ ў 1915 г. арганізавала для паэта цікавую экскурсію па кніжных і рукапісных скарбах сваёй установы... З 1929 г. і да канца жыцця (а загінула яна ў час блакады Ленінграда ў самым пачатку 1942 г.) Я. Казановіч займалася літаратурнай працай – перакладамі, эсэістыкай. Была прынята ў Саюз пісьменнікаў СССР.

Аднак вернемся да фалькларыстычнай дзейнасці Яўлаліі Паўлаўны. Зборам скарбаў беларускай вусна-паэтычнай творчасці на Магілёўшчыне яна займалася з 1910 г. і да самага пачатку Першай сусветнай вайны. Запісвала не толькі пашыраныя сярод народа песні, у тым ліку тыя, што, як яна слухна лічыла, былі занесены на Беларусь салдатамі і фабрычнымі рабочымі (“Нашто, мальчык, я радзіся...”, “Мілашка, дай бумажку, / Скоро пісар буду я...”, “А ў Расеюшкі дымна, / А там дымна, нічаго не винна...” і г. д.), але і арыгінальныя казкі (“Як цыган з мужыком пасварыўся”, “Каза”, “Пётр Вялікі і мужык”, “Фёдар Нічыпараў”, “Сястра і браты арлы”), легенды (легенда пра Святое возера), загадкі, дзіцячыя гульні (гульні “У Трыфана”, “У птушку”)... Узоры гэтых твораў захоўваюцца ў фондзе № 326 (276 адзінак захавання) рукапіснага аддзела Расійскай нацыянальнай бібліятэкі (Санкт-Пецярбург). Факсімільнае ўзнаўленне некаторых запісаў падаў у сваёй кнізе А. Статкевіч-Чабаганаў. У Санкт-Пецярбургу, дарэчы, захоўваюцца дзённікі і іншыя біяграфічныя, навуковыя і творчыя працы Я. Казановіч. Называю нумар архіўнага фонду з надзеяй, што нашы фалькларысты зацікавяцца ім. Нават павярхоўны агляд тых фальклорных запісаў, што ўключыў у кнігу А. Статкевіч-Чабаганаў, паказвае: сярод знаёмых, ужо апублікаваных раней, сустракаюцца і мала або зусім невядомыя...

Збор Я. Казановіч шмат цікавага можа даць і мовазнаўцам, найперш дыялектолагам. Яўлалія Паўлаўна запісвала фальклорныя творы так, як чула, у іх фанетычнай, марфалагічнай і лексіка-

сінтаксічнай непаўторнасці. Зрабіла яна і апісанне некаторых мясцовых гаворак, у прыватнасці “азяранскай гаворкі” (Рагачоўскі павет Магілёўскай губерні), на якую звярнуў увагу яшчэ Еўдакім Раманаў у адным з выпускаў свайго знакамітага “Белорусского сборника”. Гэта, у прыватнасці, вымаўленне ў пэўных пазіцыях гука *a* як *o* ці нават *y* (устоў, дувай), гука *ě* – як *ю* (люд, цюплы), *я* – як *ě* (мёсо, узёў), *e* – як *i* (дзід, хліб) і інш. Сёння нашы дыялектолагі даволі грунтоўна вывучылі асаблівасці паўднёва-ўсходніх беларускіх гаворак. Разам з тым так званыя палявыя назіранні і запісы фальклорных тэкстаў, ажыццёўленыя Я. Казановіч сто гадоў таму, могуць зрабіць добрую паслугу ў галіне гістарычнай дыялекталогіі, паказаць тых змены, якія адбываліся (і дагэтуль адбываюцца) у выніку пэўных прычын (адукацыйных, міграцыйных і інш.) у дыялектнай мове ўсходняй Беларусі.

Я спыніўся так падрабязна на запісах Я. Казановіч, таму што і для мяне асабіста, і для нашых фалькларыстаў і мовазнаўцаў яны – нечаканае адкрыццё. Адкрыццё, якое зрабіў А. Статкевіч-Чабаганаў “між іншым”, паралельна з вырашэннем сваёй асноўнай задачы: складаннем радавонных роспісаў асобных прадстаўнікоў беларускай шляхты. Аднак гэтае “між іншым” можа стаць асноўным для тых, хто цікавіцца прадстаўнікамі беларускай шляхты. Такімі, як Алена Іванаўна Пратасева (Кігн), якая пад псеўданімам Е. П. выдала адзін з першых зборнікаў беларускіх народных песень (Санкт-Пецярбург, 1853), яе сын – вядомы ў свой час пісьменнік Уладзімір Кігн (Дзедлаў), мінскі археолаг і калекцыянер канца XIX – пачатку XX ст. Генрых Татур (А. Статкевіч-Чабаганаў, апрача іншага, устанавіў год і месца яго нараджэння), вядомы беларускі мовазнаўца, першы віцэ-прэзідэнт АН БССР акадэмік Сцяпан Міхайлавіч Некрашэвіч, загублены бальшавікамі ў сумнапамятным 1937-м годзе... Усе яны набліжаліся да Беларусі. А некаторыя – як той жа С. Некрашэвіч або сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі, перакладчык М. Татур – дайшлі да яе.

Дайшоў да Беларусі і слаўны нашчадак шляхецкага роду Анатоль Васільевіч Статкевіч-Чабаганаў. Актыўны даследчык беларускай культуры, фундатар, які дапамае ў аднаўленні разбураных храмаў і манастыроў, адзін з уладкавальнікаў помніка святой Сафіі, княгіні Слуцкай, аўтар выдатных кніг з серыі “Летапіс беларускай шляхты”, што, несумненна, будуць мець свой лагічны працяг.

Вячаслаў РАГОЙША,

доктар філалагічных навук, прафесар,
акадэмік Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі (Масква).

ДУХОЎНАЯ КУЛЬТУРА МАГНАТАЎ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

Нягледзячы на тое, што сучасная сацыякультурная сітуацыя характарызуецца ўстойлівым інтарэсам грамадства Беларусі да магнацкай спадчыны, вывучэнне духоўнай культуры магнатаў Вялікага Княства Літоўскага з'яўляецца адносна новым кірункам у айчыннай культуралогіі. Спецыфіка гістарычных умоў існавання беларускіх зямель абумовіла адсутнасць грунтоўных навуковых прац па гісторыі культуры беларускай эліты. Знаходжанне тэрыторыі Беларусі ў складзе Рэчы Паспалітай, а потым Расійскай імперыі садзейнічала таму, што дзейнасць уласна беларускай эліты асобна не вылучалася і разглядалася ў кантэксце польскіх альбо рускіх гісторыка-культурных працэсаў.

Вывучэнне духоўнай культуры магнатаў ВКЛ у ХХ ст. характарызаваўся эпізодычнасцю і нераўнамернасцю даследавання розных яе аспектаў. Сярод фактараў, якія паўплывалі на дыферэнцыраванасць навуковага ўзроўню ў даследаванні розных сфер духоўнай культуры, можна назваць абмежаванасць яе вывучэння ў савецкі перыяд па саслоўнай прыкмеце. У адпаведнасці з афіцыйнай пазіцыяй беларуская культура разглядалася як сялянска-мяшчанская, а яе фарміраванне і развіццё ўспрымалася ў кантэксце праваслаўя.

Актывізацыя даследчыцкага інтарэсу да азначанай тэмы пачалася ў апошнія дзесяцігоддзі ХХ стагоддзя. Працы Г. Галенчанкі, А. Грыцкевіча, П. Лойкі, Г. Сагановіча, А. Цітова і іншых навукоўцаў значна пашырылі ўяўленні пра духоўную культуру арыстакратыі ВКЛ.

Аналіз культуратворчай дзейнасці магнатаў княства знайшоў адлюстраванне ў шматлікіх даследаваннях беларускіх мастацтвазнаўцаў. Станаўленне і развіццё тэатральнай культуры ў магнацкіх уладаннях вывучаў Г. Барышаў, даследаваннем гісторыі музычнай культуры і ролі магнатэрыі ў яе пашырэнні займаецца В. Дадзіёмава, над распрацоўкай пытанняў мастацкай адукацыі працуе В. Пракапцова, асабліваці выяўленчага мастацтва аналізуюць В. Бажэнава, Н. Высоцкая, Т. Габрусь, Б. Лазука, А. Хадыка і інш.

На працягу 2001 – 2010 гг. у Рэспубліцы Беларусь былі абаронены кандыдацкія дысертацыі па айчыннай гісторыі, прысвечаныя асобным аспектам культуры прывілеяванага саслоўя. Так, А. Кілбас вывучае культуру гэтага саслоўя XIV – XVI стст., Л. Клімуць займаецца даследаваннем асаблівасцей ідэалогіі сарматызму на беларускіх землях, А. Скеп'ян – праблемай шляхецкага мецэ-

нацтва, Г. Барвенава здзяйсняе рэканструкцыю арыстакратычнага касцюма і комплексу ўбрання розных катэгорый знаці, апісвае асноўныя атрыбуты ўлады, іх сімволіку і інш. Павялічылася ўвага навукоўцаў да радзівілаўскай спадчыны, вывучэнне якой можна лічыць асобным кірункам айчыннай гісторыі культуры (працы В. Бажэнавай, А. Латушкіна, Ж. Некрашэвіч-Кароткай і інш.).

Духоўная культура магнатаў уяўляла сукупнасць вынікаў духоўнай дзейнасці, спецыфічных духоўных каштоўнасцей, уласцівых прадстаўнікам арыстакратычных колаў ВКЛ. Духоўная культура, а таксама працэсы і спосабы стварэння, захавання і перадачы яе ўзораў адыгрывалі значную ролю ў жыцці прадстаўнікоў магнацкай супольнасці. Менавіта духоўная культура выступала спецыфічным сродкам пазнання, фарміравала цэласную карціну свету, з'яўлялася механізмам працэсаў пераемнасці, перадачы матэрыяльных і трансляцыі духоўных каштоўнасцей, сацыяльнага вопыту паміж пакаленнямі магнатаў. Павелічэнне аб'ёмаў фамільнай інфармацыі, якая па сутнасці сваёй была элітарнай і на працягу стагоддзяў назапашвалася ў архівах, бібліятэках прыватнаўласніцкіх рэзідэнцый, садзейнічала ўзбагачэнню і захаванню духоўнай культуры магнатаў. Трансмсія ўзораў і элементаў духоўнай культуры ў культуру новых пакаленняў арыстакратаў спрыяла іх самаідэнтыфікацыі як членаў элітарнай супольнасці.

Карціна свету адлюстроўвае своеасаблівую сістэму інтуітыўных уяўленняў чалавека або чалавечага грамадства пра рэальнасць. У адпаведнасці з тэорыяй сацыякультурнай стратыфікацыі, распрацаванай расійскімі даследчыкамі У. Жыдковым і К. Сакаловым, карціна свету чалавека або асобнай супольнасці ўтрымлівае наступныя ўяўленні пра:

- сваё месца ў структуры светабудовы;
- рэлігію;
- прастору і час;
- гісторыю;
- сацыяльнае цэлае і яго структуры;
- прыроду і сродкі ўздзеяння на яе [9, с. 144].

Асноватворным элементам светабудовы ва ўспрыманні магнатаў выступалі іх уяўленні пра паходжанне, а менавіта – асабістая значнасць чалавека як члена роду. Прыналежнасць да пэўнага знатнага роду была абавязковай умовай уваходжання ў групу магнатаў і вызначала адно з фундаментальных пытанняў чалавечага быцця: якое

месца ў свеце займае чалавек. Іерархічнасць феадальнага грамадства актуалізавала наяўнасць доказаў высокага сацыяльнага паходжання. Радавод, як самая значная фамільная каштоўнасць, фіксавалася ў дакументах, адлюстроўвалася ў выявах генеалагічных дрэў, партрэтах продкаў і інш.

У асяроддзі магнатаў паходжанне разглядалася з дзвюх пазіцый: старажытнасці і знатнасці. У першым выпадку важнай была даўнасць (шматгадовасць) існавання роду, у другім – значнасць і вышыня становішча яго членаў.

Адносіны магнатаў да рэлігіі мелі амбівалентны характар. Нягледзячы на значнасць рэлігійных поглядаў у жыцці магнатаў, іх светаадчуванне актуалізавала прынцыпова іншае стаўленне да рэчаіснасці. Як адзначаў М. Каган, “хоць і яны былі рэлігійныя ў адпаведнасці са сваім часам і сваім культурным асяроддзем, хоць тут былі капэлы і капеланы, малельні і святары, хоць тут выконваліся адпаведныя абрады і чыталіся святыя кнігі, свядомасць насельніцтва замка і палаца была, па сутнасці сваёй, свецкай...” [10, с. 327].

Аналізуючы суадносіны рэлігійнага і свецкага пачаткаў у жыцці магнатаў, можна заўважыць наступную акалічнасць: успрыманне магнатамі рэлігіі адбывалася праз прызму свецкага жыцця. Рэлігія займала значнае месца ў светапоглядзе магнатаў, аднак рэалізацыя ўсяго комплексу рэлігійных дзеянняў здзяйснялася ў эстэтыцы свецкага.

Французскі гісторык Ж. Дзюбі разглядаў набожнасць і святочнасць як два полюсы свецкай культуры – супрацьлеглыя на першы погляд, але ўзаемна ўраўнаважаныя і дапаўняльныя [8, с. 239]. Узаемадзеянне гэтых полюсаў прывяло да злучэння сферы сакральнага са сферай грамадска-публічнага. У кантэксце арыстакратычнай культуры пэўныя таемствы набылі характар публічных акцый. Напрыклад, пахаванні магнатаў маглі ўяўляць шматдзённыя цырымоніі.

Магнаты будавалі на свае сродкі храмы, патраніравалі рэлігійныя ўстановы і г. д. Распаўсюджанай з’явай было завяшчанне грошай манастырам, кляштарам і інш. Спецыяльныя “запісы набожных”, тастаменты магнатаў утрымлівалі сумы, прызначаныя на патрэбы дзейных храмаў або накіраваныя на фундаванне новых святынь: “А як звык я пры жыцці маім рабіць дабро касцёлам Божым, так і пры пахаванні маім каб... на віленскі збор наяўнымі грашыма паслалі і аддалі як мага хутчэй тысячу польскіх золтых, таксама на віленскі евангельскі шпіталь трыста золтых, на наваградскі збор трыста золтых і на збор у Брэсце Літоўскім” [5, с. 200]. У адказ на дабрачынныя выдаткаванні ад рэлігійнай установы патрабавалася выкананне разнастайных царкоўных мерапрыемстваў.

Узаемаадносіны магнатаў з храмамі насілі характар своеасаблівага супрацоўніцтва, у якім былі

зацікаўлены абодва бакі. Магнаты, выдаткоўваючы грошы, замацоўвалі свае ўплывы, пакідалі памяць пра сябе для нашчадкаў. З’ява данатарства цікавым чынам адлюстравала характар гэтых узаемаадносін. У інтэр’ерах пэўных храмаў размяшчаліся данатарскія партрэты – выявы заснавальнікаў святынь ці заказчыкаў жывапісных або скульптурных твораў. Так, у роспісах некаторых храмаў сустракаліся выявы іх фундатараў, а твары святых набывалі рысы князёў і магнатаў [напрыклад, на абразе “Маці Божая са святымі Ігнаціем Лаёлам і Францыскам Ксаверыем” (першая палова XVII ст.) даследчыкі адзначаюць знешняе падабенства святых з князямі Мікалаем Крыштофам і Юрыем Радзівіламі]. Часам гербы данатараў, адлюстраваныя на кафлі, уключаліся ў кампазіцыі печаў у касцёлах, цэрквах, кляштарых, манастырах і інш. [1, с. 336].

Такім чынам, духоўнае жыццё магнатаў мела не столькі сакральны, колькі дэманстратыўны характар. Можна меркаваць, што такая дэманстратыўнасць была абумоўлена, па-першае, публічнасцю магнатаў, чыё духоўнае жыццё рэпрэзентавалася ў працэсе грамадска-культурных акцый; па-другое, фінансавымі магчымасцямі, якія дазвалялі правядзенне рэлігійных абрадаў з вялікай раскошай. Імкненне магнатаў да дэкаратыўнасці, эстэтыка прыгажосці, характэрныя для паўсядзённага жыцця, пераносіліся і ў сферу рэлігіі. Акрамя таго, у рэлігійным пытанні быў відавочны палітычны аспект, у адпаведнасці з якім прыняцце новай веры спалучалася з палітычным выбарам эліты.

Успрыманне магнатамі часу мела лінейны характар. Час разглядаўся як час гісторыі роду: сучаснасць паўставала як перыяд паміж існаваннем продкаў і нашчадкаў. Карэляцыя “мінулае – цяперашняе – будучае” адпавядала трыядзе “бацькі – мы – дзеці”. Усведамленне сябе элементам родавай гісторыі, які адначасова звязвае мінулае і будучае, выразна прачытваецца ў магнацкіх тастаментах: “...няхай буду пахаваны побач з косткамі мілых бацькоў маіх, у склепе спадчыннага маёнтка майго, у Ашмяне... а гэта [каб выканаў] мой уласны нашчадак, сын Уладзіслаў”. І далей: “...у маёнтку маім спадчынным, каб нашчадак мой... над цэламі бацькоў маіх касцёл мураваны абавязкова паставіў і склеп або капліцу прыстойную для цел нашых пры ім жа вымураваў...” [5, с. 197].

Лінейнасць успрымання часу выклікала абвостранае пачуццё адказнасці за свае ўчынкi і дзеянні не толькі перад сучаснікамі. Магнат, знаходзячыся ў адзіным культурным полі роду, аднолькава асцерагаўся зганьбіць памяць бацькоў і зняславіць будучыню дзяцей. Высокая ступень усвядомленасці свайго маральнага абавязку выконвала рэгулятыўную функцыю ў арыстакратычным грамадстве.

Кожны магнат імкнуўся пакінуць пасля сябе след у гісторыі, што актуалізавала пошукі магчы-

мых варыянтаў рэалізацыі гэтай патрэбы: ад напісання дзённікаў і мемуараў да ўзвядзення надмагіляў. Ва ўсіх выпадках мэта была адна: увекавечыць сваю асобу ў памяці нашчадкаў. Мемарыяльнасць як спецыфічная рыса светапогляду магнатаў дазваляе растлумачыць вялікае значэнне, што надавалася пахавальнай традыцыі ў асяроддзі магнатаў.

Мемарыяльнасць прадугледжвала захаванне дакладнага фізічнага аблічча памерлага, што рэалізавалася шляхам стварэння труннага партрэта (жывапіснай альбо скульптурнай выявы нябожчыка). Знакаваць партрэта даходзіла да дакументальнасці, чаму садзейнічалі такія немаляўнічыя элементы, як надпісы, геральдычныя сімвалы і іншыя атрыбуты. Яны ўтрымлівалі біяграфічныя звесткі, паведамлялі пра пасады, тытулы, званні, узнагароды партрэтаванага, пра зробленыя ім фундацыі і інш.

Гісторыя ў асяроддзі магнатаў была адной з самых вялікіх каштоўнасцей, таму што ў ёй знаходзілі пацвярджэнне сваёй значнасці. Уяўленні магнатаў пра гісторыю ўключалі памяць аб славуных продках і знамянальных падзеях. Імкненне мець славурую гісторыю часам прыводзіла да свядомай фальсіфікацыі дакументаў альбо стварэння міфічных першапродкаў. Нават прадстаўнікі такіх вядомых родаў, як Сапегі і Радзівілы, рабілі спробы ўзвысіць сваё паходжанне. У XVII – XVIII стст. былі складзены радаводы Сапегаў, дзе сцвярджалася пра княжацкае паходжанне роду ад Нарымонта, сына Гедзіміна. Пазней высветлілася, што Сапегі паходзяць ад Сямёна Сапігі (Сапегі) з полацкіх баяр, які быў у 1440-х гг. велікакняжацкім пісарам [3, с. 545].

Паходжанне роду Радзівілаў таксама выклікае шмат спрэчак. Гісторык Э. Катлубай лічыў, што пэўная колькасць сабраных фактаў паходжання – “гэта байка, прыдуманая пазнейшымі даследчыкамі генеалогіі для таго, каб спадабацца Радзівілам” [22, с. 9]. Стрыйкоўскі выводзіў пачаткі роду ад Нарымонта: у выніку прыдворных інтрыг сын Нарымонта Лідзейка немаўлём быў падкінуты вялікаму князю Віценю – вялікі князь знайшоў хлопчыка ў арліным гняздзе падчас палявання (Э. Катлубай лічыў, што хоць Лідзейка і мог быць знойдзены ў арліным гняздзе, але ён не з’яўляўся сынам Нарымонта). Вельмі палюбіўшы Лідзейку, Віцень з цягам часу выдаў за яго сваю дачку. Згодна з рукапіснымі радаводамі з Нясвіжскага архіва, у выніку гэтага шлюбу нарадзіўся сын Віршыла, які ў свой час меў сына Сырпуція. Менавіта ў выніку шлюбу Сырпуція з яраслаўскай княгіняй нарадзіўся Войшунд, якога Радзівілы лічылі сваім першапродкам. У адной з залаў Нясвіжскага замка нават знаходзіўся партрэт Войшунда. Ён меў двух сыноў, Осціка і Радзівіла, апошні з іх і стаў родапачынальнікам Радзівілаў. Тым не менш сёння больш праўдападобным лічыцца паходжанне

роду ад Радзівіла Осцікавіча (? – 1477), старэйшага сына віленскага кашталяна Осціка з заможнага літоўскага баярства [3, с. 503].

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. **Археалогія Беларусі** : у 4 т. / НАН Беларусі, Ін-т гісторыі; рэдкал. : М. В. Біч [і інш.]. – Т. 3. – Мінск : Беларуская навука, 2000. – 554 с.
2. **Баженова, О. Д.** Радзивилловский Несвиж. Росписи костёла Божьего Тела / О. Д. Баженова. – Мінск : Харвест, 2010. – 414 с.
3. **Вялікае княства Літоўскае** : энцыклапедыя : у 2 т. / рэдкал. : Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларуская энцыклапедыя, 2005 – 2006. – Т. 2. – 2006. – 788 с.
4. **Гуревич, А. Я.** Избранные труды : в 4 т. / А. Я. Гуревич. – М. : Унив. кн., 1999. – Т. 2 : Средневековый мир. – 559 с.
5. **Дарагастайскі, К. М.** Гіпіка, альбо Кніга пра коней / К. М. Дарагастайскі. – Мінск : Юніпак, 2007. – 209 с.
6. **Дыярыюш князя Міхала Казіміра Радзівіла, ваяводы Віленскага Гетмана Вялікага ВКЛ** / пер. В. Арэшкі // Спадчына. – 1995. – № 6. – С. 170 – 199.
7. **Дыярыюш князя Міхала Казіміра Радзівіла, ваяводы Віленскага Гетмана Вялікага ВКЛ** / пер. В. Арэшкі // Спадчына. – 1996. – № 2. – С. 205 – 233.
8. **Дюби, Ж.** Европа в средние века / Ж. Дюби. – Смоленск : Полиграмма, 1994. – 316 с.
9. **Жидков, В. С.** Искусство и общество / В. С. Жидков, К. Б. Соколов; Рос. акад. наук, Гос. ин-т искусствознания. – СПб. : Алетейя, 2005. – 589 с.
10. **Каган, М. С.** Введение в историю мировой культуры : в 2 кн. / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 2003. – Кн. 1. – 368 с.
11. **Лотман, Ю. М.** Беседы о русской культуре : быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века) / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб, 1994. – 398 с.
12. **Макиавелли, Н.** Избранные сочинения / Н. Макиавелли; пер. с итал. Г. Муравьевой. – М. : Худож. лит., 1982. – 503 с.
13. **Манхейм, К.** Социология культуры : избранное : пер. с англ. / К. Манхейм. – М.; СПб. : Унив. кн., 2000. – 505 с.
14. **Оссовская, М.** Рыцарь и буржуа : исследования по истории морали / М. Оссовская; пер. с пол. К. В. Дешенко. – М. : Прогресс, 1987. – 527 с.
15. **Русецкая, Н.** Паэтычныя лісты Францішкі Уршулі Радзівіл / Н. Русецкая // Гісторык літаратуры – Мінск, 2002 – 2011 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://khblit.narod.ru/arhiu/pracy/rusieckaja03.htm#_ftn3. – Дата доступу : 15.01.2010.
16. **Флиер, А. Я.** Культурология для культурологов : учеб. пособие для высш. шк. / А. Я. Флиер. – М. : Акад. проект, 2000. – 458 с.
17. **Хейзинга, Й.** Homo Ludens. В тени завтрашнего дня : пер. с нидерл. / Й. Хейзинга; общ. ред. Г. М. Тавризян. – М. : Прогресс : Прогресс-Академия, 1992. – 458 с.
18. **Шпенглер, О.** Закат Европы : очерк морфологии мировой истории : в 2 кн. / О. Шпенглер; пер. с нем. И. И. Маханькова. – М. : Мысль, 1998 – 1999. – Кн. 2. – 718 с.
19. **Элиас, Н.** Придворное общество : исследования по социологии короля и придворной аристократии, с введением : социология и история / Н. Элиас; пер. с нем. : А. П. Кухтенкова [и др.]. – М. : Яз. славян. культуры, 2002. – 366 с.
20. **Ciechanowicz, J.** Rody rycerski Wielkiego Księstwa Litewskiego : w 6 t. / J. Ciechanowicz. – Rzeszyw : Fosze, 2001 – 2006. – Т. 1 : Szlachta jako elita : biologiczne i historyczne źródła stratyfikacji społecznej. – 2001. – 280 s.
21. **Karkucińska, W.** Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676 – 1746) : działalność gospodarcza i mecenat / W. Karkucińska. – Warszawa : Semper, 2000. – 391 s.
22. **Kotlubaj, E.** Galerja Nieświeżska portretowy Radziwiłłowskich / E. Kotlubaj; drzeworyty M. Starkmana. – Wilno, 1857. – 557 s.

Святлана ПАЦЫЕНКА,
кандыдат культуралогіі.

НАВУКОВАЕ ВЫДАННЕ, У ЯКОЕ ўКЛАДЗЕНА ДУША

Стралецкія пісні / упоряд., запис, вступ. ст., комент. та додат. О. М. Кузьменко. – Львів : Інститут народознаўства НАН Украіны, 2005. – 640 с.

Чытач, які цікавіцца традыцыйнай народнай культурай, у апошнія гады атрымаў ня мала змястоўных выданняў, што сведчаць пра плённую працу беларускіх навукоўцаў. Пры гэтым вопыт і значныя дасягненні нашых суседзяў, перш за ўсё ў тэксталагічна арыентаваных выданнях фальклору, варты глыбокага асэнсавання і пераймання. Практычна непераўздзенай у беларускай фалькларыстыцы на сёння застаецца праца даследчыцы Аксаны Кузьменкі “Стралецкія пісні” (далей – “Стралецкія пісні”), якая выйшла ў 2005 г. у Львове ў Інстытуце народознаўства НАН Украіны.

Стралецкія пісні – самабытная з’ява фальклору ўкраінцаў. Па словах Аксаны Кузьменкі, яна “адкрывае адну з найяскравейшых старонак на скрыжальных гісторыі нацыянальна-вызваленчага змагання ў ХХ ст.”. Гэта разнажанравыя ўкраінскія пісні як літаратурнага, так і народнага паходжання, аб’яднаныя ідэйна-мастацкімі характарыстыкамі, што адлюстравалі нацыянальна-вызваленчую барацьбу ўкраінскага народа падчас Першай сусветнай вайны (1914 – 1918) і да 1920 г. Яны ўзніклі ў асяроддзі сечавых стральцоў і ў пасляваенны перыяд арганічна ўвайшлі ў спеўны рэпертуар сельскага і гарадскога насельніцтва Украіны. У змесце песень, піша А. Кузьменка, “знайшлі адлюстраванне самыя глыбокія перажыванні народных мас, абумоўленыя надзвычайнымі грамадска-гістарычнымі падзеямі пачатку ХХ ст.”. Аднак наша ўвага будзе сканцэнтравана не на самім феномене ўкраінскай стралецкай пісні ХХ ст., а на характары і прынцыпах укладання фальклорных тэкстаў, рэалізаваных у зборніку.

Найперш трэба адзначыць, што на якасць зборніка моцна паўплываў найвялікшы піетэт да стралецкай пісні і ўсяго даследаванага перыяду гісторыі Украіны ўкладальніка, аўтара ўступнага артыкула, каментарыяў і дадаткаў А. Кузьменкі, бо толькі глыбока ўсвядомленае шанаванне гэтай з’явы, а не бягучыя задачы выдавецкай дзейнасці маглі даць сілы даследчыку здзейсніць такую грунтоўную і падрабязную прэзентацыю матэрыялу.

Ва ўводным артыкуле даецца характарыстыка крыніц, тлумачацца прынцыпы сістэматызацыі, змест кожнай структурнай часткі і пазначальнікі зборніка. Укладальнік паведамляе,

што тэксты песень друкуюцца з захаваннем усіх лексічных, марфалагічных і сінтаксічных асаблівасцей мовы інфарматараў.

Уступны артыкул “Стралецкія пісні як феномен песеннай культуры ўкраінцаў” цікаваму чытачу можа даць поўнае ўяўленне пра характар і значэнне гэтага віду песеннай творчасці ўкраінскага народа. Асабліва ўдалы ўласна даследніцкі момант, дзякуючы якому створаны шырокі культурна-гістарычны кантэкст і закладзена база для далейшых даследаванняў. Зроблены шматаспектны аналіз культурнай з’явы: раскрыты пытанні тэрміналогіі, скрупулёзна рэканструявана гістарыяграфія праблемы, усебакова разгледжана праблема фалькларызму. А. Кузьменка выяўляе шляхі фалькларызацыі стралецкіх песень літаратурнага паходжання і разам з тым указвае на характар інтэрпрэтацый з’яў традыцыйнага пазаабрадавага і абрадавага фальклору (балад, жартоўна-сатырычных, а таксама калядных, велікодных, траецкіх песень) у спеўнай творчасці сечавых стральцоў. Адзначаны найбольш тыповыя сюжэты і ўстойлівыя матывы, якія фарміруюць адметную вобразнасць песень гэтай групы. Вялікую інфарматыўнасць уступнага артыкула ствараюць спасылкі, імёны гістарычных дзеячаў аўтар пазначае гадамі іх жыцця, назвы часопісаў, альманахаў, зборнікаў – гадамі выхаду гэтых выданняў.

Дэманструючы ашчаднае стаўленне да ўласна фальклорнага матэрыялу, укладальніца здолела дасягнуць паўнаты “крытычнага апарату” і максімальна лагічнай падачы ў адпаведнасці з тэматычным і жанравым прынцыпамі. Самі па сабе гэтыя прынцыпы ўдала апрабаваны ў фалькларыстыцы, аднак тэксталагічны падыход да публікацыі песенных тэкстаў і мелодый істотна павялічвае іх інфарматыўнасць. Напрыклад, у частцы “Пісні літаратурнага паходжання” вытрымліваецца такая паслядоўнасць пазнак і тэкстаў: *парадкавы нумар, прозвішча і імя аўтара слоў*, а праз працяжнік – *кампазітара*, выпадкі, калі мелодыя запазычана, адзначаюцца ў спасылках, *ноты і літаратурны тэкст*, які адпавядае аўтографу ці, пераважна, першаму надрукаванаму варыянту з захаваннем моўных асаблівасцей, *аўтарская назва пісні*, у дужках адзначаны іншыя назвы, якія фігуравалі ў розных выданнях, *дата і, калі магчыма, удакладненае месца*

стварэння песні. Пасля прыводзяцца мелодыі і тэксты самых тыповых фалькларызаваных варыянтаў, якія даюць уяўленне пра дынаміку твора ў часе і прасторы традыцыйнай культуры. Загалоўкі даюцца згодна з прынятай у фалькларыстыцы практыкай – па першым радку. Асобна прадугледжаны пазнакі сінанімічных фалькларызаваных варыянтаў і варыянтаў з істотнымі лексічнымі і семантычна-сэнсавымі зменамі. Такая ж сістэма пазнак вытрымліваецца і ў частцы “Народныя песні пра сечавых стральцоў”. Аптымальным укладальніца палічыла тут жанравы прыныцып. У першай групе змешчаны песні хранікальнага зместу, гістарычныя, маршавыя і жартоўна-сатырычныя. У другой – узоры, прымеркаваныя да каляндарных абрадаў, і баладныя песні. Дзеля аб’ектыўнасці адлюстравання карціны вайсковай песнятворчасці ўкраінскіх сечавых стральцоў прыведзены таксама знойдзеныя А. Кузьменкай варыянты, што з’явіліся падчас Другой сусветнай вайны і нават пазней.

На самым высокім узроўні ўвасоблена ў зборніку “Стралецкія песні” фактаграфія гэтай культурнай з’явы. У каментарыях і дадатках, якія складаюць значную частку выдання, сінтэзавана вялікая даследчыцкая праца А. Кузьменкі. Традыцыйна вылучаны “Спіс умоўных скарачэнняў, выкарыстаных крыніц і літаратуры”, “Каментарыі” (прыводзяцца да кожнага тэксту і варыянта), “Слоўнік малазразумелых слоў і дыялектызмаў”. Але самае вялікае ўражанне ў чытача, які цікавіцца пытаннямі тэксталогіі фальклору, пакідаюць пяць паказальнікаў, што з’яўляецца, відаць, рэкорднай колькасцю для падобнага выдання. Гэта “Біяграфічны паказальнік аўтараў тэкстаў і мелодый” – своеасаблівы даведнік персаналій стваральнікаў стралецкай песні. “Паказальнік геаграфіі запісаў” адлюстроўвае лакалізацыю канкрэтных сюжэтаў і тэрыторыю

іх распаўсюджвання, што, як ужо адзначалася, карысна для наступнага вывучэння з’явы. “Паказальнік збіральнікаў” – даніна павагі кожнаму з рупліўцаў украінскай народнай культуры, нават таму, хто зафіксаваў у свой час хоць бы адзін тэкст стралецкай песні. “Паказальнік інфарматараў” – звод біяграфічных звестак пра носьбітаў традыцыі – выканаўцаў стралецкіх песень, ад якіх зафіксаваны ўключаныя ў зборнік узоры. І яшчэ адзін – “Алфавітны паказальнік песень” – дазваляе з лёгкасцю знаходзіць неабходны тэкст у вялікім аб’ёме (507 старонак).

Імкненне даследчыцы А. Кузьменкі да мемуарызацыі слаўнай старонкі гісторыі Украіны, людзей, якія стваралі ўкраінскі спеўны эпас ХХ ст., выявілася і ў ілюстратыўным матэрыяле. Ён складаецца з партрэтаў, краявідаў, сюжэтных і жанравых сцэн, што, па сутнасці, могуць служыць часткай музейнай экспазіцыі. Змешчаныя ў зборніку фальклору, яны набліжаюць чытача да гістарычных падзей і асоб, персаніфікуючы вобразы і матывы, увасобленыя ў стралецкіх песнях.

Такім чынам, у навуковым аспекце выданне Аксаны Кузьменкі “Стралецкія песні” ўяўляе тэарэтычную і практычную распрацоўку надзвычай важнага сегмента традыцыйнай украінскай культуры, значна пашырае яе разуменне ў шырокім культурна-гістарычным кантэксце. У метадалагічным плане вельмі важкі патэнцыял гэтага выдання павінен служыць арыенцірам і ўзорам для многіх даследчыкаў і ўкладальнікаў зборнікаў фальклору.

Анастасія ГУЛАК,

старшы выкладчык кафедры этналогіі і фальклору
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў,
кандыдат філалагічных навук.

БЯСПЕЧНЫ НОВЫ ГОД

Усталёўваючы ёлку ў хатніх умовах, неабходна: прыбраць з памяшкання дываны; выкарыстоўваць толькі ўстойлівыя падстаўкі (крыжавіна ці вядро з пяском); сачыць, каб галінкі і верхавіна не дакраналіся да сцен, столі, мэблі і іншых хатніх рэчаў; нельга ўсталёўваць ёлку паблізу ацяпляльных прыбораў; нельга абкладваць ёлку ватай, якая не насычана вогнеахоўнай вадкасцю; нельга ўсталёўваць ёлку ў праходах і каля выхаду з памяшкання.

Калі на ёлцы загарэлася электрагірлянда, важна: абясточыць гірлянду (выцягнуць шнур з разетки ці адключыць электрычнасць у шчытку); вывесці з памяшкання людзей; выклікаць ратавальнікаў па тэлефоне 101; паспрабаваць справіцца з узгараннем самастойна, калі яно невялікае; паваліць ёлку на падлогу, каб полымя не ўздымалася ўгару; накрыць шчыльнай тканінай; ні ў якім разе не выкарыстоўваць ваду, калі ёлка штучная (падчас гарэння сінтэтычныя матэрыялы плавяцца і расцякаюцца, а пападанне вады на падпаленую паверхню прывядзе да распырсквання гарачых кропель, такім чынам – да павелічэння плошчы гарэння), засыпаць полымя пяском ці, пры яго адсутнасці, выкарыстаць вогнетушыльнік.

Цэнтральны раённы аддзел па надзвычайных сітуацыях г. Мінска.

МІФАЛАГЕМА ЖАНЧЫНЫ Ў ТРАДЫЦЫЙНАЙ КУЛЬТУРЫ

У артыкуле вядзецца гаворка пра генезіс міфалагемы жанчыны ў традыцыйных культурах, на падставе чаго робіцца спроба высвятлення сутнасці гэтай міфалагемы. Увага засяроджваецца на замене матрыярхальнага і патрыярхальнага светапоглядаў, якія надзялялі жаночыя вобразы адрознымі сэнсамі.

Ключавыя словы: *міфалагема жанчыны, традыцыйная культура, Вялікая Багіня, патрыярхальныя багіні, беларуская міфалогія, жаночыя міфалагічныя вобразы.*

In the article there is a speech about genesis of a mythologeme of the woman on the basis of what attempt of definition of its essence becomes. The accent becomes on change of matriarchal and patriarchal outlook which allocated female images with various senses.

Традыцыйная культура характарызуецца дамінаваннем міфалагічнага складніка ва ўсіх элементах яе структуры: у мысленні носьбітаў, іх штодзённай жыццядзейнасці, мастацтве і г. д. Справядлівым будзе і адваротнае сцверджанне: міфалагічны элемент у культуры сведчыць пра яе традыцыйнасць, поўную або частковую. Структурны элемент міфалогіі мэтазгодна называць *міфалагемай*. Гэты тэрмін, акрамя іншага, мае значэнне ўстойлівага матыву ў міфах, а таксама “любога значнага для чалавека вобраза, які ён выкарыстоўвае для асэнсавання рэчаіснасці” [1, с. 7].

Актуальным для сучаснай культуры, адна з вызначальных рыс якой – станаўленне гendarнай роўнасці, з’яўляецца даследаванне *міфалагемы жанчыны*. Пад ёй мы разумеем шырокае кола жаночых вобразаў, што акумулююць у сабе традыцыйныя ўяўленні пра жанчыну, яе сацыякультурную ролю, гendarныя стэрэатыпы, а таксама касмалагічныя і тэалагічныя канструкцыі, звязаныя з жаночым пачаткам.

Сярод выданняў па гэтай тэме варта адзначыць зборнік “Женщины в легендах и мифах”, дзе аўтары аналізуюць жаночыя вобразы розных міфалогій свету, а таксама энцыклапедычны слоўнік “Женщина в мифах и легендах”. Больш цэласнае ўяўленне пра жанчыну ў традыцыйнай культуры спрабуюць падаць аўтары адпаведных артыкулаў у слоўніках “Міфалогія беларусаў” [8] і “Славянские древности”. Словазлучэнне “міфалагема жанчыны” выкарыстоўвае Г. Ціханава, якая не толькі аналізуе паасобныя жаночыя вобразы класічнай і сучаснай міфалогіі, але і разважае над жанчынай як з’явай быцця, да чаго, урэшце, і пашырае вызначэнне яе міфалагемы [1].

Аднак згаданыя публікацыі не раскрываюць у поўнай меры шматграннасць і цэласнасць міфалагемы жанчыны. Мэта дадзенага артыкула – аналіз гістарычнай трансфармацыі міфалагемы жанчыны і спроба высвятлення яе сутнасці.

Першую і самую вялікую па працягласці эпоху ў гісторыі чалавецтва (як бы пры гэтым яна ні называлася – матрыярхальная, матрыфенальная ці матрыцэнтрычная, і якую б сацыяльную структуру ні вызначала) пранізвае жаночы вобраз. Больш за тое, як сведчаць археалагічныя і этнаграфічныя крыніцы, ён з’яўляецца адзіна істотным у светапоглядзе таго часу.

Так, сярод усіх выяў чалавека ў першабытным мастацтве абсалютную перавагу маюць выявы жанчын. Добрым прыкладам тут з’яўляюцца так званыя палеалітычныя венеры – скульптуры мажных жанчын з падкрэсленымі прыметамі полу. Даследчыкі прытрымліваюцца розных канцэпцый адносна іх інтэрпрэтацыі. Расійскі археолаг З. Абрамава разглядае жаночыя фігуры як увасабленне кола ідэй, звязаных з сацыяльным становішчам жанчыны верхняга палеаліту. Даследчыца мяркуе, што першабытная жанчына мела асаблівы статус як гаспадыня стаянкі і прадаўжальніца роду. Такое стаўленне сфарміравала ўяўленне пра асаблівую жаночую магічную сілу і, урэшце, пра жаночае паляўнічае бовства – маці і гаспадыню звяроў [2]. Даследчык архаічнай сімволікі А. Голан, наадварот, лічыць, што першаснай была вера ў звышнатуральную істоту, багіню звярынай і чалавечай плоднасці, а надзвычайная роля жанчын і жаночых статуэтак была прадыктаваная гэтай верай [3]. Культуролаг С. Фатыхаў называе статуэткі выявамі прамаці – першапродка па жаночай лініі [4]. Падобную пазіцыю займаў і расійскі філолаг і фалькларыст У. Проп, які ўзвёў казачны вобраз Бабы Ягі да жаночага бовства – татэмнага продка [5].

Гэта далёка не поўны пералік падыходаў да вытлумачэння сімволікі першабытнай скульптуры. Аднак для высвятлення сутнасці міфалагемы жанчыны ў першабытнай культуры не так важна, што менавіта выяўлялі згаданыя фігуры: Вялікую Багіню, адцягненую ідэю плоднасці, ці партрэты рэальных жанчын. Істотна тое, што

яны, безумоўна, выражалі гэтую міфалагему, і яна мела ўстойлівыя на працягу дзясяткаў тысячгагоддзяў рысы: вялікія грудзі, живот, клубы і сцёгны – прыметы мацярынства. Ідэя жанчыны-маці, такім чынам, з’яўлялася вызначальнай у светапоглядзе архаічнага чалавека і, з пэўнымі сэнсавымі зменамі, транслявалася на ўсе пазнейшыя культуры.

Ужо ў мезаліце, паводле расійскага археолага і гісторыка Б. Рыбакова, фарміруецца культ нябесных парадзіх-ласіх (аленіх), маці і дачкі [6]. Яны, як і магчымая палеалітычная багіня, з’яўляліся ўладаркамі Сусвету і прамаці жывёл і людзей. З развіццём земляробства ў неаліце пераасэнсоўваюцца іх функцыі: нябесныя ласіхі ўяўляюцца падаўцамі дажджу, неабходнага для выпявання ўраджаю. Сутнасць жа іх застаецца нязменнай: багіні-парадзіхі забяспечваюць плоднасць і дабрабыт.

Для неаліту таксама характэрныя ўяўленні пра адзіную Касмічную Жанчыну, Вялікую Багіню Маці. Паводле дамінантнага ў навуцы меркавання, неалітычная багіня атаясамлівалася з зямлёй і зямной плоднасцю, акрамя гэтага, вера ў яе, магчыма, існавала паралельна з верай у парных парадзіх. Аднак А. Голан, наадварот, рэканструюе неалітычную багіню як універсальную і шматгранную ўладарку неба: яна ўяўлялася як маці свету і вечная дзева, падаўца жыцця і ўвасабленне смерці, гаспадыня вады, пралля, ваярка, танцорка. Даследчык узводзіць да яе практычна ўсіх багін пазнейшых патрыярхальных пантэонаў [4]. “Вялікая багіня не была адзінай багіняй у неалітычнай рэлігійна-міфалагічнай сістэме. Але пэўна можна казаць пераважна толькі пра яе, таму што амаль усе звесткі аб жаночых боствах эпохі неаліту зліваюцца ў адзін агульны вобраз” [4, с. 177].

Аднак нябесная або зямная лакалізацыя багіні, а таксама яе адзінканасць або парнасць не змяняе сутнасці міфалагемы, як і ў выпадку з палеалітычнымі статуэткамі. Прынцыпова важна, што асноўная касмаганічная сіла лічылася прыналежнай жаночаму пачатку. Стварэнне і кіраванне Сусветам, як і нараджэнне дзяцей, старажытнаму чалавеку бачылася містычнай таямніцай, падуладнай толькі жанчыне.

Такім чынам, асаблівасцю каменнага веку з’яўляецца матрыярхальная накіраванасць міфалагічных уяўленняў, увасабленне ўсіх ідэй і культурных здабыткаў у жаночым бостве, абсалютная перавага міфалагемы жанчыны над іншымі вобразамі. Каменны век пакінуў у спадчыну наступным эпохам міфалагему жанчыны-маці і, дзякуючы гэтаму, уладаркі. Акрамя таго,

у зародкавым стане з’яўляюцца і іншыя аспекты міфалагемы. Так, ужо ў палеаліце выраблялі фігуркі і танклявых маладых дзяўчат, магчыма, паляўнічых [2]. Аднак міфалагема жанчыны-дзеяча і вытворцы будзе актуалізавацца ў пазнейшыя часы і дасягне свайго росквіту ў сучаснай культуры.

На мяжы бронзавага веку на тэрыторыі Еўропы рассяляліся індаеўрапейскія плямёны, якія прынеслі з сабой патрыярхальны лад. Фарміраваліся дзяржаўнасць і строгае сацыяльная іерархія. Як адзначае расійскі гісторык Т. Кісялёва, у сувязі з сацыяльным развіццём і памяншэннем дзіцячай смяротнасці змяніліся функцыі маці: цяпер яна не толькі выношвае і выкармливае, але пераважна гадуе і выходзіць дзяцей. На думку даследчыцы, менавіта такі вобраз маці прасочваецца ва ўсёй наступнай гісторыі чалавецтва. «Яго культурныя інтэрпрэтацыі пачалі траціць спецыфіку містычнай “прамаці Свету” ці “прадаўжальніцы роду” і стабілізаваліся ў функцыянальных і этычных характарыстыках пераважна на яе сацыяльнай ролі выхавальніка паўнаватаснага (сацыялізаванага) грамадзяніна» [7, с. 165]. Статус маці, такім чынам, паніжаецца ад “сусветнага” да “зямнога”, фактычна, замацоўваючы за жанчынамі на тысячагоддзі адзіную легітымную сферу жыццядзейнасці.

Той жа працэс адбываўся і ў сферы рэлігійна-міфалагічных уяўленняў. Жаночыя боствы сыходзяць на другі план, саступаючы месца новым патрыярхальным багам на чале з Нябесным Бацькам. Вялікая Багіня распадаецца на шматлікіх персанажаў, якія адлюстроўваюць пэўныя фрагменты яе колішняга цэльнага вобраза. Новыя багіні, як і багі, з’яўляюцца апякункамі пэўных сфер жыцця і ўвасабленнем розных сацыяльных роляў. На папярэдняе жаночым боствам аддадзены зямная плоднасць (як адлюстраванне касмалагічнага парадку “бог-неба і багіня-зямля”) і дзікая прырода (як успамін пра архаічную Вялікую Багіню). Сацыяльныя ролі вызначаюцца адносна мужчын-багоў: яны іх маці, жонкі, дачкі, сёстры. Так, багінямі “пераважна жонкамі” з’яўляюцца Гера, Парваці, Фрыг; выразная багіня “пераважна маці” – Дэметра; Персефона, Герда – “залежныя нявесты” і г. д. У славянскім язычніцтве, не развітым да стадыі выбудавання сямейных стасункаў паміж багамі, другаснасць жанчыны выяўлялася па-іншаму: у кіеўскім пантэоне 980 г. з сямі бостваў была ўключана толькі адна багіня – Мокаш, і ва ўсіх летапісных згадваннях яна ставілася на апошняе пасля мужчын-багоў месца.

Стаўленне да жанчыны ў традыцыйнай патрыярхальнай культуры было дваістым. З аднаго боку, мужчынскай свядомасцю яна ўспрымалася як левы, адмоўны полюс бінарнай апазіцыі “мужчынскі / жаночы”. У побытавых павер’ях прысутнасць жанчыны сімвалізавала нядобрае ў самым шырокім сэнсе (напрыклад, сустрэча з жанчынай падчас важнай справы, удзел жанчыны ў мужчынскай працы і г. д.). У патрыярхальных культурах, незалежна ад этнічнай прыналежнасці, за жанчынай замацоўвалася сфера дому і сям’і, падначаленае становішча ў дачыненні да мужа і яго сваякоў. Адсутнасць права ўласнасці, у тым ліку на сваіх дзяцей, а таксама на саму сябе – вызначальная рыса патрыярхату, характэрная ў большай ці меншай ступені для ўсіх культур.

Пасіўнасць і рахманасць культываваліся ў жанчынах ад пачатку патрыярхату і да ХХ стагоддзя. Цэнтральным жаночым вобразам хрысціянскай культуры становіцца Дзева Марыя – узор пакорлівасці і адданасці. Такія рысы, як канфармізм, безадказнасць, слабасць, эмацыйнасць, ірацыянальнасць, ахвярнасць, робяцца гендарным стэрэатыпам. Такім бачыцца верхні слой патрыярхальнай міфалагемы жанчыны.

Тым не менш, некаторыя багіні ў Антычнасці атрымлівалі статус Вялікай Маці (Кібела, Геката, Рэя), што сведчыць не пра іх сапраўды высокае месца ў пантэоне, а пра спробу дапасавання старадаўняга ўяўлення да новай рэлігійнай сістэмы. Тое ж можна сказаць і пра багіню лёсу (Ананке, мойраў, Тыхе), якім падпарадкоўваліся як смяротныя, так і багі. Яны сапраўды апынуліся нібы па-за пантэонам, увасабляючы сілы, з аднаго боку, больш магутныя за актуальных багоў (як іх маці або ўладаркі лёсу), з іншага боку, выцесненыя на перыферыю антычнай рэлігіі. Больш за тое, такія цёмныя і ўсеўладныя жаночыя вобразы як быццам сімвалізуюць альтэрнатыўны агульнаму руху шлях, рэабілітуючы жаночы пачатак у яго сакральнасці. Пацвярджэннем гэтаму з’яўляюцца эзатэрычныя плыні ўсіх развітых рэлігій новай эры (суфізм у ісламе, тантрызм у індуізме і г. д.).

Акрамя таго, у кожнай міфалагічнай сістэме існуе клас так званых незалежных багін* (Афіна, Артэміда, Калі, Морыган, Ева). Іх статус, як правіла, не вызначаецца адносна мужчын. За “парушэнне” дамінантных сацыяльных устаноў яны або аддаляюцца (як Артэміда), або асуджаюцца (як Ева), або з’яўляюцца вы-

ключэннем (як Афіна). Для іх у рознай ступені характэрныя такія “мужчынскія” рысы, як агрэсіўнасць, рацыянальнасць, рашучасць, ініцыятыўнасць, уладнасць. “Незалежныя” багіні з’яўляюцца прыкладам самадастатковых жанчын, што сімвалізуе рэліктавыя і патэнцыйныя, але не актуалізаваныя ў патрыярхальны час грані міфалагемы жанчыны.

Такім чынам, жаночы вобраз у патрыярхальных міфалогіях канкрэтызуецца, надзяляецца акрэсленымі, вельмі чалавечымі рысамі. Такая канкрэтызацыя, у адрозненне ад сінкрэтычнага вобраза Вялікай Багіні, сведчыць пра асэнсаванне жанчын “проста”**, без аднясення іх да вышэйшых касмічных сіл. Міфалагема жанчыны становіцца падкрэслена разнастайнай, пры гэтым у сацыяльным жыцці, наадварот, ухваляліся толькі пэўныя яе варыяцыі (цнатлівая нявеста, верная жонка, безуладная маці).

Асобна хацелася б сказаць пра беларускую міфалогію, якая, з аднаго боку, вядомая нам у кантэксце балта-славянскай і ўвогуле індаеўрапейскай патрыярхальнай міфалогіі, а з іншага – захавала ў сабе шмат вельмі архаічных рыс. Так, усё кола побытавых павер’яў, перакананняў, правілаў паводзін і да т. п. зводзіцца да патрыярхальнай схемы з мужчынам-галавой і падначаленай жанчынай (жонкай, дачкой або сястрой, за выключэннем, хіба, маці). Фактычная адсутнасць права голасу пры ўступленні ў шлюб, строгія патрабаванні да цнатлівасці дзяўчыны, перакананні ў рытуальнай нечысціні жанчыны, само яе ўваходжанне ў сям’ю мужа і прыніжанае становішча адносна ўсіх яго сваякоў, урэшце, адмаўленне жанчыне ў статусе паўнаўдаснага чалавека (“*Курьца не птушка, баба не чалавек*”) – вось толькі накід патрыярхальных рыс, уласцівых традыцыйнай беларускай культуры.

Аднак у сферы, так бы мовіць, “чыстай” міфалогіі – у павер’ях пра звышнатуральныя сілы і ў сакральных абрадах – выразна прасочваюцца матрыярхальныя рысы. Тут мы не знойдзем абмежаваных сваёй сферай шматлікіх багін, як, напрыклад, у антычнай міфалогіі. Замест гэтага, жаночыя персанажы беларускай міфалогіі – Баба Яга, Мара, Мокаш, Лада і Ляля, русалкі – маюць відавочныя характарыстыкі ўсеўладнасці. Яны, незалежна адна ад адной, з’яўляліся апякункамі дзікай прыроды і плоднасці зямлі, крыніц і калодзежаў, каханьня, шлюбу і мацярынства, прадзіва і ткацтва, жыцця і смерці.

* Тэрмін амерыканскага псіхолага Д. Ш. Болена. Да класа “незалежных” справядліва аднесці не толькі багін, але і любыя жаночыя персанажы.

** Такую трапную характарыстыку жанчыны ў светапоглядзе даваў А. Столяр, перафразуючы якога Т. Кісялёва пісала: «...жанчына верхняга палеаліту і мезаліту не разглядалася ў свядомасці і светапоглядзе эпохі як “чалавек-проста”...» [7, с. 163].

Трэба адзначыць, што Мокаш і Лада нават у патрыярхальны час функцыянавалі ў статусе Вялікай Маці. Багіня Мокаш, як адзначалася вышэй, была ўключана ў пантэон князя Уладзіміра, і далей у сваёй хрысціянізаванай форме Параскевы Пятніцы была адным з найважнейшых аб'ектаў пакланення беларускага сялянства. Яе культ пранізваў усю жаночую сферу быцця, яна выступала памочніцай у справах і строгай карніцай парушаных патрабаванняў. Калі культ Мокашы дажыў да ХХ ст. у павер'ях і прымхах, то Лада ўзгадвалася ў абрадавых песнях вяснова-летняга перыяду, дзе да яе звярталіся як да Маці, Вялікай Багіні, прасілі блашавення [6]. Лада пры гэтым увасабляе лагодны, добразычлівы, клапацлівы аспект Багіні.

Такіх персанажаў, як Баба Яга, Мара і русалка, можна лічыць рэліктавымі вобразамі, паніжанымі да дэманічных істот, чыё паходжанне ад Вялікай Багіні рэканструювалі даследчыкі. Так, паходжанне вобраза Бабы Ягі ад паляўнічай “маці і гаспадыні звяроў” было выведзена У. Пропам. Цьмяны вобраз Мары, паводле дапушчэння беларускага археолага Э. Зайкоўскага, “узнік яшчэ ў каменным веку, магчыма, нават у верхнім палеаліце, але пазней па нейкіх прычынах не трапіў у склад пантэона багоў і дэградаваў да персанажа ніжэйшай міфалогіі” [8, с. 293]. Такое меркаванне справядлівае і ў дачыненні да русалкі: паводле этнаграфічных звестак – душы тапельніцы, паводле рытуальнай значнасці – багіні жыццядайнай вады.

Такім чынам, на прыкладзе беларускай міфалогіі добра відаць, як у адным вобразе суіснуюць супярэчлівыя, але ўзаемадапаўняльныя характарыстыкі жаночасці.

Ці можна даць пэўную агульную характарыстыку міфалагемы жанчыны? Пра гэта даследчыкі маюць розныя меркаванні. Згодна з адным з іх, міфалагема жанчыны прынцыпова разнастайная і не можа быць зведзена да нейкай адной схемы накітавалі збіральнага вобраза Жанчыны. “У свеце было б менш душэўнага болю і незадаволенасці сабой, калі б як жанчын, так і мужчын прывучалі да думкі, што ў фемініннага архетыпа (як і ў маскуліннага) ёсць шмат твараў” [9, с. 43].

Іншыя аўтары, прыхільнікі эсэнцыялізму, бачаць у міфалагеме жанчыны так званую спрадвечную жаночасць, якую характарызуюць інстынктыўнасць, цэласнасць, цыклічнасць, натуральнасць і г. д. [10].

На нашу думку, названыя падыходы хутчэй з’яўляюцца ўзаемадапаўняльнымі. Гісторыя развіцця міфалагемы жанчыны ў традыцыйнай культуры прайшла дзве прынцыпова роз-

ныя стадыі. Матрыярхальная Вялікая Багіня, Маці Сусвету і ўсяго існага, ёсць сама прырода. Патрыярхальныя багіні ўвасабляюць розныя характары, кіруюць рознымі сферамі, акрамя гэтага выконваюць пэўныя сацыяльныя ролі. Па сутнасці ж яны, як пад павелічальным шклom, падаюць шматгранны вобраз архаічнай багіні – апошні і быў рэканструюваны з антычных багін.

Міфалагема жанчыны з’яўляецца шматузроўневай сістэмай, якая па гарызанталі пададзена шэрагам разнастайных міфалагічных вобразаў, а па вертыкалі адлюстроўвае гісторыю трансфармацыі кожнага з іх. Яна падае набор архетыпава магчымых жаночых якасцей, і ў гэтым сэнсе сапраўды бачыцца “крыніцай жаночасці”. Аднак кожная культура актуалізуе жаданыя або прымальныя для яе якасці ў “гут і цяпер”, і тады міфалагічныя вобразы чытаюцца як адбіткі сацыяльных нормаў. Астатнія вобразы трапляюць у “рэзерв” міфалагічнай сістэмы. Яны могуць асуджацца, забывацца, пераасэнсоўвацца, але не трацяць сваёй энергіі і з’яўляюцца патэнцыяй для будучых культур.

Спіс літаратуры

1. Тихонова, А. А. Мифология женщины : вчера, сегодня, завтра, учеб. пособие по философии, психологии, культурологии / А. А. Тихонова. – Ульяновск : Вектор-С, 2007. – 48 с.
2. Абрамова, З. А. Изображение человека в палеолитическом искусстве Евразии / З. А. Абрамова. Л. – М. : – Акад. наук СССР, Ин-т археологии : Наука, [Ленингр. отд-ние], 1966. – 223 с.
3. Голан, А. Миф и символ / А. Голан. – М. : Руслит; Иерусалим : Тарбут, 1994. – 375 с.
4. Фатыхов, С. Г. Материнский феномен в культурогенезе : (гипотетическое моделирование и осмысление первоначал) : автореф. дис. ... доктора культурологии : 24.00.01 / С. Г. Фатыхов. – Челябинск, 2011. – 41 с.
5. Пропп, В. Я. Исторические корни волшебной сказки / В. Я. Пропп. – Л. : Изд-во Ленингр. гос. ордена Ленина ун-та, 1946. – 340 с.
6. Рыбаков, Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1981. – 607 с.
7. Киселева, Т. Г. Социальный образ женщины в культурах мира / Т. Г. Киселева // Общественные науки и современность. – 2003. – № 3. – С. 162 – 171.
8. Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўнік / склад. : І. Клімковіч, В. Аўтушка. – Мінск : Беларусь, 2011. – 605 с.
9. Хоуп, М. Сущность женщины : Её Сила, тайна, архетипы. Её Богиня : [перевод с английского] / М. Хоуп. – М. : София, 2007. – 224 с.
10. Эстес, К. П. Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях / К. П. Эстес. – М. : София, 2010. – 496 с.

Ганна УРБАН,
аспірантка кафедры культуралогіі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 19.07.2012 г.

ТАНЕЦ ТАНГА: ГІСТОРЫЯ ЎЗНІКНЕННЯ І РАЗВІЦЦЯ

Танга ўяўляе сабой культурна-гістарычны феномен, што складаецца з танга-музыкі, танга-танца і танга-песні і з'яўляецца вынікам сінтэзу розных культур – афрыканскай, лацінаамерыканскай і еўрапейскай. Сярод шматлікіх відаў танга аргенцінскае і бальнае найбольш папулярныя і значна адрозніваюцца па манеры выканання, творчых падыходах, музычным суправаджэнні, касцюмах. У нашы дні танец актыўна адраджаецца, што выклікана імкненнем чалавека да самавыражэння.

Ключавыя словы: *танга, танец, музычнае суправаджэнне, бальныя танцы.*

Tango is the cultural-historical phenomenon, which consists of tango-music, tango-dance and tango-song and is the result of different cultures – African, Latin American and European. Among many kinds of tango Argentina and ballroom variants are the most popular and differ very much on a manner of performance, creative approaches, music, costumes. Today dance revives actively, that is called by human aspiration to self-expression.

Існуе вялікая колькасць разнастайных харэаграфічных кірункаў, сярод якіх значнае месца займаюць клубныя і спартыўныя бальныя танцы, што ўключаюць розныя віды танга.

Танга з'яўляецца адным з самых тэхнічна складаных танцаў, а па эмацыйным накале нагадвае драматычную тэатральную пастаноўку. Гэты танец нездарма лічыцца адным з самых палымяных і экспрэсіўных. Танга дазваляе танцорам выявіць сваю індывідуальнасць, заціснутую ў пэўныя межы ўмовамі сучаснага жыцця.

Ёсць думка, што чалавек такі, як ён танцуе, а падчас танца выкрываецца глыбінная сутнасць асобы. Танга дазваляе зрабіць гэта ў найбольш поўнай меры, набліжаючы эфект да вынікаў псіхатэрапеўтычнага метаду псіхадрамы, рэалізаванага невербальнымі – эмацыйнымі і рухальнымі – сродкамі. Немалаважна і тое, што праз густоўную музыку і вытанчаныя, рафінаваныя рухі адкрываецца магчымасць скіраваць неўтаймаваную энергію і чалавечыя памкненні ў плённае рэчышча, зрабіць пачуцці прыгожымі і добрымі. Трэба мець на ўвазе, што танга выклікае не менш моцныя перажыванні ў глядачоў, якія, успрымаючы харэаграфічную дзею, самі становяцца больш культурнымі і высакароднымі.

Танга – гэта з'ява, якая выходзіць за межы харэаграфічнага мастацтва. Таму феномен танга патрабуе тэарэтычнага асэнсавання.

Мэта дадзенага артыкула – сістэматызацыя разрозненай інфармацыі пра паходжанне, адметнасці і віды танга, яго музычнае суправаджэнне, касцюмы, а таксама вызначэнне кірункаў яго развіцця.

Матэрыялы артыкула могуць быць карыснымі пры распрацоўцы сцэнічных нумароў з выкарыстаннем рухаў і музыкі танга, а таксама пры выкладанні гісторыі харэаграфіі падчас вывучэння тэмы “Харэаграфія XX ст.”

КАРАНІ І РАСПАЎСЮДЖАННЕ ТАНГА

Верагодныя карані танга вядуць у трушчыбы Докаў Буэнас-Айрэса. Лічыцца, што перша-

пачаткова танец належаў да катэгорыі іспанскіх танцаў *фламенка*, але пры гэтым увабраў у сябе элементы *хабанэры*, завезенай маракамі з Кубы, аргенцінскай *мілонгі*, а таксама папулярнай сярод чарнакурага насельніцтва *кандомбэ*.

Існуе версія, што з іспанскімі заваёўнікамі Паўднёвай Амерыкі танга патрапіла ў Аргенціну. На харэаграфію танца моцна паўплываў абутак з высокімі абцасамі аргенцінскіх мужчын гаўчаз. Такі абутак рабіў немагчымым любы слізгальны рух. Дакладныя і ўпэўненыя крокі тагачаснага танга захаваліся і да сёння. Паводле іншай версіі, танга паходзіць з Іспаніі ці Марока і трапіла з іспанскімі перасяленцамі ў Новы Свет, а затым паўторна – у Іспанію.

Але найбольш праўдападобным з'яўляецца меркаванне пра паходжанне танга ад афрыканскага танца *тангана* (Tangano), завезенага ў Лацінскую Амерыку чарнакурамі нявольнікамі. На карысць гэтага гаворыць само слова крэольскага паходжання *танга*, што перакладаецца як “танец, барабан, месца танца”. Пра афрыканскую аснову танца сведчыць і пазіцыя, у якой партнёры першапачаткова выконвалі танга: нахіліўшыся адно да аднаго, сагнуўшы калені і злёгка выгнуўшы назад ніжнюю частку корпуса [2, с. 128].

Як і многія свецкія танцы народнага паходжання, танга развілося на перыферыі горада, сінтэзаваўшы розныя культурныя з'явы: музычнае майстэрства еўрапейцаў, андалузійскія танцавальныя традыцыі ўнутраных перасяленцаў – гаўчаз, што перабраліся ў горад, элементы іншых народных танцаў.

Прадстаўнікі вышэйшага грамадства доўгі час не прызнавалі танга. Пасля таго як танец заваяваў і іх, некаторыя заможныя сем'і ўпай наймалі выкладчыкаў з нізоў для сваіх жонак і дачок, каб тыя маглі вылучацца на чарговым вечары. Аднак здаралася, што з-за недахопу падрыхтаваных партнёраў мужчыны часам былі вымушаныя трэніравацца адзін з адным.

Паступова пачала мяняцца манера выканання танца: корпус і калені выпрасталіся, рэзкія і

задзірлівыя рухі змякчыліся і сталі больш элегантнымі. Так з'явіліся *tango liso* (згладжанае) і *tango de salon* (салоннае). Але нават і ў такім выглядзе танец працягваў выклікаць нараканні ў вышэйшых колах. “У 1913 годзе еўрапейскія газеты пісалі пра тое, што кайзер Вільгельм II забараніў сваім афіцэрам ганьбіць мундзір, прыпадабняючыся да... нізкай пачуццёвасці неграў і метысаў” [2, с. 129].

Да таго ж гэты танец стаў рэзка асуджацца вернікамі. У 1914 г. архіепіскап Парыжскі пагражаў адлучыць аматараў танга ад царквы. «Святы прастол таксама неаднаразова выказваў заклапочанасць гэтым пытаннем. Скончылася тым, што ў 1924 г. у бібліятэцы Ватыкана перад папам Піем XI выступіла аргенцінская пара. Праўда, яны выконвалі танга пад музыку “Авэ Марыя” (дарэчы, галоўны інструмент танга – банданіён – першапачаткова прызначаўся для выканання духоўнай музыкі), на партнёрцы была спадніца да пят, а партнёр пільна выбіраў фігуры. Такі танец папа не мог не ўхваліць, і пытанне пра яго дапушчальнасць і маральнасць было закрыта» [2, с. 129].

З гэтых часоў пачалося трыумфальнае шэсце танца: заваяваўшы Парыж, ён перакінуўся ў Лондан і Нью-Ёрк, выклікаўшы сапраўдную “тангаманію”. Яна практычна не заціхала і падчас Першай сусветнай вайны, і ў пасляваенны перыяд. Па заканчэнні Другой сусветнай вайны на развіццё танга ў Аргенціне паўплывала вяртанне артыстаў-прафесіяналаў з Еўропы, а таксама спыненне імарту пласцінак, што адразу павялічыла попыт на жывую музыку.

У кожным квартале існаваў неабходны “культурны мінімум” – плошча, царкоўны прыход, клуб і свой аркестр танга. Аматыры наведвалі выступленні розных калектываў, падтрымліваючы любімых выканаўцаў, сталі папулярнымі конкурсы-спаборніцтвы найлепшых танцораў танга.

1940 – 1950-я гады лічацца ў Аргенціне “залатым часам” танга, яго сапраўдным росквітам. Захапленне гэтым танцам набыло масавы характар: яго выконвалі і ў шыкоўных кавярнях на цэнтральнай Авеніда Карыентэс, так званым аргенцінскім Брадвэй, падчас народных святаў [1, с. 134].

Захапленне танга было ўсеагульным і цягнулася да канца 50-х гг. XX ст., прыпыніўшыся з прыходам рок-культуры, паколькі танга ўвасабляла ўсё тое традыцыйнае, “бацькоўскае”, што адваргала моладзь: класічныя касцюмы, прычоскі і самі рухі [1, с. 134]. Так з цягам часу танец стаў захапленнем пераважна прафесіяналаў, перастаў выклікаць былую зацікаўленасць, а з вуліц і папулярных танцпляцовак ён перамясціўся ў клубы.

МУЗЫКА ТАНГА

Напачатку музычнае суправаджэнне танга было немудрагелістым, цалкам падпарадкаваным танцу. Музыка танга належала працоўнаму класу, бо музыкаў-прафесіяналаў гэтага кірунку яшчэ не існавала. У XIX ст. для выканання мелодыі танга выкарыстоўваліся наступныя музычныя інструменты: скрыпка, флейта і гітара (як варыянт – арфа), часам кларнет. Пазней да іх далучыўся банданіён, разнавіднасць акардэона, што быў завезены ў Аргенціну ў канцы XIX ст. Яго назва паходзіць ад прозвішча стваральніка – немца Генрыха Банда. Але працэс фарміравання ў танга-аркестры на гэтым не скончыўся: пачалі выкарыстоўваць кантрабас і фартэпіяна, якія выцеснілі флейту і арфу. Для выканання гэтай музыкі ствараліся спецыяльныя трыа, квартэты ці аркестры.

З'яўленне буйных музычных калектываў, удзельнікі якіх гралі на фартэпіяна, некалькіх струнных інструментах і банданіёнах, паспрыяла больш шырокаму распаўсюджанню танга. На папулярнасць танца вельмі паўплывалі выступленні вядомага аркестра Анібалья Тайло ў 1940-я гг.

Існуюць мелодыі танга, якія ўваходзяць у праграмы абсалютна ўсіх танга-аркестраў і запатрабаваны ў розных краінах свету. Напрыклад, вельмі папулярная мелодыя “Кумпарсіта” стала самым знакамітым танга пачатку XX ст. Цікава, што гэты твор першапачаткова быў створаны як невялікі марш для шэсця музычнага аркестра, што належаў таварыству студэнтаў Уругвая [5]. Яшчэ адна вельмі распаўсюджаная мелодыя – “Лібертанга” А. Яцолы. Гэты выдатны банданіён і кампазітар значна рэфармаваў жанр, уключыўшы ў яго элементы джазу і класічнай музыкі. Існуе думка, што менавіта А. Яцола канчаткова раздзяліў танга-музыку, што вельмі залежала ад танца, і сам танец.

У наш час зноў сталі распаўсюджвацца аркестры, якія спецыялізуюцца на музыцы танга. Колькасць іх не такая вялікая, як у мінулыя часы, затое аркестры сталі больш разнастайнымі: яны выконваюць музычныя творы як традыцыйных кірункаў, так і класічных, што належаць сярэдзіне XX ст. Некаторыя калектывы працуюць у стылі танга нуэва ці электроннага неатанга. Сярод такіх ансамбляў асабліва папулярная ў свеце парыжская група “Gotan Project”.

ТАНГА-ПЕСНЯ

Танга-песню ў XIX ст. сталі распаўсюджаць паядоры – вандроўныя музыкі, якія выконвалі імправізаваныя куплеты пад гітарнае суправаджэнне. Захаваліся звесткі, што менавіта такім паядорам быў адзін з першых аўтараў танга Анхель Віжольда.

Спачатку характар танга-песень быў вясёлым, мажорным. У іх часта спявалася пра тое, як лірычны герой добра танцуе ці ўдала падманвае прадстаўніц процілеглага полу.

Зрух адбыўся ў 1917 г., калі спявак Карлас Гардэль прадставіў публіцы песню “Mi noche triste” (“Мая сумная ноч”) на верш П. Кантурсі, паклаўшы пачатак сучаснай танга-песні. У гэтым творы спявак прадэманстраваў уласную выканальніцкую манеру з выкарыстаннем элементаў бельканта, меладрамы і народнай музыкі. Песня мела мінорны лад, што выражаў душэўны стан мужчыны, яго пакуты ад балючага разрыву з каханай.

Менавіта з гэтага твора ў танга-песнях распаўсюдзілася тэма няшчаснага кахання, расчаравання, настальгіі. Паэт Энрыке Сантас Дысепола вельмі трапна ахарактарызаваў танга як “сумную думку, выказаную ў танцы”. Песня К. Гардэля стала сапраўдным эталонам для наступных выканаўцаў танга.

Пра надзвычайную папулярнасць танга-песень сведчыць той факт, што магіла К. Гардэля заўсёды пакрыта таблічкамі, якія называюцца “ex voto”. Дакладна такія ж таблічкі, што азначаюць прынашэнні па абеце, часта сустракаюцца на месцах каталіцкіх рэліквій і каля фігур Дзевы Марыі. Такім чынам, спявак Гардэль у народнай свядомасці прыроўніваецца да святога, якому шматлікія наведнікі выказваюць любоў і ўдзячнасць.

ТАНГА-ТАНЕЦ У СУЧАСНЫ ПЕРЫЯД

Як вядома, сённяшняе адраджэнне танга пачалося з грандыёзнага поспеху мюзікла “Танга-Аргенціна”, які дэманстраваўся ў 1983 г. у Францыі, а потым у ЗША.

Мюзікл абудзіў інтарэс да танга ва ўсім свеце. «Як калісьці ў пачатку XX стагоддзя, так і ў яго канцы, поспех у Парыжы і за яго межамі неўзабаве адгукнуўся на радзіме. З канца 1980-х у Буэнас-Айрэсе адна за адной з’яўляюцца спецыяльныя школы, у 1990 г. засноўваецца Нацыянальная Акадэмія Танга, закліканая берагчы і павялічваць гістарычную спадчыну. Ва ўмовах блізкай глабалізацыі любая культурная “выключнасць” становіцца ўсё больш каштоўнай. У 1999 г. нават прымаецца Нацыянальны закон аб танга № 24.684, што абвешчаў танец нацыянальным здабыткам, а яго прасоўванне ў сябе і за мяжой, адпаведна, – дзяржаўным інтарэсам. Прамое наступства гэтай палітыкі – Фестываль Танга, што праходзіць з 1999 г. пад патранатам гарадскіх уладаў» [3, с. 130 – 131].

Фестываль аб’ядноўвае педагогаў, якія даюць адкрытыя ўрокі, музыкаў, што граюць танга-творы на канцэртах, саміх танцораў, аматараў танца

і тых, хто ўдзельнічае ў прэзентацыях найноўшай музычнай і кніжнай прадукцыі ці проста наведвае крамы танцавальнага адзення і абутку. Аргенцінскімі ўладамі створаны кругласутачны тэлевізійны канал танга, што функцыянуе на працягу года. Падчас фестывалю выходзіць спецыяльная газета з раскладам і адрасамі канцэртаў, урокаў, экскурсій і інш. Наведаць фестывальныя мерапрыемствы можа любы ахвотны, бо ўваход на іх бясплатны.

Сёння, у адрозненне ад сярэдзіны мінулага стагоддзя, калі захапленне танцам было татальным, з вуліц і папулярных пляцовак танга перамясцілася ў спецыялізаваныя клубы. Папулярнымі сталі ўрокі мілонгі – так называецца не толькі клуб ці вечарына ў стылі танга, але і адзін з яго сучасных рытмічных варыянтаў з больш хуткай і вясёлай музыкай. Асноўным адрозненнем з’яўляецца тое, што цела пры выкананні танца больш расслаблена, рухаюцца таксама плечы і бёдры. На такіх уроках прафесіяналы нярэдка становяцца ў пару з пачаткоўцамі.

Музыка на такой вечарыне аб’ядноўваецца ў сеты з трох рытмічных варыянтаў танга: уласна танга, мілонгі і танга-вальса. Сеты складаюцца з 4 – 5 мелодый; паміж імі можа гучаць музыка іншых кірункаў. Раней абавязкова вытрымлівалася субардынацыя: пляцоўка клуба ўмоўна дзялілася на тры часткі – для пачаткоўцаў, тых, хто працягвае навучацца, і прафесіяналаў. Цяпер танцавальная прастора стала больш даступнай для ўсіх.

Склалася і традыцыя запрашэння на танец: кавалер заўважна ківае ці выразна глядзіць на даму, а тая мае права выбару – адрэагаваць ці не на яго ініцыятыву. Размаўляць з партнёрам падчас танца не прынята: пачуцці перадаюцца “мовай цела”.

Але ў танга як танцавальнага кірунку існуюць і свае праблемы. Так, некаторыя знаўцы наракаюць, што выкладчыкі школ і курсаў распаўсюджваюць бачанне танга, дзе няма месца для самастойнай творчасці танцораў, у адрозненне ад ранейшых часоў, калі харэографы і выканаўцы лічылі за гонар прапанаваць публіцы новыя элементы і іх злучэнні.

І ўсё ж сапраўднае, аўтэнтчнае танга лічыцца мастацтвам імправізацыі. Самі танцоры ўпэўнены, што апошня дапамагае адаптавацца ў сучасных непрадказальных умовах жыцця, калі многія падзеі немагчыма прадугледзець і трэба хутка дзейнічаць.

АРГЕНЦІНСКАЕ І БАЛЬНАЕ ТАНГА: АГУЛЬНАЕ І АДРОЗНАЕ

Танга – гэта палкі, тэмпераментны, драматычны танец, часам даволі агрэсіўны, з кантрасным спалучэннем рухаў і спыненняў. Раптоўныя

рэзкія змены элементаў чаргуюцца з запавольнымі рухамі, ствараюць асаблівую, экспрэсіўную атмасферу танца. Танга выражае самыя вострыя пачуцці, змену настрою і выбуховую страсць у стасунках пары, заўсёды афарбаваных сумам. У гэтым танцы ёсць тое, што можна лічыць не проста схемай, а практычна сцэнарыем, дзе кожны выканаўца мае адметную ролю.

У наш час распаўсюджаны розныя віды танга – аргенцінскае, крэольскае, андалузійскае, цыганскае, акрабатычнае, бальнае, клубнае, мілонга, танга нуэва і інш. Вядомы такія варыянты танга, калі танец выконваецца дзвюма парамі з выкарыстаннем кастаньет [4].

Сучаснае бальнае танга развілося з французскай версіі і распаўсюдзілася ў Еўропе перад Першай сусветнай вайной. У Парыжы ў 1930-я гг. у рух і тэхніку танца былі ўнесены змены паводле патрабаванняў да бальных танцаў, што давала магчымасць удзельнічаць у сусветных спаборніцтвах. У выніку нарадзіўся новы танец, у якім амаль нічога – ад крокаў да настрою – не выдае яго аргенцінскага паходжання.

Візуальная дамінанта перамясцілася на галаву, корпус і рукі, пры гэтым асобныя акцэнтны ў нагах тыпу кідкоў захаваліся, але выконваюцца радзей, пазіцыя танцораў стала больш фіксаванай [4]. Крокі наперад, у адрозненне ад іншых танцаў праграмы, у асноўным робяцца з абцаса. Танга найбольш дакладна сярод усіх танцаў еўрапейскай праграмы раздзяляе партыі мужчыны і жанчыны: яны выконваюць розныя крокі, і тут асабліва важны кожны жэст. Цікава, што да 1960 г. танга лічылася лацінаамерыканскім танцам і выконвалася ў адпаведных касцюмах.

У аргенцінскім танга, у адрозненне ад бальнага, падтрымка вельмі нагадвае абдымкі (*abrazo*), калі мужчына нібы прыціскае да сябе даму. Падтрымка можа быць больш свабоднай ці больш шчыльнай у залежнасці ад жадання партнёраў. Адметнасць аргенцінскага танга – крокі з наска, што стварае ўражанне танца на лёдзе.

Агульным для розных варыянтаў танга з’яўляецца вялікая ўвага да чаргавання вельмі хуткіх рухаў і заміранняў, пазіровак, паўзаў. Характар танца выразна дэманструюць назвы некаторых элементаў, дзе фігуруюць такія словы як *удар*, *нахіл*, *гайданне*, *хуткі*, *прагрэсіўны*: “Brush Tap” – “Лёгкі ўдар”, “Quick Backward Lock” – “Хуткі замок назад”, “Quick Chasse to Right” – “Хуткае шасэ направа”, “Drop or Tilt Oversway” – “Нізкі ці адкінуты звышнахіл”, “Rock Back” – “Гайданне назад”, “Rock Turn” – “Паварот з гайданнем”, “Progressive Link” – “Прагрэсіўнае звязно”, “Progressive Side Step” – “Прагрэсіўны бакавы крок” [6; 7].

Значна адрозніваюцца касцюмы для гэтых варыянтаў танга: калі ў бальных танцах мужчына

абавязкова апранае белую кашулю і фрак, а дама – доўгую сукенку, то ў аргенцінскім танга такіх стандартаў няма. Касцюм мужчыны звычайна мае цёмныя колеры, часам акрамя кашулі і штаноў уключае камізэльку, капялюш; жаночы касцюм дастаткова адкрыты, спадніца можа быць карацейшай і асіметрычнай. Абутак мужчын адрозніваецца толькі вышыняй абцаса, а вось жаночыя чаравікі для бальных танцаў маюць форму лодачак, тады як для аргенцінскага танга яны больш адкрытыя.

Яшчэ адно адрозненне – музыка для бальнага і аргенцінскага танга. Бальнае танга мае тэмп 31 – 33 такты ў хвіліну, у адборачных тупрах працягласць танца складае паўтары хвіліны, а ў фінале конкурсу – дзве. У аргенцінскім танга няма ўсталяваных канонаў – тэмп, працягласць і характар музычнага суправаджэння залежаць ад харэаграфічнай пастаноўкі. У абодвух варыянтах танца выкарыстоўваюцца як фанаграмы, так і жывое суправаджэнне.

Пры параўнанні аргенцінскага і бальнага танга можна адзначыць, што яны адлюстроўваюць паходжанне і развіццё танца: у першым у пэўнай меры захаваліся народныя лацінаамерыканскія традыцыі, другое стала неад’емнай часткай свецкіх салонаў і далей трансфармавалася ў частку конкурснай праграмы бальных танцаў. Аргенцінскае танга, нягледзячы на свае ўсталяваныя каноны выканання, усё ж больш імправізаванае і падлеглае стыхійным пачуццёвым імпульсам. Бальнае танга пераважна стрыманае, яго кампазіцыі ўключаюць набор стандартных фігур, абавязковых для выканання, дзе танцоры вымушаны адмовіцца ад імправізацыі на карысць добра адпрацаваных складаных элементаў, і толькі высокае майстэрства дазваляе ўнесці ў танец нешта сваё, індывідуальнае.

Сёння танга перажывае чарговы ўздым. Людзі самага рознага ўзросту зноў пачалі захапляцца гэтым палымным танцам. Пра папулярнасць танга сведчыць і тое, што ў культавых фільмах акцёры часта танцуюць менавіта танга.

Яго часта ўключаюць у праграмы фігурнага катання, што значна павялічвае аўдыторыю прыхільнікаў і садзейнічае папулярнаму танца ва ўсім свеце.

У Беларусі, дзе ўсё больш людзей захапляецца бальнымі танцамі, папулярны еўрапейскі варыянт танга, аднак назіраецца значная цікавасць да аргенцінскага танга, канцэртны з выкананнем якога маюць вялікі поспех.

У заключэнні падкрэслім асноўныя палажэнні тэорыі танга:

1. Найбольш верагодным з’яўляецца паходжанне танга ад афрыканскага танца *тангана*. Ён знайшоў жыватворную глебу на ўскрайках лацінаамерыканскіх гарадоў, першапачаткова

распаўсюдзіўся ў ніжэйшых сляях грамадства, якія ўнеслі ў танец народныя традыцыі.

2. За час існавання танга перажывала ў сваім развіцці перыяды росквітаў і заняпадаў, абумоўленых гістарычнымі, эканамічнымі і культурнымі фактарамі. У нашы дні танец актыўна адраджаецца, што выклікана імкненнем чалавека да самавыражэння.

3. Сярод шматлікіх відаў танга аргенцінскае і бальнае з'яўляюцца найбольш папулярнымі і значна адрозніваюцца па манеры выканання, творчых падыходах, музычным суправаджэнні, касцюмах. Першае найбольш захоўвае народную лацінаамерыканскую аснову, а другое адпавядае этыкету свецкіх еўрапейскіх салонаў.

4. Танга – комплексная з'ява, якая складаецца з танга-музыкі, танга-танца і танга-песні і вынікае з сінтэзу розных культур – афрыканскай, лацінаамерыканскай і еўрапейскай. З аднаго боку, танга з'яўляецца *лакальным* феноменам, цесна звязаным з месцам паходжання, з іншага боку – танга – *наднацыянальны* феномен, які належыць да сусветнай культуры.

Спіс літаратуры

1. **Губарева, М.** Танго как музыка : бывшая прислужница танца / М. Губарева // Вокруг света. – 2007. – № 7 (2802). – С. 134 – 135.
2. **Губарева, М.** Танго как танец : “рептилия, выползшая из...”? / М. Губарева // Вокруг света. – 2007. – № 7 (2802). – С. 128 – 129.
3. **Губарева, М.** Танго : бесконечная возможность / М. Губарева // Вокруг света. – 2007. – № 7 (2802). – С. 126 – 138.
4. **Корсак, В. У.** Навукова-метадычныя асновы навучання вучняў спецыяльнаму вучэбнаму прадмету “Танец” (раздзел “Бальны танец”) / В. У. Корсак // Отчёт о НИР / Нац. ин-т образования; № ГР 20063636 от 16.11.2006. – Минск, 2007. – 75 с.
5. **Танго** // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.tangoworld.ru>. – Дата доступа : 02.07.2008.
6. **Howard, G.** Technique of ballroom dancing / G. Howard. – Brighton : International Dance Publications, 2002. – 144 p.
7. **The Ballroom Technique** / Imperial Society of Teachers of Dancing (ISTD). – 10th Edition. – London, 1994. – 134 p.

Вольга КОРСАК,

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры тэорыі і метадыкі
выкладання мастацтва
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага
ўніверсітэта імя М. Танка.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 24.02.2012 г.

Кола гадоў

КАЛЯНДАР на 2013 год

Заканчэнне. Пачатак на с. 39, 41.

120 гадоў таму нарадзіўся Станіслаў Шыманоўскі (1893 – 1920), паэт

115 гадоў таму створана Віцебская школа-майстэрня Ю. Пэна. Існавала да 1918 г.

110 гадоў таму нарадзілася Любоў Гепнер (1903 – 1956), актрыса

110 гадоў таму нарадзіўся Міхаіл Зораў (сапр. Штоклянд; 1903 – 1942), акцёр, рэжысёр, заслужаны артыст Беларусі

105 гадоў таму выйшаў у свет першы зборнік вершаў “Жалейка” Янкі Купалы

105 гадоў таму нарадзіўся Браніслаў Люгоўскі (1908 – пасля 1940), паэт

105 гадоў таму нарадзіўся Ізідар Плашчынскі (1908 – 1986), літаратуразнаўца, крытык, мемуарыст. Жыў у ЗША

100 гадоў таму нарадзіўся Вадзім Кляшчэўскі (1913 – 1995), мастак тэатра

100 гадоў таму нарадзіўся Алесь (Абрам) Розна (1913 – 1942), паэт, перакладчык

100 гадоў таму выйшаў у свет зборнік “Вянок” Максіма Багдановіча

100 гадоў таму заснавана прыватнае беларускае выдавецтва Б. А. Клецкіна ў Вільні. Існавала да 1932 г.

100 гадоў таму заснавана Беларускае выдавецкае таварыства ў Вільні. Існавала да 1916 г. і ў 1919 – 1930-я гг.

100 гадоў таму нарадзіўся Іван Дзенісенка (1913 – 1943), рускамоўны паэт, журналіст

95 гадоў таму заснавана Беларускае навуковае таварыства ў Вільні. Існавала да 1940 г.

90 гадоў таму заснавана Віцебскае мастацкае вучылішча. Існавала да 1942 г. У 1923 – 1934 гг. мела назву Віцебскі мастацкі тэхнікум

90 гадоў таму выйшаў у свет літаратурна-мастацкі і грамадска-палітычны часопіс “Маладняк”. Выдаваўся да 1932 г.

85 гадоў таму створана Беларуска асацыяцыя пралетарскіх пісьменнікаў (БелАПП). Існавала да 1932 г.

85 гадоў таму створана Беларуска дзяржаўная капэла. Існавала да 1931 г.

85 гадоў таму створаны Беларускі рабочы тэатр імя Цэнтральнага савета прафсаюзаў Беларусі. Існаваў да 1934 г.

85 гадоў таму створаны Дзяржаўны акадэмічны сімфанічны аркестр Рэспублікі Беларусь

85 гадоў таму створана Нацыянальная кінастудыя “Беларусьфільм”

75 гадоў таму створаны Акадэмічны ансамбль песні і танца Узброеных сіл Рэспублікі Беларусь. Да 1992 г. меў назву Ансамбль песні і танца Беларускай ваеннай акругі

65 гадоў таму створаны Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт

55 гадоў таму заснавана “Белавежа”, беларускае літаратурна-мастацкае аб’яднанне ў Польшчы

55 гадоў таму створаны Сімфанічны аркестр Нацыянальнай дзяржаўнай тэлерадыёкампаніі Рэспублікі Беларусь

45 гадоў таму створана беларуская кінастудыя хранікальна-дакументальных фільмаў “Летапіс”. Існавала да 1998 г.

45 гадоў таму створаны Брэсцкі абласны тэатр лялек

45 гадоў таму створаны Дзяржаўны камерны аркестр Рэспублікі Беларусь

25 гадоў таму створаны Дзяржаўны камерны хор Рэспублікі Беларусь

25 гадоў таму выйшаў у свет навуковы і метадычны ілюстраваны часопіс “Роднае слова”. Да 1992 г. меў назву “Беларуская мова і літаратура ў школе”

20 гадоў таму выйшаў у свет гісторыка-публіцыстычны ілюстраваны часопіс “Беларуская мінуўшчына”. Існаваў да 1999 г.

15 гадоў таму адкрыты Музей сучаснага выяўленчага мастацтва. Заснаваны ў 1997 г.

Паводле картэкі БДАМЛМ.

ВЫСТАВА “НАШЫ ТРАДЫЦЫ” Ў БЕЛАРУСКІМ ДЗЯРЖАЎНЫМ ТЭХНАЛАГІЧНЫМ УНІВЕРСІТЭЦЕ

Адна з добрых штогадовых ініцыятыў кафедры беларускай філалогіі БДТУ – арганізацыя выстаў да Дня маці. На такіх восеньскіх імпрэзах звычайна прадстаўляліся студэнцкія творчыя працы, а таксама ўзоры сямейных рэліквій.

Гэтым разам канцэпцыя памянялася. Сёлетняя выстава мела назву “Нашы традыцы” і была арыентавана на збор і дэманстрацыю аўтэнтычнага мастацтва розных рэгіёнаў Беларусі. Яна стала працягам шэрагу мерапрыемстваў грамадзянска-патрыятычнага характару, прымеркаваных да ўзгаданага свята, а таксама да 130-годдзя з дня нараджэння народных паэтаў Беларусі Янкі Купалы і Якуба Коласа.

Выстава дала магчымасць нязмушана і натуральна весці гаворку пра нашы вытокі, жыццё класікаў беларускай літаратуры, сялянскую і гарадскую матэрыяльную культуру XX стагоддзя ўвогуле.

Былі прадстаўлены ўзоры ткацкага майстэрства, вышыўкі, іншых відаў ручной працы з розных рэгіёнаў Беларусі, розных тэхнік і часоў выканання. Сярод найбольш каштоўных экс-

**Народны майстар
Надзея Трус (Анісімовіч). 1950-я гг.**

панатаў можна назваць наступныя рарытэты: святочны строй дзяўчыны-сялянкі (Гомельшчына, 1930-я гг.); святочны строй хлопца-сялянкі (вёска Ісаевічы Слонімскага раёна, 1940-я гг.); калекцыя паясоў з розных рэгіёнаў Беларусі (1900 – 1960-я гг.); узоры ткацкага майстэрства Надзеі Іванаўны Трус (Анісімовіч; вёска Ісаевічы Слонімскага раёна, 1940 – 1970 гг.).

Выстава выклікала вялікую цікавасць. Маладзё вабіла экзотыка мінулага. Настальгічныя пачуцці старэйшага пакалення ёміста выказаў рэктар БДТУ прафесар І. Жарскі: “Як па роднай вёсцы прайшоўся...”

Партнёрамі ініцыятывы кафедры беларускай філалогіі БДТУ выступілі: Дзяржаўны літаратурны музей Янкі Купалы (дырэктар Алена Ляшковіч); філолаг, супрацоўнік навуковага і метадычнага часопіса “Роднае слова” Ларыса Сагановіч; этнограф, выкладчык Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка Дзмітрый Дрозд.

Разам мы яшчэ раз пацвердзілі словы Максіма Багдановіча: “Ёсць чары ў забытым, старадаўным...”

Мікола ТРУС,
загадчык кафедры беларускай філалогіі
Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта.

**Беларускія строі дэманструюць
Вольга Кавалёва і Дзяніс Тоўсіцкі.**

ПАКАЗАЛЬНІК МАТЭРЫЯЛАЎ, ЗМЕШЧАННЫХ У ЧАСОПІСЕ за 2012 г.

Падліпская Зоя. З верай у заўтрашні дзень – I, 3; Традыцыі “Роднага слова” – прадаўжаць, зберагаць і захоўваць... – III, 3; Верай і праўдай служыць справе асветніцтва: З нагоды выхаду трохсотга нумара часопіса “Роднае слова” – XII, 3.

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Адамовіч Галіна. Вымярэнні чалавечага ў літаратуры: айчынная і сусветная традыцыі – XII, 11.

Арцем’еў Віктар. Сучаснае і вечнае – слова *Аляксея Пысіна* – I, 18.

Бармоціна Алена. Гістарычныя драмы *Уладзіміра Караткевіча*: праблематыка, вобразы, паэтыка – IV, 20.

Барысюк Таццяна. Што прыдасца літаратуразнаўцу ў інтэрнэце? – V, 32; Нацыянальныя вобразы свету і чалавека ў паэзіі *Леаніда Дранько-Майсюка, Віктара Шніпа, Эдуарда Акуліна і Людмілы Рублеўскай* – XI, 23.

Бельскі Алясь. З разуменнем і павагай: Асоба і творчая спадчына *Уладзіміра Карнава* ў ацэнцы *Івана Шамякіна* – II, 12; “З песень і сонечных сноў...”: Лірыка *Міхася Башлакова* – IV, 27; Цячэ радаводная рака: Новы том летапісу “Я – сын Ваш” *Анатоля Статкевіча-Чабаганова* – X, 82.

Васючэнка Пятро. Загадка майстра: Да 75-годдзя *Міхася Стральцова* – II, 5.

Вострыкава Алена. Зорка чэшскай барочнай паэзіі *Бедрых Брыдэль* – VII, 23.

Гальпяровіч Навум. Акунаючыся ў айчынную гісторыю: Слова пра *Анатоля Бутэвіча* – VIII, 67.

Ганчарова-Цынкевіч Таццяна. “І позірк твой, за матылька лягчэйшы”: Штрыхі да творчасці *Леаніда Дранько-Майсюка* – XI, 20.

Гарэлік Ніна. *Адам Багдановіч* – удзельнік рэвалюцыйнага руху ў Беларусі ў канцы XIX ст. – V, 8.

Гніламёдаў Уладзімір. Пра мінулае – з сучасных пазіцый: Летапіс беларускай шляхты *Анатоля Статкевіча-Чабаганова* – IX, 26; *Максім Танк і Назым Хікмет* – XII, 27.

Дасаева Таццяна. *Галіна Гарэцкая* – захавальніца духоўных скарбаў роду Гарэцкіх – I, 9.

Жыбуль Віктар. “Мой Парнас увесь ува мне”: Паэт *Яўхім Кохан* – II, 8; “Залатыя ключы загубіла зара...”: Пра верш і лёс *Янкі Валасевіча* – IV, 15; Формавідзец, вобразапісец, музыказнавец: Паэзія *Язэпа Пушчы* ў крытычным асэнсаванні *Адама Бабарэкі* – V, 13; VII, 12; “Пачаў, ды хутка

змоўк...”: Жыццё і творчасць *Сяргея Астрэйкі* – VII, 15; Неаднойчы пахаваны, неаднойчы ўваскрэслы: Да 100-годдзя *Змітра Віталіна* – IX, 17; Ці быў даплецены вянок?: Загадка творчай спадчыны *Міхася Дуброўскага* – XI, 3; “Ульянаўскі ліпень” *Рыгора Папараця*, альбо Пра што расказалі рукапісы – XII, 23.

Зубкоўскі Браніслаў. *Янка Маўр*: мастацкі матывацыйны вопыт першапраходцы – V, 17.

Іконнікава Людміла. Марфалогія чарадзейных казак *Георгія Марчука* – V, 26.

Юфе Эмануіл. *Максім Багдановіч і Уладзімір Пічэта* – I, 15.

Кенька Міхась. Слова, узважанае часам: Да 100-годдзя з дня нараджэння *Навума Перкіна* – II, 15; Нястомны даследчык культуры *Адам Мальдзіс* – VIII, 64.

Лаўрык Юры. “Книг вшеляких руских, польских и латинских...”: Прыватныя бібліятэкі праваслаўных іерархаў Рэчы Паспалітай канца XVI – 1-й паловы XVII ст. – III, 5.

Лебядзевіч Дзмітрый. Дасканалая паэзія – падарунак муз: беларуская лацінамоўная паэзія ў даследаванні *Жанны Некрашэвіч-Кароткая* – II, 25.

Максімовіч Валерый. Літаратурная класіка як неад’емны складнік нацыянальнай духоўнай традыцыі: На прыкладзе творчасці *Янкі Купалы і Максіма Багдановіча* – III, 19.

Марціновіч Алясь. Казку прачытай – жыццё спазнай: Казкі *Георгія Марчука* – I, 23.

Мікуліч Мікалай. “Пазваніце ці напішыце Жэню...”: На схіле дзён: бацькі *Максіма Танка* – VII, 19; Гісторыю твораць асобы...: Перапіска *Уладзіміра Калесніка і Максіма Танка* – IX, 22; Па слядах часу: Перапіска *Уладзіміра Калесніка і Максіма Танка* – XI, 8.

Міхальчук Ганна. Апавяданне пра забойства *Жыгімонта Кейстутавіча* ў “Хроніцы Быхаўца”: Гістарычна-рэальнае і літаратурна-мастацкае – IX, 10.

Мішчанчук Мікола. “На карце грамадскай мая дыспазыцыя – там, дзе Радзіма, дзе мова, народ”: *Вячаславу Рагойшу* – 70 – VI, 26; “Лепш вольным птахам рэзаць шыр нябёсаў...”: Пра паэзію *Язэпа Пушчы* – VII, 7; “І зараз мне б толькі дабегчы да тых, хто пакліча мяне”: *Пімену Панчанку* – 95 – VIII, 57.

Мышкавец Ірына. Гісторык *Андрэй Кабанаў* – настаўнік паэта *Максіма Багдановіча* – V, 11.

Некрашэвіч-Кароткая Жанна. Станаўленне ліра-эпічнай традыцыі ў гісторыі беларускай і рускай літаратур – XII, 15.

Падліпская Зоя. Чалавечае і пісьменніцкае шчасце *Уладзіміра Ліпскага*: Інтэрв'ю – IV, 3; “Вось гэтым і жыву...”: Інтэрв'ю з *Мікалаем Чаргінцом* – X, 80.

Петрушкевіч Ала. Песняры чыстае красы: *Максім Багдановіч* і *Алесь Салавей* – VII, 3.

Работа Ніна. “...Жыць паэзіяй і воляй”: Роздум над зборнікам вершаў “У вэлюме завей” *Зой Падліпскай* – V, 29.

Рагойша Вячаслаў. Ён скарбы творыць, скарбы адкрывае: Да 70-годдзя *Сяргея Панізьніка* – V, 22.

Саверчанка Іван. Мастацкія і эстэтычныя дамінанты твораў *Максіма Гарэцкага* – I, 4; Спадчына *Максіма Багдановіча*: інтэлектуальнасць і мастацкая вытанчанасць – IV, 10.

Саламевіч Янка. З маёй перапіскі пра псеўданімы – II, 18; Мае псеўданімы – IX, 33.

Серэхан Ганна. Сацыяльная праблематыка ў байках *Антоніа Гарэцкага*: традыцыі і наватарства – V, 3.

Станкевіч Роза. Імгненне і вечнасць у вершах *Міхася Стральцова* – IX, 14.

Стасюк Уладзімір. Верш “З чыстым сэрцам” *Атылы Ёжафа* і яго пераклад на беларускую мову – II, 21; Вобразы жыцця і часу ў паэтычным дыскурсе *Віктара Гардзэя* – IX, 30.

Трафімчык Анатоль. Штрыхі да партрэта *Алеся Гаруна* – III, 8; 100 гадоў беларускай п'есе для дзяцей – XII, 21.

Трус Мікалай. Прэзентацыя энцыклапедыі “*Максім Багдановіч*” у Беларускім дзяржаўным тэхналагічным універсітэце – I, 37; Заслужаны перад Беларуссю: Энцыклапедычны жыццяпіс *Адама Багдановіча* – III, 12; *Адам Багдановіч* і *Яўген Чырыкаў*: Жыццёвыя перакрываванні беларускай і рускай інтэлігенцыі – IV, 7.

Чарота Іван. “Што ні крану – усё боль”: Да 120-годдзя лаўрэата Нобелеўскай прэміі *Іва Андрыча* – IX, 7.

Шаладонаў Ігар. Экзістэнцыяльны гуманізм прозы *Юрыя Станкевіча* – IV, 23.

Шапран Сяргей. “Гэта нямала – быць сапраўдным і чэсным пісьменнікам”: Успамінаючы *Івана Антонавіча Брыля* – VIII, 60.

Шматкова Ірына. Беларуская жаночая паэзія 2-й паловы XX ст.: агульнае і адметнае – I, 27.

Штэйнер Іван. Думка, вобраз, пачуццё ў лірыцы *Васіля Рагаўцова* – I, 32; Прафесар з душою паэта: Да 60-годдзя *Івана Чароты* – IX, 3; Франтавыя і літаратурныя сцяжыны *Міхася Даніленкі* – XI, 14.

Ярац Алег, Ярац Віктар. Беларускі хлеб: Нямецкі кантэкст у творах *Алеся Разанава* – IV, 32.

Ярмоленка Алена. Міфалагічная і фальклорная традыцыя ў творчасці *Максіма Гарэцкага* – XI, 16.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Архіпава Наталля. Словаўтваральная катэгорыя ‘сваяцтва’: Адсубстантыўныя назвы асобы – IX, 38.

Арцёмава Вольга. Беларускія і англійскія фразеалагізмы з метрычнай семантыкай: Параўнальна-супастаўляльны аспект – V, 48.

Багамолава Алена. Стылістычныя фігуры, заснаваныя на паўторах, як сродак рэалізацыі эстэтычнай функцыі мовы – V, 43; Сінтаксічныя сродкі стварэння экспрэсіўнага мастацкага маўлення – IX, 41; X, 90.

Бочкар Таццяна. Міжмоўныя лексічныя варыянты фразеалагізмаў: Беларуская і англійская мовы – IX, 51.

Будзько Ірына. *Тройца, Сёмуха, Пяцідзясятніца...*: 3 гісторыі назваў рэлігійных свят – V, 58.

Варонька Крысціна. Графіка-арфаграфічныя асаблівасці кніг “Руф” і “Суддзі” *Францыска Скарыны* – VII, 40.

Вештарт Галіна. Моўныя здабыткі *Віктара Кармазава*: Паводле рамана “Мастак і парабкі” – I, 56.

Гапоненка Ірына. Асаблівасці аўтарскага лексікону *Янкі Купалы* і *Якуба Коласа*: Пазаслоўнікавая лексіка ў творах пачатку XX ст. – II, 36.

Губкіна Алена. *Дадзеныя і даныя* – II, 45.

Епішава Вікторыя. Этнастэрэатыпы ў мове твораў беларускай гістарычнай прозы першага дзесяцігоддзя XXI ст. – I, 44.

Жаўняровіч Пятро. Загаловак і рэдактар: На прыкладзе твораў *Уладзіміра Караткевіча* – IV, 35.

Запартыка Ганна. “Дзядзька Тарас”: Да 120-годдзя *Браніслава Тарашкевіча* – I, 38.

Зур Ганна. Інтэр’ектыўныя выказванні: Да пастаноўкі праблемы – IX, 35.

Іўчанкаў Віктар. Жыццём і словам прысягаючы...: Да юбілею *Міхася Цікоцкага* – II, 27.

Кавалёва Іна. Кампазіты з кампанентам-саматызмам у арыгінале і перакладзе: На матэрыяле беларускай і нямецкай моў – III, 34.

Карнялюк Канстанцін. Павучымся беларускасці ў класікаў – II, 46.

Каўрус Алесь. Яшчэ пра карэктызмы-рэдактызмы: Ці ўсё можна правіць? – I, 52; II, 40; Як скланяецца назоўнік *адзёр?* – IV, 47; *Чацвёрты, чацверты*: Пра варыянты лічэбніка – V, 53; З моўнага набытку класікаў літаратуры – VII, 34; Правім іншых, паправім і сябе – XII, 32.

Краўчанка Наталля. Да пытання пра моўную ідэнтыфікацыю сярод малодшых пакаленняў беларусаў – XI, 36.

Курловіч Ірына. Даследаванне прыслоўя ў беларускай мове – IX, 48.

Ламака Павел. Развіццё французска-беларускага празаічнага перакладу ў даваенны перыяд. *Заканчэнне* – I, 49.

Лапуцкая Ірына. *Каляндар і Каляды* – XII, 44.

Лепешаў Іван. *Унікальны...*: Пытанні культуры маўлення – I, 58; *3 пункту гледжання і іншае* – II, 44; *Пашанцавала ж раку...*: Скарбы мовы – IX, 56; *У этымалагічную скарбонку* – X, 91; *Пра паходжанне прыказак* – XII, 37.

Лобань Наталля. Аказіянальная канатацыя і шляхі ўзнiкнення аказіянальных канатацыйных значэнняў слова – VII, 37.

Лясавіч Святлана. “...Ляжыць мацярык на падкове Дзвіны”: *Малая радзіма ў паэзіі Сяргея Панізнiка* – III, 30.

Макарэвіч Міхаіл. *Руская мова як адна з крыніц фарміравання беларускай промыславай тэрміналогіі* – IV, 41; *3 гісторыі фарміравання беларускай сельскагаспадарчай і прамысловай тэрміналогіі* – V, 51.

Міхайлаў Павел, Фацеева Святлана. *Шчодрасць душы і талент педагога: Да 90-годдзя з дня нараджэння Міхася Яўневіча* – III, 25; *Летапіс беларускай лінгвістыкі перыяду дзяржаўнай незалежнасці* – IV, 48; *Некаторыя тэарэтычныя праблемы беларускай дыялектнай лексікаграфіі: 3 нагоды публікацыі “Дыялектнага слоўніка Косаўшчыны” Алеся Зайкі* – VII, 29; VIII, 69.

Назаранка Юлія. *Фігуры ў выслоўях Якуба Коласа* – XI, 34.

Падліпская Зоя. “Слова стала самым дарагім і каштоўным прадуктам...”: *Інтэрв’ю з Віктарам Іўчанкавым* – VII, 26.

Паўлавец Дзмітрый. *Лінгвакультуралагічная спадчына Уладзіміра Даля і беларускае мовазнаўства* – IX, 44; XI, 30.

Піскуноў Фёдар. *Правапіс о ў складаных словах: 3 досведу распрацоўкі электроннай базы беларускай мовы* – II, 31; *Слуцк – Слуцчына – Случанін*: Пра некаторыя асаблівасці правапісу назоўнікаў на *-чанін* – XI, 40.

Рагаўцоў Васіль. *Каламбуры ў п’есах Уладзіслава Галубка* – V, 38.

Рогалеў Аляксандр. *Карма, Рагачоў, Касцюковічы, Клімавічы, Асіповічы, Ивацэвічы, Васілевічы, Мікашэвічы*: Назвы роднага краю – III, 38; *Ганцавічы, Бешанковічы* – IX, 53.

Сівіцкая Наталля. *Фарміраванне народных назваў асобы: Уплыў сацыякультурнага статусу і міфалагічных уяўленняў* – XII, 42.

Старычонок Васіль. *Балтызмы ў беларускай мове і народных гаворках: Семантычны і тэрытарыяльны аспекты* – III, 27; IV, 38.

Сцяцко Павел. *Прамінулы, прашлы* – X, 90; *Праменне роднай мовы* – XI, 43; XII, 40.

Цікоцкі Міхась. *Моўны вобраз апавядальніка ў аповесці “Дрыгва” Якуба Коласа: Стылістыка пунктаў гледжання* – II, 29.

Шабовіч Мікалай. *Дайлідзіць – жыццявець*: *Матэрыялы да слоўніка аказіянальнай лексікі 20 – 30-х гг. XX ст.* – IV, 44.

Шведава Зоя. *Рэпрэзентацыя канцэптаў намяць і забыццё фразеалагічнымі адзінкамі беларускай мовы* – I, 41.

Шур Васіль. *Стадолічы*: *Малая радзіма ў кожнага з нас* – VII, 44; *Анамастыкон сатырычных твораў Уладзіміра Верамейчыка* – XI, 26

Якушава Алена. *Словаспалучальны патэнцыял лексемы як моўнай катэгорыі ў мастацкім тэксце: На прыкладзе мовы твораў Івана Пташнікава і Івана Шамякіна* – VIII, 72.

Ярмоленка Эльвіра. “Да былі бы дома твои высокаго будованья”: *На матэрыяле помнікаў старабеларускага пісьменства* – IX, 54.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Абрамчык Алена. “Так цяжка шлях нам церабіць да Беларусі!”: *Урок беларускай літаратуры (XI клас)* – XII, 63.

Багамолава Алена. *Экспрэсіўны сінтаксіс: Практычная частка* – XI, 58.

Базюк Алена. *Наша спадчына: Урок роднай мовы (V, X класы)* – III, 67.

Бандаровіч Вераніка. *Беларуская мова ў прапорцыях і задачах* – I, 74.

Бекіш Вольга. *Уладзімір Караткевіч*. “Нямоглы бацька”: *Урок беларускай літаратуры (VI клас)* – IX, 67.

Бут-Гусаім Святлана. *Ад простага сказа да складанага: Метадычныя парады і рэкамендацыі (IX клас)* – VII, 48; VIII, 77; XI, 46; XII, 46.

Гаўрош Ніна, Нямковіч Ніна. *Аднасастаўны сказ як асобая сінтаксічная канструкцыя* – XI, 48; XII, 49.

Герцык Аляксандр. *Паэтычны свет Рыгора Барадуліна*: *Урок беларускай літаратуры. XI клас* – I, 75; II, 68.

Ермаловіч Ала. *Падрыхтоўчая праца пры навучанні сачыненням-апісаннем* – III, 51; *Падрыхтоўка да напісання сачынення-апісання прадмета* – V, 60.

Есіс Яўген. *Карткі-заданні па рамане “Пошукі будучыні” Кузьмы Чорнага* – III, 69; *Даследча-пошукавы кірунак дзейнасці вучняў на ўроках беларускай літаратуры* – VII, 54; *Заданні для паўтарэння [Максім Гарэцкі. “Роднае карэнне” (X клас), Віктар Карамзаў. “Дзяльба кабанчыка” (VIII клас)]* – IX, 72.

Жываглюд Зінаіда. “3 рога ўсяго многа”: *Урок беларускай мовы (V клас)* – III, 61.

Кавалевіч Зінаіда. *3 вопыту правядзення раённага этапу рэспубліканскай алімпіяды* – XI, 68.

Касцючык Валянціна. *Сінтаксічныя лабірынты складанага сказа: Правілы пабудовы складана назлучанага сказа. Працяг* – IX, 57.

Кныш Антон. Метадычныя і псіхалага-педагагічныя асновы фарміравання даследчай дзейнасці вучняў – I, 63.

Кныш Марыя. Аўтарская дыдактычная сістэма: Сучасны стан. Метадычныя рэкамендацыі – XI, 52; XII, 51.

Круталевіч Тамара. “Мастацкая літаратура – акно ў свет”: Рэалізацыя інавацыйна-творчага праекта – VIII, 79.

Куліковіч Уладзімір. Тэставыя заданні: Гісторыя кнігі і кнігадрукавання – XI, 65.

Кур’яновіч Вольга. Укараненне новай рэдакцыі правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі: Асіповіцкі раён – IV, 54.

Літвін Марыя. Правапіс галосных літар: Факультатывыя заняткі (XI клас) – IV, 65.

Ліцяга Наталля. Заданні па тэме “Правапіс вялікай і малой літар” – VII, 56.

Лугоўскі Аляксандр. “...Вышэй за ўсё і перш за ўсё – чалавечнасць”: Метадычныя парады па вывучэнні апавяданняў *Янкі Брыля* (X клас) – VII, 59.

Лявонава Паліна. Рэалізацыя ідэй *Міхаіла Лазарука* ў літаратурнай адукацыі студэнтаў – III, 42.

Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына, Старасценка Таццяна. Дыктант як від практыкавання. Навучальны папярэдзальны дыктант – II, 59; III, 54; Навучальны тлумачальны дыктант – IV, 60; IX, 61; Навучальны выбарачны дыктант – XII, 53.

Мішчанчук Мікалай. Асоба, настаўнік, чалавек [*Міхаіл Лазарук*] – II, 49.

Мянькоў Юрый. *Віктар Карамазай.* “Дзяльба кабанчыка”: Урок беларускай літаратуры (VIII клас) – IX, 63.

Нікіціна Валянціна. Фарміраванне камунікатывынай кампетэнцыі ў працэсе выкладання беларускай мовы і літаратуры: На аснове мяцовага матэрыялу – VII, 51.

Павалокіна Наталля. Аповесць “Насцечка”. *Кузьма Чорны:* Урок беларускай літаратуры (VI клас) – XII, 61.

Паўлавец Дзмітрый, Чайкова Святлана. Вучэбна-трэніровачныя тэсты па беларускай мове – I, 67; II, 55; Абагульняльны навучны тэст па арфаграфіі – V, 64.

Праскаловіч Вольга. Навучанне школьнікаў відам літаратурна-творчай дзейнасці на аснове жанравага падыходу: Драматычныя творы – I, 59; Навучанне і выхаванне творчасцю: Укараненне ідэй *Міхаіла Лазарука* ў сучасную літаратурную адукацыю – II, 51; “Наш Кабзар”: Вывучэнне творчасці *Тараса Шаўчэнкі* ў культуры творчым аспекце – IV, 56.

Пшанічная Ларыса. Тэст па беларускай мове – V, 67; Тэставыя заданні па беларускай мове – XI, 62; XII, 55.

Работа Ніна. “Я слову роднаму адданы ўсёй душою...” [*Уладзімір Дзіско*] – II, 72.

Рагагойская Наталля. Чорная быль Беларусі: Педагагічная майстэрня паводле сучаснай беларускай паэзіі (XI клас) – IV, 64.

Рагойша Усевалад, Радзевіч Аляксандр, Савіцкая Ірына. Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры: Трэці этап XXVIII Рэспубліканскай алімпіяды (IX клас) – VII, 63; (X, XI клас) – VIII, 84.

Слесарава Іна. Міжпрадметныя сувязі на ўроках літаратуры: Культуралагічны аспект – III, 49.

Солахаў Аляксей. Назоўнікі трэцяга скланення: Адзіночны лік – I, 70; Скланенне назоўнікаў у множным ліку – II, 65; Нескланяльныя назоўнікі – III, 58.

Старасценка Таццяна. Поліфанія мастацкага тэксту – XI, 55.

Трыгубовіч Наталля. “Іх вечныя агні”: Французская педагагічная майстэрня па апавяданні “Незагойная рана” *Васіля Быкава* (VII клас) – IX, 69.

Уласавец Анжэла. *Уладзімір Дубоўка.* Жыццё і творчасць паэта. Лірыка: Урок беларускай літаратуры (X клас) – IX, 65.

Цімафейчык Ганна. *Уладзімір Караткевіч.* Жыццё і творчасць пісьменніка. Аповесць “Дзікае паляванне караля Стаха”: Урок беларускай літаратуры (X клас) – V, 70.

Шагун Надзея. *Пімен Панчанка.* Паэзія ваеннага часу: Урок беларускай літаратуры (X клас) – XII, 60.

Шандроха Нона, Янушкевіч Станіслаў. “Спачатку мова самой радзімы, потым мова суседняга народа...”: Да 420-годдзя славутага чэшскага педагога *Яна Амоса Коменскага* – III, 45.

Шульга Наталля. Павучальны змест апавяданняў “Белая Сарока”, “Плачка”, “Сын Буры” *Яна Баршчэўскага:* Урок беларускай літаратуры (IX клас) – XII, 58.

Ярашэвіч Таццяна. Вобразная сімволіка рамана “Каласы пад сярпом тваім” *Уладзіміра Караткевіча:* Урок беларускай літаратуры (XI клас) – III, 64.

Яўсеенка Ірына. “А сын яе дадому не прыйшоў...”: Урок-майстэрня беларускай літаратуры па апавяданні “Незагойная рана” *Васіля Быкава* (VII клас) – IX, 71.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

Астаповіч Галіна. “Свой скарб табе, народ, я аддаю”: Паэтычна-музычны вечар – II, 73.

Вярбоўская Зінаіда. “Святы Мікола ў госці запрашае, увесь род збірае...”: Сцэнарый зімовага свята – XII, 66.

Дайлід Ніна. Запрашаем у хату, госцейкі нашы!: Сцэнарый экскурсіі-спектакля – XI, 73.

Жураўлёва Святлана. “Шануйце роднае слова!”: Літаратурна-музычная кампазіцыя – IX, 74.

Зайцава Святлана. Беларускія вячоркі: Сцэнарый пазакласнага мерапрыемства (V клас) – XI, 76.

Зміёўская Святлана. “Абараняючы родную зямлю”: Літаратурна-музычная кампазіцыя – VII, 66.

Лепунова Таццяна. “І ў песнях зазвіняць званы жыцця...”: Літаратурна-паэтычны мантаж да 95-годдзя *Пімена Панчанкі* – VII, 70.

Маскевіч Алена. Стрэчанне: Сцэнарый пазакласнага мерапрыемства – I, 78; “Святы Юр’я, устань рана!”: Сцэнарый тэатралізаванага прадстаўлення – IV, 73.

Пармон Любоў, Сахарэвіч Людміла, Трыгубовіч Наталля. Сем цудаў Беларусі: Сцэнарый вечарыны-падарожжа – I, 80.

Салянка Людміла. “І боль душы, і светлая сляза...”: Сцэнарый пазакласнага мерапрыемства – IV, 69.

Янкоўская Алена. Наш боль – Чарнобыль...: Літаратурна-музычная кампазіцыя – III, 71.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Апалайка Ганна. Школьныя і пазашкольныя формы мастацкай адукацыі ў Беларусі (XX – пачатак XXI ст.) – XI, 87.

Барвенава Ганна. Харугва, сцяг, дзіда і іншае ў рытуальных дзеяннях эпохі Сярэднявечча – V, 79; VII, 73.

Барыс Сымон. Дакаральныя і велічальныя песні на беларускім традыцыйным вяселлі: Гістарычны і маральны аспекты – VII, 87.

Бідная Ганна. Жыццё і творчасць *Альберта Віюка-Каяловіча* – XI, 81.

Бінь Чжан. Драматургічныя і музычна-стылявыя асаблівасці оперы *Дзмітрыя Смольскага* “Свая легенда” – I, 92.

Брыткевіч Дзіна. Інтэрпрэтацыя гуку і колеру ў творчасці кампазітараў і жывапісцаў – XI, 92.

Ваданосава Фаіна. *Янка Купала* і кніга – VII, 80.

Вайніцкі Павел. Саламяныя апосталы з Беларусі: Скульптура *Артура Клінава* на 54-й Венецыянскай біенале – II, 93; Беларускія ландшафты на Маскоўскай біенале – III, 89; У пошуках персанальнага гарышча – V, 94; Праект “Чатыры ў адным”, або Чатыры мастакі ў адным музеі, чатыры сябры ў адной прасторы... – IX, 92.

Валодзіна Таццяна. Прынцыповасць і адданасць навуковай справе: Слова пра *Галіну Барташэвіч* – VII, 90.

Галубовіч Аляксандра. Сінтэз архітэктуры, скульптуры і плаката ў гарадскім асяроддзі Мінска XX ст.: На прыкладзе праспекта Незалежнас-

ці – II, 90; III, 84; Беларускае плакатнае мастацтва на мяжы XX – XXI стст. – IX, 83.

Гулак Анастасія. Навуковае выданне, у якое ўкладзена душа [Стрэлецкія пісні] – XII, 75.

Емялёва Ганна. Медыятыўны характар лялькі ў святочнай абраднасці беларусаў – IV, 90.

Забалотная Ірына. Канцэпт вайны ў кантэксце ўніверсальнага і нацыянальнага – V, 89.

Іваноўская Дар’я. Тэхніка смальтавай мазаікі ў манументальным жывапісе: Методыка і асноўныя этапы працы – I, 86.

Іофе Эмануіл. Невядомы *Алесь Чарвякоў* – III, 76; IV, 84; Пісьменнікі і мастакі – краязнаўцы Віцебшчыны: Па старонках выдання *М. Півава* “Краязнаўцы Віцебшчыны другой паловы XX – пачатку XXI ст.” – IX, 80.

Канановіч Аляксандр. Культурныя глыбіні Глыбокага – VIII, 90.

Караневіч Кацярына. Фенаменальная падзея ў беларускай культуры – XI, 78.

Корсак Вольга. Танец танга: гісторыя ўзнікнення і развіцця – XII, 81.

Крукоўская Вольга. Дзень беларускага пісьменства ў Глыбокім – IX, 94.

Мармыш Таццяна. Нематэрыяльная культурная спадчына як фактар фарміравання лакальнай ідэнтычнасці – II, 83.

Мацко Агата. Адметнасць святочнага календара горада Гродна XIV – XVII стст. – XI, 85.

Пацыенка Святлана. Духоўная культура магнатаў Вялікага Княства Літоўскага – XII, 72.

Пыко Аляксандр. “De Trinitate”: Іканаграфія Новазапаветнай Тройцы ў стукавай пластыцы Беларусі XVII – XVIII стст. – V, 83.

Рагойша Вячаслаў. Набліжэнне да Беларусі: Летапіс беларускай шляхты *Анатоля Статкевіча-Чабаганава* – XII, 69.

Рацько Таццяна. Мініяцюрная кніга як феномен мастацкай культуры – III, 80.

Саевіч Надзея. З гісторыі музейнай калекцыі “Аўтографы *Янкі Купалы*” – VII, 84.

Сарока Святлана. Беларуская навучальная акруга ў інфармацыйнай прасторы Расійскай імперыі першай паловы XIX ст. – V, 86; VII, 76.

Сівохін Генадзь. Мадэлі трансфармацыі беларускага традыцыйнага грамадства на прыкладзе феномена прыватнага – IX, 87.

Сівурава Любоў. Прыказкі і прымаўкі як адлюстраванне светапогляду беларускага сялянна – IV, 87.

Содаль Уладзімір. Праз усё жыццё з фотаапаратам – *Анатоль Каляда* – VIII, 95.

Статкевіч-Чабаганаў Анатоль. Іваноўскія герба “Рагала” – I, 84; Івашкевічы герба “Газдава” – II, 78; Ушыньскія герба “Любіч” – III, 74; Генерал-дэсантнік з роду Казанкіных – IV, 76; “Жыццё пражыць – не поле абсеяць...”: Чала-

вечы лёс *Васіля Чабеганава* – V, 75; Скарыны герба “Друцк” – с. 91; Юхновічы-Бербашы герба “Ляліва” – VII, 71; Мастак з роду Марціновічаў – VIII, 93.

Сцяжко Наталля. На экране – “Талаш” – II, 87; Ціхі цэнтр душы: Мастацтва кіно – IX, 90.

Трафімаў Сяргей. Высокі лад душы памкненняў – III, 86.

Трус Мікола. Рытуальна-абрадавы ляечны тэатр: З еўрапейскай гісторыі і вопыту захавання – II, 80; Славацкі батлеем: Гісторыя, рэгіянальныя асаблівасці, сучасныя формы бытавання – III, 92; “Любіць кнігу – шанаваць гісторыю!": Рэха мінулага, поступ сучаснасці на выставе ў Беларускам дзяржаўным тэхналагічным універсітэце – IV, 94; Бясядскія вячоркі з *Янкам Купалам* – VII, 86; Дзвінская дзяржаўная беларуская гімназія: Вопыт нацыянальнай школы ў Латвіі міжваеннага перыяду – IX, 76; Слуцкая батлейка ва ўспамінах барона *Караля Стахеля* – XI, 90; Выстава “Нашы традыцыі” ў Беларускам дзяржаўным тэхналагічным універсітэце – XII, 86.

Урбан Ганна. Міфалагема жанчыны ў традыцыйнай культуры – XII, 77.

Шапран Наталля. На службе мастацтву і Айчыне: Да 180-годдзя з дня нараджэння *Альфрэда Ромера* – IV, 82.

Шапран Сяргей. Наш Фотапімен: Да 85-годдзя фотамайстра *Уладзіміра Крука* – VII, 92.

Шваба Ганна. Міфалагічныя ўяўленні беларусаў пра атмасферныя з’явы прыроды – I, 88.

ДА 130-ГОДДЗЯ

З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ЯНКІ КУПАЛЫ (№ 6)

Падліпская Зоя. Славуты Пясняр беларускага народа: Да 130-годдзя з дня нараджэння *Янкі Купалы* – с. 3.

Трус Мікола. Захаванасць традыцый, пераёмнасць клопатаў: Слова і пасляслоўе пра візіт *Янкі Купалы* ў Чэхаславакію ў 1927 г. – с. 4.

Трафімчык Анатоль. “Калісь мы ў Рыгу збожжа везлі, цяпер зямлі завезлі часць...”: Польшка-савецкі падзел Беларусі 1921 г. у вершах *Янкі Купалы* – с. 7.

Вострыкава Алена. *Янка Купала* ў чэшскай культурнай прасторы – с. 13.

Чарнякевіч Ціхан. *Аляксандр Вазнясенскі і Янка Купала*: Да праблемы рэцэпцыі творчасці Песняра – с. 15.

Рагойша Вячаслаў. *Янка Купала* – лексікограф – с. 21.

Каўрус Алесь. З моўнага набытку класікаў літаратуры – с. 29.

Рагаўцоў Васіль. Фразеалагізмы як аснова стварэння камічнага эфекту: На матэрыяле п’ес *Янкі Купалы* – с. 33.

Ляшчынская Вольга. Ключавы канцэпт культурна-нацыянальнага светапогляду праз фразеалагізмы з твораў *Янкі Купалы* – с. 37.

Галай Вольга. Слова нямечкага паходжання ў творчасці *Янкі Купалы* – с. 40.

Абрагімовіч Марына. *Вымкнуць, ляшыць, перыць*: З лексікі *Янкі Купалы* – с. 43.

Праскаловіч Вольга. Культуратворчы падыход пры вывучэнні п’есы “Раскіданае гняздо” *Янкі Купалы*: Метадычныя парады для IX класа – с. 45.

Васіленка Наталля. Сімволіка вобразаў у драме “Раскіданае гняздо” *Янкі Купалы*: Урок беларускай літаратуры (IX клас) – с. 50.

Лапіцкая Таццяна. Паэма “Бандароўна” *Янкі Купалы*: сюжэт, героі: Урок беларускай літаратуры (IX клас) – с. 53.

Грынкевіч Мая, Ліс Інэса. Вобраз Бандароўны як увасабленне знешняй і ўнутранай прыжосці: Урок беларускай літаратуры (IX клас) – с. 54.

Ярашэвіч Таццяна. Мадэль ідэальнага існавання ў паэме “Яна і я” *Янкі Купалы*: Урок беларускай літаратуры (IX клас) – с. 56.

Есіс Яўген. Паэма “Курган” *Янкі Купалы*: Літаратурны зрэз (VII клас) – с. 60.

Літвін Марыя. Акно, праз якое Купала глядзеў на свет: Інсцэніроўка паводле ўрыўкаў рамана-эсэ “Як агонь, як вада” *Алега Лойкі* – с. 61.

Петрашкевіч Марына. *Янка Купала і Якуб Колас*: Гульня для старшых класаў – с. 66.

Саевіч Надзея. Нам засталася спадчына: 3 гісторыі стварэння калекцыі музея *Янкі Купалы* – с. 70.

Еўменава Лілія. Кніга “Избранные стихи” *Янкі Купалы* з дарчым надпісам аўтара лётчыку *Аляксею Грацыянскаму* – с. 72.

Ляшковіч Алена, Дражына Ала. Каталог “Аўтографы першага народнага паэта Беларусі *Янкі Купалы*” – с. 74.

Ляшковіч Алена. Канцэпцыя новай экспазіцыі Дзяржаўнага літаратурнага музея *Янкі Купалы* – с. 76.

Стрыбульская Наталля. Міфалагічны кантэкст культуралагічнай сістэмы Купалаўскага мемарыяльнага запаведніка “Вязынка” – с. 80.

Варонава Галіна. “У пошуках папараць-кветкі”: Інтэрактыўная гульня ў літаратурным музее – с. 82.

Рашчынскі Дзяніс. Персанальны аўтамабіль *Янкі Купалы* – с. 83.

Ваданосава Фаіна. “Мне сняцца сны аб Беларусі...”: Таямніца смерці *Янкі Купалы* – с. 84.

Бароўская Ірына. “Паляці, мая мысль, лётам сокала...”: *Янка Купала* і нацыянальная песенная лірыка – с. 88.

ДА 100-ГОДДЗЯ

З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ МАКСІМА ТАНКА (№ 8)

Падліпская Зоя. Незгасальнае святло беларускай паэзіі: Да 100-годдзя з дня нараджэння *Максіма Танка* – с. 3.

Адамовіч Галіна. “...І адчуваю полымя жывое”: *Максім Танк* – класік беларускай літаратуры ХХ ст. – с. 4.

Настасіч Наталля. Падарожжа даўжынёй у жыццё... – с. 8.

Ярац Віктар. У промнях незвычайнага свята: Верлібр *Максіма Танка* – с. 12.

Ганчарова-Цынкевіч Таццяна, Курыленка Галіна. “Ля гэтых сосен нельга не спяваць...”: Праблема чалавека і прыроды ў паэзіі *Максіма Танка* – с. 14.

Калядка Святлана. Публіцыстыка *Максіма Танка* як храналогія ХХ ст. – с. 18.

Мікуліч Мікола. “Трэба ўчуцца, адтварыць вобраз...”: *Максім Танк* у рускіх перакладах – с. 21.

Запартыка Ганна. “Каб песень яго не схавалі пад камень...”: Да гісторыі асабістага архіва *Максіма Танка* – с. 27.

Содаль Уладзімір. Сустрэчы з *Максімам Танкам* – с. 31.

Жыбуль Віктар. Адысея *Максіма Танка* – с. 33.

Каўрус Алесь. З моўнага набытку класікаў літаратуры – с. 35.

Старасценка Таццяна. Кантраст у паэтычным дыскурсе *Максіма Танка* – с. 41.

Старычонак Васіль. “Усё жыццё збіраю галасы сусвету...”: Кароткі слоўнік індывідуальна-аўтарскіх субстантыўных метафар *Максіма Танка* – с. 45.

Праскаловіч Вольга. Выкарыстанне модульнай электроннай тэхналогіі: Вывучэнне тэмы “*Максім Танк*” (Х клас) – с. 49.

Калініна Эліна, Станішэўская Часлава, Юрчук Ірына. “Прайсці праз вернасць”: Літаратурна-музычная кампазіцыя – с. 53.

ДА 130-ГОДДЗЯ

З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ЯКУБА КОЛАСА (№ 10)

Падліпская Зоя. Вялікі Пясняр беларускай зямлі: Да 130-годдзя *Якуба Коласа* – с. 3.

Трафімчык Анатоль. Вытокі паэтычнага таленту: Станаўленне *Якуба Коласа* як беларускага класіка – с. 4.

Кур’яновіч Юрый. *Якуб Колас* і контррэвалюцыйнае “Полымя” – с. 11.

Шаладонаў Ігар. Часовае і вечнае ў творах *Якуба Коласа* – с. 17.

Вострыкава Алена. *Якуб Колас* у чэшскай культурнай прасторы – с. 20.

Жыбуль Віктар. З-пад пярэа *Аляксея Кручоньх*: З гісторыі аднаго партрэта *Якуба Коласа* – с. 22.

Дубовік Іван. *Якуб Колас і Яніна Кулакоўская*: гісторыя перапіскі – с. 26.

Зайцава Ганна. Асветніцкая дзейнасць Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея *Якуба Коласа* да юбілею песняра – с. 29.

Трус Мікола. Дарэктарства: ад народнай педагогікі да нацыянальнай ідэнтычнасці – с. 34.

Каўрус Алесь. З абсягу нармалізацыі літаратурнай мовы: Паводле паэма *Якуба Коласа* “Новая зямля” і “Сымон-музыка” – с. 37.

Рагаўцоў Васіль. Вербальныя сродкі камічнага ў п’есе “Антось Лата” *Якуба Коласа* – с. 43.

Галай Вольга. Германізмы ў паэтычнай творчасці *Якуба Коласа* – с. 46.

Назаранка Юлія. Тропы ў выслоўях *Якуба Коласа* – с. 48.

Праскаловіч Вольга. Рэалізацыя жанравага падыходу пры вывучэнні байкі “Конь і сабака” *Якуба Коласа*: Метадычныя парады (VI клас) – с. 50.

Кілбас Яніна. Род і лік назоўнікаў: Урок беларускай мовы на матэрыяле паэмы “Новая зямля” *Якуба Коласа* (VI клас) – с. 53.

Лапа Жанна. Тыпы выказнікаў і спосабы іх выражэння: Урок беларускай мовы на матэрыяле твораў *Якуба Коласа* (IX клас) – с. 56.

Собаль Любоў. “Самы светлы талент – дабрата”: Урок беларускай літаратуры па раздзеле “Дзядзька-кухар” паэмы “Новая зямля” *Якуба Коласа* (VII клас) – с. 58.

Васіленка Наталля. Вобразы Сымона і Ганны ў паэме “Сымон-музыка” *Якуба Коласа*: Урок беларускай літаратуры (X клас) – с. 60.

Лапіцкая Таццяна. Праблема развіцця народных талентаў у паэме “Сымон-музыка” *Якуба Коласа*: Урок беларускай літаратуры (X клас) – с. 62.

Несцяровіч Сяргей. Тэставыя заданні па творах *Якуба Коласа*: Аповесць “У палескай глушы” (IX клас). Паэма “Сымон-музыка” (X клас) – с. 64.

Петрашкевіч Марына. “Свая зямля – вось што аснова”: Гульня па матывах паэмы “Новая зямля” *Якуба Коласа* – с. 71.

Рубашная Лера. Літаратурны турнір па аповесці “У палескай глушы” *Якуба Коласа*: Урок беларускай літаратуры (IX клас) – с. 73.

Гуцько Ганна, Алесавец Галіна. “І сёння з намі Колас і Купала...”: Пазакласнае мерапрыемства – с. 76.

Касцюк Таццяна. Сцежкамі *Якуба Коласа*: Інтэлектуальная гульня (V, VI класы) – с. 79.

Крытыка і бібліяграфія

Азаранка В., Васілеўская А. Скарбонка мудрасці: Пра кнігу “Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў” *Н. Гаўрош, Н. Нямковіч* – VIII, 76.

Карлюкевіч А. Паэзія “збірае” чалавека: Пра кнігу “Наталіцца роднасці святлом...: Агульнае

і адметнае ў творчасці Е. Лось, Н. Мацяш, Г. Каржанеўскай” *І. Шматковай* – V, 37.

Крыўко М. Навуковы даведнік па беларускім уласным іменаслове: Пра кнігу “Слоўнік асабовых уласных імён” *А. Усціновіч* – III, 41.

Макарэвіч А. Грунтоўны дапаможнік па беларускай арфаграфіі: Пра дапаможнік *У. Куліковіча* “Сучасная беларуская арфаграфія” – X, 95.

Мандава М., Квятко А., Прыгодзіч М. Не толькі для арабістаў...: Пра каталог “Рукапісы татараў Беларусі канца XVII – пачатку XX стагоддзя з дзяржаўных кнігазбораў краіны” – X, 94.

Петрушкевіч А. Пра *Максіма Багдановіча* пад адной вокладкай: Пра кнігу “*Максім Багдановіч: Энцыклапедыя*” – III, 24; Значная з’ява парэміялогіі і парэміяграфіі: Пра кнігу “Тлумачальны слоўнік прыказак” *І. Лепешава* – VII, 47.

Прыгодзіч М. Новы слоўнік беларускай мовы: Пра “Вялікі слоўнік беларускай мовы: арфаграфія, акцэнтацыя, парадыгматыка” (каля 223 000 слоў) *Ф. Піскунова* – IV, 51.

Шур В. У цэнтры ўвагі, “Упоравень з часам”: Пра зборнік артыкулаў “Упоравень з часам” *І. Лепешава* – VIII, 75.

На кніжную паліцу

Трус М. У завірусе будзённых клопатаў цепліць агмень паэтычнай душы – V, 29; Галасы пакаленняў: Пра літаратурна-мастацкі альманах “AVE” – X, 86.

Паэтычная старонка

Астрэйка А. “Беларусь-партызанка”. Мой будан – VII, 67.

Астрэйка С. “Вясна... І сінія завеі...” “Я іду да рогай... Навакोल загоны...” Глухая ноч – VII, 18.

Аўрамчык М. Вянкі *Янку Купалу* – с. 65.

Босая А. “Хто не спазнаў літаратуры нашай велічы...” – V, 74.

Броўка П. “Ва ўсіх свой густ...” – с. 54.

Валасевіч Я. “Залатыя ключы загубіла зара...” – IV, 15. “Як апошні прамень за гарой...” Паміраў дзень. “У цёмным лесе глуха...” – IV, 19.

Валодзька С. “На ростанях”. “Новая зямля” – X, 96.

Віталін З. Малітва. У месячнай віднаце. Дым і высь – IX, 20; Сустрэча. Дарога. Роздум – IX, 21.

Вярба В. “Усё ў жыцці здаецца проста...” – I, 31.

Гарановіч В. Глыбокае – IV, 66; Нарадзіўся Янка – с. 61.

Гарэцкі А. Лаўр і кіпарыс. Лаўр і вежа (*пер. Г. Серэхан*) – V, 7.

Герасімовіч С. Роднай мове – X, 96.

Глебка П. Беларусі – VII, 68.

Дзяргай С. “Каб соль не страціла...” – III, 71.

Дуброўскі М. З вянка сонэтаў – XI, 3; “Пяяў тады я, калі сонца...” – XI, 6; Першая песня. Лотаць і хваля – XI, 7.

Ёжаф А. Tiszta szívvel. З чыстым сэрцам (*пер. М. Аляхновіча*) – II, 24.

Золак Я. Наша мова – IX, 75.

Іптава В. Талент – X, 4.

Калачынскі М. Знаёмства з мінулым – VII, 69.

Кірэенка К. Прырода – XI, 69.

Колас Я. Польша – X, 14.

Кохан Я. “Найбольш балбоча пра сумленне...” “Не анекдот стары ўчарсцвелы...” “Мы людзі-землякі...” “Чужое гора не баліць...” “Зямля – мемарыяльная планета...” “Мы з душамі адкрытымі...” “Што такое шчасце?...” “Калі страчаюся з сваёй дзесь думкай...” Беларусі. “Хопіць нам на прывязі матляцца...” – II, 11.

Купала Я. Паэзія – с. 22.

Лось Е. Роднай мове – IX, 74.

Панчанка П. “Мала сказаць: ненавіджу...” – VIII, 58.

Папараць Р. Ты сьпіш... “Жыццця я сьпіў атруту...” “Павольна змрок лажыўся над зямлёю...” Жанчына. “Пачакай, падарожнік...” “Калі цыганка прыдзе ноч...” “...Бывае й так...” – XII, 26.

Пушча Я. Смелым крокам. Летні вечар. “Лес яловы...” Зімовае. Усміхаецца раніца. “Васількова-зялёная ночкай...” – V, 16; “На расхрыстаны водшыб...” Фантазія не ў Азіі, а на Беларусі. Каплі вады – VII, 14.

Пясецкі Я. Жалейка – с. 62.

Разанаў А. Дождж. Крыга – IV, 34; Агонь – с. 52.

Рагаўцоў В. “Ніцее надзея...” – I, 34; “Калі находзіць радасць на мяне...” “Далёкае і такое блізкае...” “Пераступаю парог...” – I, 35; Дыптых. “Адны раілі насалодзіцца...” “Мы ходзім па роднай зямлі...” “На сутоку...” “Ноч...” – I, 36.

Стральцоў М. Шчаслівая хвіліна – IX, 15.

Сурначоў М. “Стаю над попелам хаціны...” Чырвоная зорка – VII, 68.

Танк М. Крытычныя заўвагі. “Звычайна сур’ёзныя людзі...” Завяя – VIII, 41; “Калі апаў першы ліст на зямлю...” Даваенны габелен. “Ты яшчэ толькі намёк на чалавека...” “Парог, вычасаны з успамінаў...” – VIII, 42; “Каб лягчэй было ў дарозе...” “І радасць нікая радасць, а горыч...” – VIII, 43; “Люблю твае, Нарач, затокі і тоні...” Мой хлеб надзённы. “О родная зямля!” – VIII, 53; Рукі маці – VIII, 54; “Толькі перад зярном...” Шчасце. “Дрэвы паміраюць...” “Божа мой шчодрасці...” “У хлебных магазінах я...” – VIII, 55; Як я стаў паэтам – XI, 68.

Шніп В. Балада *Альфрэда Ромера* – IV, 83.

Літаратурны ветразь

Валодзька С. Вязынка – с. 93.

Ермашкевіч Б. Дарога да Янкі Купалы – с. 93.

Маскевіч А. Радзіме – с. 93.

Маслоўскі В. У грыбах. “Знікае дзень... Праходзіць час...”. На ад’езд. “Злое вогнішча праўду жывую спаліла...” – III, 95.

Крыжаванка

Карпыза І. – I, 96; Да 1150-годдзя Полацка – IX, 96.

Рубінчык В. – IV, 96.

Сопікава В. Жыццё і творчасць Янкі Купалы – с. 96.

Целеш Л. “Залатаструнна йграе ўжо вясна...” III, 96; Беларусь – калыска кнігадрукавання Усходняй Еўропы – V, 96; Летняя лірыка Янкі Купалы, Якуба Коласа і Максіма Танка – VII, 96; “Край наш родны!” – VIII, 96; “Мілагучная, шчырая, добрая мова” – XII, 96.

Песню бярыце з сабою

Азярцо (словы *У. Пецюкевіча*, музыка *Д. Даўгалёва*) – VII, 95; Не спяшайся, восень (словы *У. Пецюкевіча*, музыка *Д. Даўгалёва*) – XI, 96; Струны цымбалаў (словы *Т. Трафімавай*, музыка *А. Атрашкевіч*) – с. 94.

Вішнем юбіляра!

Вера Вярба – I, 31.

In memoriam

Прыгодзіч А. Ён адкрываў Еўропе беларускую лінгвістыку...: Памяці нямецкага славіста *К. Гутшміта* – IV, 53.

“Каб на апошнім кіламетры жыцця другім дапамагчы...”: Слова пра *Мікалая Мішчанчука* – XI, 72. *Янка Саламевіч* – IX, 32.

У метадычную скарбонку

Валочка Г. Задачы навучання беларускай мове – IX, 70.

Саўко У. Метадычная спадчына Якуба Коласа – X, 63, 78.

Яленскі М. Методыка вывучэння марфалогіі – I, 69; Методыка вывучэння сінтаксісу – XI, 61.

Асобы ў методцы

Язерская Святлана. Протчанка Васіль – XII, 48.

Цікава ведаць

Алфавіт на клавiратуры змяняе чалавека? – IX, 68.

Алфавіт на чатырох кнопках? – III, 57.

Алфавіт як аспект інфармацыйнай рэвалюцыі – II, 48.

З гісторыі знакаў прыпынку – III, 48; VII, 58.

Іосіф Сталін і літара ё – II, 67.

Мікола Зімовы – XII, 68.

Таямніца з малюнкамі. “Манускрыпт Войніча” – II, 79.

QR-код – IX, 60.

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2012 год

Сакавік – I, 22, 51; Красавік – II, 43; Май – III, 33, 73, 75; Чэрвень – IV, 19, 26; Ліпень – V, 47, 59; Жнівень – с. 20, 55; Верасень – VII, 43, 55, 79; Кастрычнік – VIII, 56, 71; Лістапад – IX, 13, 16, 40; Снежань – X, 19; **на 2013 год:** Студзень – XI, 22, 77, 84; Люты – XII, 52, 65; **Кола гадоў** – XII, 39, 41, 85.

СПІС КАЛЯРОВЫХ ІЛЮСТРАЦЫЙ

№ 1: **Шоба В.** Калядная ноч.

Сумараў В. Зімка.

Рымаровіч Э. Барыса-Глебская царква.

№ 2: **Каралёў В.** Зімовы дзень.

Сіплевіч Р. Снежная птушка.

Ісаёнак М. Зіма ў Нясвіжы.

№ 3: **Вашчанка Г.** Сон-трава.

Вашчанка Г. Вясенні гоман.

Вашчанка Г. Навагрудчына.

№ 4: **Цвірка В.** Прыпяць. Вясна.

Цвірка В. Красавік. Калгасная вясна.

Цвірка В. Царква ў Заслаўі.

№ 5: **Каралёў В.** Вясна.

Зайцаў В. Дарога.

Шарыпа А. Вечаровыя промні. З серыі “Касцёл у Слабодцы”.

№ 6: **Полазаў Д.** Янка Купала.

Гарачаў С. Янка Купала і Валерый Брусаў у Вільні.

Вашчанка Г. Нараджэнне Купалы.

№ 7: **Грышкевіч А.** Лета.

Шарыпа П. Ліпень.

Шарыпа П. Будслаў. Касцёл.

№ 8: **Гуціёў М.** Максім Танк.

Ланцік В. Хутар Пількаўшчына.

Марчанка Л. Глыбокае. З цыкла “Мая Беларусь”.

№ 9: **Грамыка В.** Блакітнае вока Полаччыны.

Вашчанка Г. Сынкавічы.

№ 10: **Давідовіч І.** Якуб Колас на возеры Нарач.

Кругер Я. Якуб Колас.

Дударэнка Л. Якуб Колас.

№ 11: **Качан К.** Жоўтыя вярціні.

Кісялёў Ф. Апошні дзень восені.

Бараноўскі А. Спадчына. Мірскі замак.

№ 12: **Шчамялёў Л.** Салют у Ракаве.

Паплаўская Н. Гарадок у снезе. Браслаў.

Да ўвагі абітурыентаў – I, 95.

Да ўвагі аўтараў – III, 94.

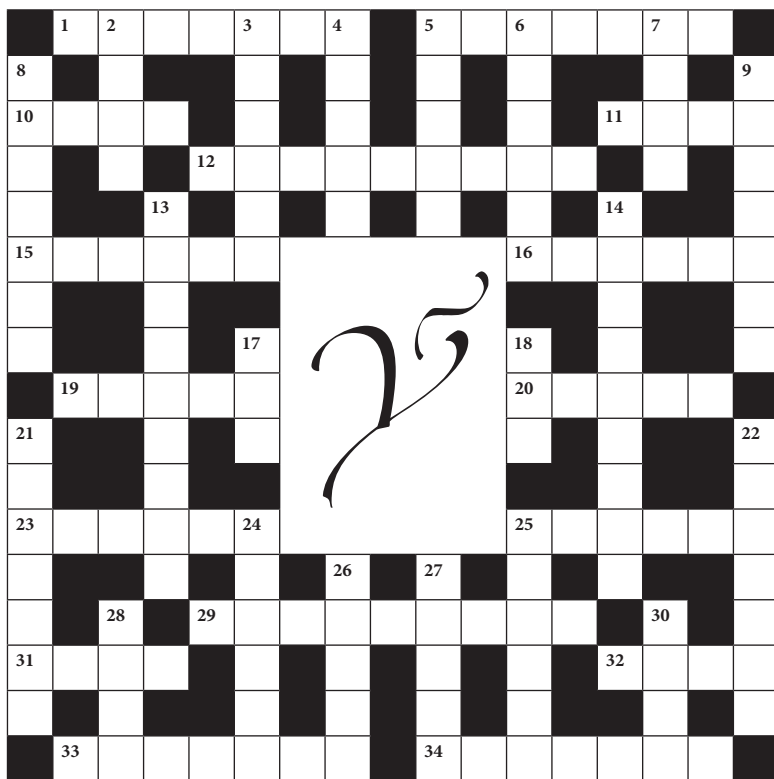
Да ўвагі чытачоў – III, 4.

Конкурс творчых і навукова-даследчых вучнёўскіх работ – IX, 6.

Палажэнне аб Другім конкурсе творчых і навукова-даследчых вучнёўскіх работ – II, 95.

“МІЛАГУЧНАЯ, ШЧЫРАЯ, ДОБРАЯ МОВА”

КРЫЖАВАНКА

ўцехі! / На ёй валоскія арэхі” – з паэмы “Новая зямля” (раздзел “Каляды”) Я. Коласа (сёлета 130 гадоў з дня нараджэння паэта). 29. У вершах і музыцы негарманічнае спалучэнне гукаў. 31. Укушанае месца. 32. *Хто мову і веру мяняў, той не толькі сябе, а і ... прадаваў* (прыказка). 33. Мужчынскі голас. 34. *“Т перишую кнігу на мове сваёй / друкуе наішчадам ...”* – з верша “Скарына” Л. Геніюш.

Па вертыкалі: 2. *“І славу і нягоды, / І начныя паходы, / І ... партызанскіх кастроў”* – з верша “Лясная песня” А. Русака. 3. “Залатая ...” – нацыянальны конкурс друкаваных СМІ, у якім часопіс “Роднае слова” тройчы быў лаўрэатам. 4. *“Мая спадчына, ... і маю каляска, / Мілагучная, шчырая, добрая мова”* – з верша “Родная мова” М. Лешчуна. 5. Вялікі апавядальны твор. 6. Тонкая драўляная дошчачка для крыцця даху. 7. У казках і паданнях пачвара ў выглядзе змея, дракона. 8. Дзіцячае механічнае рухальнае прыстасаванне. 9. *“З Новым годам, што крыніцай / Новай пойдзе ў пераходзе, / Беларуская зямліца! / Беларускі мой ...!”* – з верша “З Новым годам!” Я. Купалы (сёлета 130 гадоў з дня нараджэння паэта). 13. *“Беларусь для мяне – Каліноўскі, Скарына, / ..., Купала і сотні такіх, / каго гора-бяды не скарыла”* – з верша “Мая Беларусь” Я. Золака. 14. Твор, які прадаўжальнік традыцыі Ф. Скарыны асветнік С. Будны выдаў на беларускай мове ў XVI ст. 17. *“Ды калі ты не бязродны ... – / Гавары са мной па-беларуску”* – з верша “Будзе слоту абвешчаць прагноз...” Я. Янішчыц. 18. *“Высокі Бераг, мой мілы! / Люблю я жоўць тваіх няскоў”* – з верша “Высокі Бераг” Я. Коласа. 21. *“Дык шануй, ..., сваю мову”* – з верша “Ты, мой брат, каго зваць беларусам...” А. Гаруна. 22. Даведнік, які апісвае лекавыя расліны і спосабы лячэння імі. 24. Спецыяльны прыбор, механічнае прыстасаванне. 25. Невялічкая ямка. 26. *“... нябёсаў”* – зборнік вершаў паэткі, публіцыста, педагога, галоўнага рэдактара часопіса “Роднае слова” З. Падліскай. 27. *“На ціхай Бярозе гудзе параход – / я чую твой ..., Купала!”* – з верша «Параход “Янка Купала”» А. Вялюгіна. 28. *“Жывое ў вяках беларускае слова – / Народа ... і народа хвала”* – з верша “Матчына мова” А. Бачылы. 30. *“Стозвонная ліра ў мяне, / Пясняр я, ...-чарадзеі”* – з верша “Вячэрняя люстра вады” М. Танка (сёлета 100 гадоў з дня нараджэння паэта).

Па гарызанталі: 1. Сістэматызаваны пералік кніг, экспанатаў і інш. 5. *“Мы ... і гора / З вялікіх карцоў запіваем. / Мы родную мову / Патроху ўжо ўсе забываем”* – з верша “Мы з тых беларусаў” П. Панчанкі (сёлета 95 гадоў з дня нараджэння паэта). 10. *“Пявуча мая мова – / Душы майй струна! / Бываюць мовы блізкія, / А родная ...”* – з верша “Родная мова” Л. Забэлы. 11. *“Родная ..., цудоўная ...! / Ты нашых думак уток і аснова”* – з верша “Родная мова” У. Дубоўкі. 12. *“Ад жыццёвых трагедый і драм / Ёсць адно ... – / У слове”* – з верша “Роднае слова” У. Мазго. 15. *“І з усіх песняроў мне мілей і бліжэй / Роднай мовы пясняр – неўміручы ...”* – з верша “Родная мова” Н. Гілевіча. 16. *“Цераз тын, цераз плот / Жук ляціць у ...”* – з верша “Жук” А. Пысіна. 19. У царкве: святыя і цудатворныя высахлыя астанкі людзей. 20. Адзін з чатырох напрамкаў свету. 23. Невялікі кавалак зямлі. 25. *“... ў хаце так прыгожа! / І колькі радасці і*

бязродны ... – / Гавары са мной па-беларуску” – з верша “Будзе слоту абвешчаць прагноз...” Я. Янішчыц. 18. *“Высокі Бераг, мой мілы! / Люблю я жоўць тваіх няскоў”* – з верша “Высокі Бераг” Я. Коласа. 21. *“Дык шануй, ..., сваю мову”* – з верша “Ты, мой брат, каго зваць беларусам...” А. Гаруна. 22. Даведнік, які апісвае лекавыя расліны і спосабы лячэння імі. 24. Спецыяльны прыбор, механічнае прыстасаванне. 25. Невялічкая ямка. 26. *“... нябёсаў”* – зборнік вершаў паэткі, публіцыста, педагога, галоўнага рэдактара часопіса “Роднае слова” З. Падліскай. 27. *“На ціхай Бярозе гудзе параход – / я чую твой ..., Купала!”* – з верша «Параход “Янка Купала”» А. Вялюгіна. 28. *“Жывое ў вяках беларускае слова – / Народа ... і народа хвала”* – з верша “Матчына мова” А. Бачылы. 30. *“Стозвонная ліра ў мяне, / Пясняр я, ...-чарадзеі”* – з верша “Вячэрняя люстра вады” М. Танка (сёлета 100 гадоў з дня нараджэння паэта).

Адказы

17. Сын. 18. Кут. 21. Беларус. 22. Траўнік. 24. Апарат. 25. Ямінка. 26. Палон. 27. Логас. 28. Душа. 30. Баян.
Па вертыкалі: 2. Агні. 3. Літара. 4. Тонар. 5. Раман. 6. Дрэжка. 7. Цмок. 8. Самакат. 9. Народзе. 13. Барышчэ. 14. “Катэхізіс”.
Па гарызанталі: 1. Каталог. 5. Радаць. 10. Адна. 11. Мова. 12. Ратаванне. 15. Купала. 16. Агарод. 19. Мошчы. 20. Усход.

Лявон ЦЕЛЕШ.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + званок).
 Р/р № 3015702170012 у аддзяленні № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара і загадчыка прыёмнай (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.
 E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rs.unibel.by

Пап. да друку 10.12.2012. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1. Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,5. Тыраж 2510 экз. Зак. 3657.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП 02330/0494179 ад 03.04.2009.

© Роднае слова, 2012